

**WAGNER VE KEYNES HİPOTEZLERİNİN
TEST EDİLMESİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

Uğur DÜBÜŞ

**Yüksek Lisans Tezi
Maliye Anabilim Dalı**

**Danışman: Prof. Dr. Murat ÇETİN
2017**

T.C.
NAMIK KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**WAGNER VE KEYNES HİPOTEZLERİNİN TEST EDİLMESİ:
TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

Uğur DÜBÜŞ

MALİYE ANABİLİM DALI

DANIŞMAN: Prof. Dr. Murat ÇETİN

TEKİRDAĞ-2017

Her hakkı saklıdır.

T.C.
NAMIK KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Uğur DÜBÜŞ tarafından hazırlanan **Wagner ve Keynes Hipotezlerinin Test Edilmesi: Türkiye Örneği** konulu YÜKSEK LİSANS Tezinin Sınavı, Namık Kemal Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Öğretim Yönetmeliği uyarınca
günü saat’da yapılmış olup, tezin*
..... OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞU ile karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ	KANAAT	İMZA
Prof. Dr. Murat ÇETİN		
Doç. Dr. Ayhan AYTAÇ		
Yrd. Doç. Dr. Simla GÜZEL		

* Jüri üyelerinin tezle ilgili karar açıklaması kısmında “Kabul Edilmesine / Reddine” seçeneklerinden birini tercih etmeleri gerekir.

ÖZET

Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi politik kararlarda belirleyici olabilmek adına önem arz etmektedir. Teorik ve ampirik literatürde kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi Wagner Hipotezi ve Keynesyen Hipotez çerçevesinde araştırılmaktadır.

Bu çalışma, kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Wagner Hipotezi ve Keynesyen Hipotez çerçevesinde araştırmak amacıyla hazırlanmıştır. Çalışmada Türkiye örneğinde 1982-2015 döneminde Johansen-Juselius eşbütünleşme ve Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) Granger nedensellik testleri kullanılmıştır. Johansen-Juselius eşbütünleşme testi sonuçları kişi başına reel kamu harcamaları ile kişi başına reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla değişkenleri arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır.

Nedensellik testi sonuçları Türkiye ekonomisinde hem kısa dönem hem de uzun dönemde kişi başına reel kamu harcamalarından kişi başına reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'ya doğru işleyen bir nedenselliğin varlığını göstermektedir. Bu, Keynesyen Hipotezin Türkiye ekonomisi için geçerli olduğu anlamına gelmektedir. Nedensellik testi sonuçları aynı zamanda Türkiye ekonomisinde kişi başına reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'dan kişi başına reel kamu harcamalarına doğru işleyen bir nedenselliğin bulunmadığını göstermektedir. Bu, Türkiye ekonomisi için Wagner Hipotezinin geçerli olmadığı anlamına gelmektedir. Sonuçlar, Türkiye ekonomisi için önemli politika önerileri sunabilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Wagner Hipotezi, Keynesyen Hipotez, Kamu Harcamaları, Ekonomik Büyüme, Zaman Serileri, Türkiye.

ABSTRACT

The causal relationship between public expenditures and economic growth is important in order to be determinant in political decisions. In the theoretical and empirical literature, the causal relationship between public expenditures and economic growth has been researched in the context of Wagner Hypothesis and Keynesian Hypothesis.

This study is designed to investigate the relationship between public expenditures and economic growth in the context of the Wagner Approach and Keynesian Approach. In the study, the Johansen-Juselius cointegration and Vector Error Correction Model (VECM) Granger causality tests are used in the example of Turkey over the period of 1982-2015. The results of Johansen-Juselius cointegration test reveal that there is a long run relationship between per capita real public expenditures and per capita real Gross Domestic Product.

The results of causality test show that there is a causality running from per capita real public expenditures to per capita real Gross Domestic Product in the short run and the long run. This means that the Keynesian Hypothesis is valid for Turkish economy. The results of causality test also show that there is not a causality running from per capita real Gross Domestic Product to per capita real public expenditures. This means that the Wagner Hypothesis is not valid for Turkish economy. The results can provide important policy implications for Turkish economy.

Key Words: Wagner Hypothesis, Keynesian Hypothesis, Public Expenditures, Economic Growth, Time Series, Turkey.

ÖNSÖZ

“Wagner ve Keynes Hipotezlerinin Test Edilmesi: Türkiye Örneği” adlı bu çalışma, ekonomik büyüme ve kamu harcamaları ilişkisini Wagner ve Kesnesyen Hipotezleri çerçevesinde ampirik çalışmalara yer vererek analiz etmektedir.

Yüksek Lisans çalışmam boyunca değerli fikir, öneri ve tecrübelerini benden esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Murat ÇETİN’e, hayatımın her anında olduğu gibi tez sürecinin tamamlanmasında da desteğini sürekli hissettiğim eşim Şifa DÜBÜŞ’e, yüksek lisans eğitimim boyunca gösterdikleri özveriden dolayı Tekirdağ Sosyal Güvenlik İl Müdürlüğü Emeklilik Servisinin cefakâr çalışanlarına gönülden teşekkürlerimi sunarım.

Tekirdağ, 2017

Uğur DÜBÜŞ

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
ÖNSÖZ.....	III
İÇİNDEKİLER.....	IV
KISALTMALAR	VII
TABLolar.....	VIII
ŞEKİLLER.....	IX
GRAFİKLER	X
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAMU HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜMENİN GENEL PERSPEKTİFİ

1.1. KAMU HARCAMALARI	4
1.2.KAMU HARCAMALARININ SINIFLANDIRILMASI	5
1.2.1.EKONOMİK AYRIMA GÖRE SINIFLANDIRMA	6
1.2.2.İDARİ AYRIMA GÖRE (ORGANİK) SINIFLANDIRMA	9
1.2.3.FONKSİYONEL AYRIMA GÖRE SINIFLANDIRMA	10
1.3.KAMU HARCAMALARININ ARTIŞINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER	11
1.3.1.KAMU HARCAMALARININ GERÇEK ARTIŞ NEDENLERİ	11
1.3.2.KAMU HARCAMALARININ GÖRÜNÜŞTE ARTIŞ NEDENLERİ.....	14
1.4.EKONOMİK BÜYÜME	15
1.4.1.EKONOMİK BÜYÜMENİN BELİRLEYİCİLERİ	17
1.5.BAŞLICA BÜYÜME TEORİLERİ	22
1.5.1.MARKSİST BÜYÜME TEORİSİ (SOSYALİST BÜYÜME TEORİSİ)	22

1.5.2.HARROD-DOMAR BÜYÜME MODELİ-----	23
1.5.3.SOLOW BÜYÜME MODELİ-----	25
1.5.4. İÇSEL BÜYÜME TEORİLERİ-----	25
1.6. TÜRKİYE’DE KAMU HARCAMALARININ GELİŞİMİ -----	30
1.7.TÜRKİYE’DE EKONOMİK BÜYÜMENİN GELİŞİMİ -----	34

İKİNCİ BÖLÜM

KAMU HARCAMALARI – EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ ÜZERİNE TEMEL YAKLAŞIMLAR VE LİTERATÜR TARAMASI

2.1. KAMU HARCAMALARI - EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE TEMEL YAKLAŞIMLAR-----	39
2.1.1.WAGNER KANUNU -----	39
2.1.2.KEYNESYEN YAKLAŞIM -----	42
2.1.3.PEACOCK - WISEMAN YAKLAŞIMI: SIÇRAMA TEZİ -----	43
2.1.4. MELTZER-RİCHARD SOSYAL SEÇİM TEORİSİ-----	45
2.1.5. DENGESİZ BÜYÜME MODELİ -----	45
2.1.6. MUSGRAVE / KALKINMA AŞAMALARI TEZİ -----	48
2.1.7.ARMEY EĞRİSİ YAKLAŞIMI-----	48
2.1.8.BARRO MODELİ -----	49
2.1.9.BÜROKRASİNİN EKONOMİK TEORİSİ-----	50
2.1.10.OLSON HİPOTEZİ -----	51
2.1.11.LEVİATHAN MODEL -----	52
2.2 KAMU HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ ÜZERİNE LİTERATÜR TARAMASI -----	52
2.2.1. TÜRKİYE EKONOMİSİ ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR -----	52
2.2.2.YABANCI EKONOMİLER ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR -----	63

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

WAGNER VE KEYNEZYEN HİPOTEZLERİN TÜRKİYE EKONOMİSİ BAĞLAMINDA AMPİRİK ANALİZİ

3.1. AMPİRİK ANALİZİN AMACI VE ÖNEMİ -----	72
3.2. EKONOMETRİK MODEL VE VERİ SETİ -----	72
3.3. EKONOMETRİK METODOLOJİ -----	76
3.3.1. BİRİM KÖK ANALİZİ -----	76
3.3.1.1. KWIATKOWSKI, PHİLLİPS, SCHMİDT VE SHİN (KPSS) TESTİ-----	78
3.3.2. EŞBÜTÜNLEŞME ANALİZİ -----	80
3.3.2.1. JOHANSEN – JUSELIUS EŞBÜTÜNLEŞME TESTİ-----	80
3.3.3. NEDENSELLİK ANALİZİ-----	81
3.3.3.1. VEKTÖR HATA DÜZELTME MODELİ(VECM) -----	82
3.4. AMPİRİK SONUÇLAR-----	82
SONUÇ VE ÖNERİLER -----	89
KAYNAKÇA-----	94

KISALTMALAR

ADF	:Augmented Dickey Fuller
ARDL	:Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Model
Ar-Ge	: Araştırma Geliştirme
DF	: Dickey Fuller
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
ECM	: Hata Düzeltme Modeli
EKK	: En Küçük Kareler
FMOLS	:Tam Düzeltilmiş En Küçük Kareler
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
IMF	: Uluslar arası Para Fonu
KBRKH	:Kişi Başına Reel Kamu Harcamaları
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsleri
KPSS	: Kwiatkowski, Phillips,Schmidt ve Shin
LBRGDP	: Kişi Başına Reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCMB	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
PMG	:Havuzlanmış Ortalama Grup
PP	: Phillips Peron
VAR	: Vektör Otoregresif
VECM	:Vektör Hata Düzeltme Modeli

TABLÖLAR

TABLO 1: KONSOLİDE BÜTÇE DENGESİ 1950-1974 (MİLYON TL) -----	30
TABLO 2: KONSOLİDE BÜTÇE DENGESİ 1975-2005 (MİLYON TL) -----	31
TABLO 3: MERKEZİ YÖNETİM BÜTÇESİ 2006-2016 (MİLYON TL) -----	33
TABLO 4: SEKTÖREL VE TOPLAM BÜYÜME HIZI 1950-1980 -----	34
TABLO 5: SEKTÖREL VE TOPLAM BÜYÜME HIZI 1981-2014 -----	36
TABLO 6: TÜRKİYE EKONOMİSİ ÜZERİNE YAPILAN KAMU HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ LİTERATÜR TABLOSU -----	60
TABLO 7: YABANCI EKONOMİLER ÜZERİNE YAPILAN KAMU HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ LİTERATÜR TABLOSU -----	69
TABLO 8: DEĞİŞKENLERE AİT TANIMLAYICI İSTATİSTİKLER -----	74
TABLO 9: KPSS BİRİM KÖK TESTİ SONUÇLARI -----	83
TABLO 10: VAR MODELİ OPTİMAL GECİKME UZUNLUĞUNUN BELİRLENMESİ -----	84
TABLO 11: VAR MODELİ OTOKORELASYON (LM) TESTİ SONUÇLARI ---	84
TABLO 12: VAR MODELİ DEĞİŞEN VARYANS TESTİ SONUÇLARI -----	85
TABLO 13: JOHANSEN-JUSELIUS EŞBÜTÜNLEŞME TESTİ SONUÇLARI --	85
TABLO 14: VECM GRANGER NEDENSELLİK TESTİ SONUÇLARI -----	86

ŞEKİLLER

ŞEKİL 1:HARROD-DOMAR BÜYÜME MODELİ-----	24
ŞEKİL 2:İÇSEL BÜYÜMENİN BELİRLEYİCİLERİ -----	29
ŞEKİL 3:WAGNER KANUNUNUN GÖSTERİMİ -----	41
ŞEKİL 4:KAMU HARCAMALARININ SIÇRAMA TEZİ -----	43
ŞEKİL 5:BAUMOL / NİSPİ FİYAT ETKİSİ -----	46
ŞEKİL 6:ARMEY EĞRİSİ-----	48

GRAFİKLER

GRAFİK 1: KİŞİ BAŞINA REEL KAMU HARCAMALARI VE KİŞİ BAŞINA REEL GSYİH DEĞİŞKENLERİNİN ZAMAN İÇİNDEKİ EĞİLİMİ (LOGARİTMİK) (1982-2015)-----	75
GRAFİK 2: VAR MODELİNİN KARAKTERİSTİK KÖKLERİ-----	84

GİRİŞ

İktisat literatüründe kamu kesiminin sınırının ne olması gerektiği ve devletin ekonomideki rolü tartışılan bir konu olmuştur. 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'na kadar olan dönemde ekonomide piyasa güçlerinin üstün olduğu, devletin ekonomik faaliyette bulunmaması gerektiğini savunan ve devletin piyasaya müdahalesinin ekonomik dengeyi bozacağını ileri süren Klasik okulun görüşleri kabul görmüştür. Bununla birlikte Büyük Buhran sonrası ise toplumsal refahı maksimize edebilmek amacıyla devletin özel sektörü düzenleyici faaliyette bulunması gerektiğini savunan Keynesyen görüş önem kazanmıştır. Keynesyen görüş ile birlikte devlete yüklenen görevler artmış ve devletin ekonomideki ağırlığı daha fazla hissedilmeye başlamıştır.

Devletin ekonomideki rolü büyüme teorileri çerçevesinde farklılaşmış, bazı dönemlerde devlete yüklenen fonksiyonlar artarken bazı dönemlerde pasif kalmıştır. Ülke ekonomilerinde yaşanan konjonktürel dalgalanmalara paralel olarak kamu kesiminin büyüklüğü artmış, devletin ekonomik müdahalesinin sınırı, kamu finansman açıkları ve beraberinde kamu harcamalarındaki artışlar ve bu artışların ekonomik büyüme sonucu mu ortaya çıktığı yoksa ekonomik büyümenin mi kamu harcamalarını tetiklediği nedenseli literatürde sıkça tartışılan konu haline gelmiştir.

Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye ilişkin olarak Adolph Wagner tarafından ekonomik büyümeden kamu harcamalarına doğru bir nedensel ilişkinin mevcut olduğu ve milli gelirdeki artış hızının kamu harcamalarındaki artış hızından daha düşük olduğu savunulmuştur. Wagner'e göre kamu sektörünün genişlemesinin sebebi sanayileşme ve modernleşme, reel gelirdeki artışın toplumsal kültür ve refah harcamaları talebini artırması ve ekonomik kalkınma ve teknolojik gelişmelerdir. Piyasada "görünmez el" mekanizmasına karşı çıkararak devletin piyasaya maliye politikası araçları ile müdahale etmesi gerektiğini savunan Keynesyen Hipotez ise kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki nedensel

ilişkinin Wagner Hipotezi'nin aksine kamu harcamalarından ekonomik büyümeye doğru olduğunu savunmuştur.

Literatürde kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında Wagner Hipotezi ve Keynesyen Hipotezinin geçerliliğine ilişkin görüş birliği söz konusu değildir. Bu nedenle bu çalışmanın amacı, kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1982-2015 döneminde Türkiye örneğinde ampirik olarak analiz etmektir. Çalışmada Türkiye ekonomisinin ele alınmasının temel nedeni, gelişmekte olan ülkeler içerisinde yer alan Türkiye'nin özellikle 2000'li yılların ortasından itibaren ekonomik büyüme gayreti ve kamu harcamaları ile ekonomik büyümenin paralel artış eğilimine sahip olduğunun gözlemlenmesidir. Ayrıca, Türkiye'de kamu harcamalarının büyümeye katkı sağlayan bir değişken olup olmadığının ve kamu harcamaları perspektifinde ekonomik büyümenin kamu harcamalarına neden olup sosyal faydayı artırabilme düzeyinin belirlenmesidir. Çalışma, konuyla ilgili Türkiye'deki literatüre katkı sağlaması, kamu harcamaları ve ekonomik büyüme konusunda iktisadi ve mali politikalara yol gösterebilmesi açısından önem arz etmektedir.

Bu çerçevede çalışma üç bölüm altında şekillendirilmiştir. Birinci bölümde, kamu harcamaları kavramı, kamu harcamalarının türleri, kamu harcamalarının artışını belirleyen faktörler, ekonomik büyüme kavramı, ekonomik büyümenin belirleyicileri, ekonomik büyüme teorileri ve Türkiye'de kamu harcamaları ve ekonomik büyümenin gelişimine yer verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri inceleyen temel yaklaşımlar ile kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisini Wagner Hipotezi ve Keynesyen Hipotez çerçevesinde Türkiye ve yabancı ülkeler örneğinde ele alan literatür çalışmaları ele alınmıştır.

Çalışmanın son bölümünde ise kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki 1982-2015 periyodunda Türkiye ekonomisi üzerinde Johansen-

Juselius eşbütünleşme ve Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) Granger nedensellik testleri ile analiz edilmiştir. Analizlerde kullanılan yöntemler tanıtılarak elde edilen ampirik bulgular değerlendirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAMU HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜMENİN GENEL PERSPEKTİFİ

Bu bölümde kamu harcamaları ve ekonomik büyüme olguları hem kavramsal hem de teoriler bazında ayrıntılı ele alınmaktadır. Ayrıca Türkiye ekonomisinde ekonomik büyüme ve kamu harcamalarındaki genel eğilim ortaya konmaktadır.

1.1. Kamu Harcamaları

Kamu harcamaları, dar anlamda ve geniş anlamda olmak üzere ikiye ayrılır. Dar anlamda kamu harcamaları, genel ve katma bütçeli idareler ve mahalli idareler bütçesini ve bu idarelerin sunduğu kamu hizmetlerinin karşılığı olarak yaptıkları ödemeleri kapsamaktadır. Bu tür harcamalar sağlık ve eğitim harcamaları, belirli hizmet karşılığında ödenen ücret ve aylıklar, savunma, bayındırlık giderleri ile sosyal yardımlar vb. gibi harcamaları kapsar (Edizdoğan, 2008: 40). Geniş anlamda kamu harcamaları ise, devletin sosyal ve iktisadi hayattaki rolünü ve devletin sahip olduğu kamu yetkisini dikkate almakta ve kamu kesimini oluşturan tüm birimlerin harcamalarını kapsamakta, kamu harcamalarını yalnızca devlet ile mahalli idarelerin bütçe ödemeleri ile sınırlandırmamaktadır (Celepcioğlu, 2011: 7).

Toplumsal düzeni, adalet, iç ve dış güvenliği sağlayabilmek amacı taşıyan insanlar “devlet” denen bir kuruma ihtiyaç duymuşlardır. Bu kurum, tarihsel süreçte, ülke ve toplum çıkarlarının içe ve dışa karşı korunması, ülkenin hukuk sisteminin ve adaletin korunması gibi, önemli görevleri üstlenmiştir. Devlet kurumunun görevlerindeki bu artış ise beraberinde kamu harcamalarının artışını zorunlu kılmıştır (Özmen, 2010: 5).

Özel sektörden farklı olarak karlılık amacı taşımayan kamu sektörü, özel sektörün sahip olduğu, mikro ve makro piyasa başarısızlıkları ve kaynak dağılımında adaletsizlik özelliklerini telafi edebilmek adına piyasa etkinliği, adalet ve makro ekonomik istikrarı gerçekleştirmeyi hedefler. Bu hedefleri gerçekleştirebilmek için vergisel, kamusal önlemlere, para ve maliye politikalarına başvurur. Tarihsel süreçte devlete yüklenen görevler ve kamu sektörünün ekonomik etkinliği sağlayabilmek amacıyla gerçekleştirdiği bu faaliyetler kamu harcamalarının çeşitlenmesine ve büyümesine neden olmuştur (Bulut, 2001: 8-9).

1.2. Kamu Harcamalarının Sınıflandırılması

Kamu harcamalarını çeşitli şekillerde sınıflandırmak mümkündür. Kamu harcamaları temelde ekonomik sınıflandırma, idari sınıflandırma ve fonksiyonel sınıflandırma portföyünde değerlendirilmektedir. Ekonomik sınıflandırmada kamu harcamaları, cari harcamalar, yatırım harcamaları ve transfer harcamalarını içerirken idari sınıflandırmaya göre kamu harcamaları, devletin hizmet sunan organları çerçevesinde yapılan kamu harcamalarını içermektedir. Fonksiyonel ayrıma göre yapılan kamu harcamaları ise genel hizmet harcamaları, adalet ve yargı harcamaları, savunma harcamaları ve altyapı harcamalarını kapsamaktadır.

Kamu harcamalarının sınıflandırılması başlıca şu faydaları sağlamaktadır (Orhaner, 2007: 112-113):

- ❖ Kamu harcamalarının sınıflandırılması ile nereye, ne amaçla, ne kadar harcama yapılacağı kolay tespit edilir ve bütçe çalışmalarına yol gösterir.
- ❖ Kamu harcamalarının sınıflandırılması, devlete yüklenen fonksiyonların özelliklerini ve her fonksiyona ilişkin harcamalara ait usullerin incelenmesine katkı sağlar.
- ❖ Kamu harcamalarının sınıflandırılması, bütçenin hazırlanma, uygulanma ve denetim sürecinde ilgili birimlere yol gösterir.

- ❖ Kamu harcamalarının sınıflandırılması, bütçe ve plan arasında en faydalı uyumu sağlamaktadır.
- ❖ Kamu harcamalarının sınıflandırılması, devlet harcamalarının etkilerini ve doğurduğu sonuçları, sosyal hasılaya katkılarını ve toplumsal maliyetini inceleme bakımından yarar sağlamaktadır.
- ❖ Kamu harcamalarının sınıflandırılması, maliye politikası aracı olarak kullanılan kamu harcamalarının iktisadi amaçlara ulaşmayı ne derece başardığını belirlemede yarar sağlamaktadır.

Kamu harcamalarına özgü gelişmelerin izlenmesi, hangi kalemlerde artış veya azalış olduğunun tespiti, nitelikli bir sınıflandırmayla mümkün olup verimli bir bütçe sürecine katkı sağlayacaktır.

1.2.1. Ekonomik Ayrıma Göre Sınıflandırma

Kamu harcamalarının ekonomik sınıflandırması, harcamaların ekonomide yarattığı etkiler çerçevesinde değerlendirilmekte olup, tüketime ve yatırıma yönelik kamu harcamaları, kamu harcamalarının üretim kapasitesi üzerindeki etkisi, mal ve hizmet alımına yönelik olması, transfer ve yardım amacıyla gerçekleştirilmesi gibi özellikler dikkate alınmaktadır. Kamu harcamalarının ekonomik sınıflandırılması kaynakların verimli kullanılması ve en az kaynak tahsisi ile en yüksek çıktının sağlanması açısından yarar sağlamaktadır (Orhaner, 2007: 115). Ekonomik ayrıma göre kamu harcamaları; cari harcamalar, yatırım harcamaları ve transfer harcamaları olmak üzere başlıca üç grupta toplanmaktadır.

❖ Cari Harcamalar

Cari harcamalar, tüketime yönelik ve genelde faydaları bir yılı geçmeyen süreklilik niteliğine sahip dayanıksız mallar için söz konusu olan giderlerdir (Bilici ve Bilici, 2011: 48). Daha geniş bir tanım yapmak gerekirse cari harcamalar, kamu harcamaları ile ilgili olup yıl içinde kullanılıp tükenen, faydaları devamlılık arz

etmeyen, ama hemen hemen her yıl tekerrür eden mal ve hizmetler için yapılan ve ülkenin üretim kapasitesine doğrudan katkı sağlamayan personel giderleri, ücretler, mal ve hizmet alım giderleri, elektrik, kırtasiye, kira, bakım ve onarım vb. harcamalar gösterilebilir (Kalenderoğlu, 2005: 45).

Ekonomik kalkınma sürecinde kamu yatırımlarında maksimum düzeyde verim sağlayabilmek amacıyla belirli seviyede cari harcama yapılması gerekmektedir (Özmen, 2010: 15). Bu harcamaların azaltılması ilgili birimlerin hizmet kalitesini düşürerek yüksek verimlilik sunmalarını engelleyebilir. Gelişmekte olan ülkelerde cari harcamaların azaltılması ise özellikle kamu üretici birimlerinin kıt kaynaklarla kurulmuş olmaları nedeniyle ekonomik büyümeyi ve kalkınmayı olumsuz etkileyebilir. (Celepcioğlu, 2011: 13).

❖ Yatırım Harcamaları

Yatırım harcamaları mevcut üretim kapasitesini artırmaya yönelik ve faydaları kısa sürede kaybolmayıp süreklilik gösteren, dayanıklı mallar için yapılan baraj, yol, okul, hastane yapımı, kamulaştırma giderleri, makine ve tesisler vb. gibi harcamalardır (Celepcioğlu, 2011: 25). 1929 krizinden sonra ekonomik kalkınma, istihdam seviyesinin artışı, gelir dağılımı adaleti ve ekonomik istikrarın sağlanması amacıyla yatırım harcamaları maliye politikası uygulamalarında önemli bir araç rolü üstlenmiştir (Edizdoğan, 2008 : 89).

Yatırım harcamaları, cari harcamalar gibi üretim altyapısını güçlendirerek milli geliri artırıcı etki yaratırlar (Bilici ve Bilici, 2011: 49). Kamu sektöründe sermaye birikimine de yol açan bu harcamalar ekonomik kalkınmanın gerçekleşmesi aşamasında önemli roller üstlenebilmektedir. Yatırım harcamalarının etkisi uzun dönemde ortaya çıkacağı için hükümetlerin ekonomik konjonktürü düzenlemek amacıyla bazı dönemlerde bu tür harcamalardan kısıntı yapma olasılığı yüksektir. Böyle bir durumda ekonominin üretim kapasitesinde daraltıcı bir etki ortaya çıkmakta ve ekonomik büyüme sınırlanmaktadır (Telek, 2013: 8).

❖ Transfer Harcamaları

Transfer harcamaları, devletin karşılığında herhangi bir beklentiye sahip olmadığı, satın alma gücünün sosyal, iktisadi ve mali amaçlarla kişilere veya sosyal gruplara transferini içeren ve milli gelir üzerinde herhangi bir etkiye sahip olmayan harcamalardır (Celepcioğlu, 2011: 18). Bütçe sistemimizde iç ve dış borç faiz ödemeleri transfer harcamaları içerisinde önemli bir yer teşkil etmektedir. Bunun dışında kurumlara katılma payı, ekonomik, mali ve sosyal transferler ve yardımlar, diğer borç ödemeleri, fon ödemeleri, kamulaştırma ve diğerleri olarak bir ayırım yapılmaktadır (Üçler, 2011: 119). Transfer harcamalarını sosyal transfer harcamaları, iktisadi ve mali transfer harcamaları ve iç ve dış borç faiz ödemeleri olmak üzere üçe ayırmak mümkündür. Bu harcamaları ayrıca dolaylı/dolaysız transfer harcamaları, verimli/verimsiz transfer harcamaları, gelir/sermaye transferi harcamaları şeklinde de tasnif edilebilmektedir.

- Dolaysız – Dolaylı Transfer Harcamaları: Bireylerin gelirini doğrudan artıran harcamalar dolaysız transfer harcamaları olarak ifade edilirken, bireylerin gelirini dolaylı artıran kamu harcamaları ise dolaylı transfer harcamaları olarak tanımlanır. Devlet borç faizleri, savaş gazilerine ödenen maaşlar, fakir öğrencilere ödenen burslar vb. gibi kamu harcamaları dolaysız transfer harcamaları kapsamında yer alırken iktisadi ve mali yardımlar ve sübvansiyonlar, vergi iadeleri ise dolaylı transfer harcamalarına örnektir (Üçler, 2011: 119-120).
- Gelir – Sermaye Transferleri Harcamaları: Satın alma gücünü toplumun bir kesiminden diğerine aktarma şeklinde uygulanan dolaylı-dolaysız transfer harcamalarına gelir transfer harcamaları denilmektedir. Ancak transfer harcamaları bazı durumlarda savaştan mağlup çıkan devletlerin galip devletlere ödediği savaş tazminatı gibi sermaye aktarımı niteliği kazanabilmektedir. Ayrıca ihraç mallarında vergi iadeleri veya zirai üretimde kullanılacak akaryakıtların vergi kapsamı dışında

değerlendirilmesi de sermaye transferine örnek teşkil etmektedir (Özmen, 2010: 18).

- Verimli – Verimsiz Transfer Harcamaları: Kamu harcamalarının üretim seviyesi üzerinde yarattığı etki çerçevesinde değerlendirilen verimli - verimsiz transfer harcamaları sınıflandırmasında üretim ve hasıla seviyesi üzerinde etkili olan ve ekonomik büyümeye pozitif katkı sağlayan iktisadi amaçlı transfer harcamaları verimli transfer harcaması olarak nitelendirilirken, üretim üzerinde herhangi bir değişiklik meydana getirmeksizin sadece sosyal bazı amaçların gerçekleştirilmesine katkı sağlayan sosyal transfer harcamaları verimsiz transfer harcamaları olarak değerlendirilir (Celepcioğlu, 2011: 19).

1.2.2. İdari Ayrıma Göre (Organik) Sınıflandırma

İdari sınıflandırmalar, kamu harcamaları yapan idari birimler esas alınarak devletin yapısı, organları, fonksiyonları göz önünde tutularak yapılan sınıflandırmadır (Kalenderoğlu, 2007: 39). 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanununa göre idari sınıflandırmaya örnek olarak; Cumhurbaşkanlığı, Başbakanlık, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), Maliye Bakanlığı, Anayasa Mahkemesi, Danıştay, Yargıtay, Sayıştay gibi idari birimler gösterilebilir.

Kamu idareleri arasında bütçe ödenekleri idari sınıflandırılmaya göre dağıtılır. Zamana ve mekâna bağlı olarak değişebilen bu sınıflandırma zamanla aynı kuruluşun harcamalarının incelenmesini zorlaştırmakla birlikte, uluslararası karşılaştırmaları da güçleştirebildiği gerekçesi ile günümüzde idari sınıflandırma yerini fonksiyonel sınıflandırmaya bırakmıştır (Telek 2013: 9).

1.2.3. Fonksiyonel Ayrıma Göre Sınıflandırma

Kamu harcamalarının sunulan hizmetin niteliğine göre gruplandırılmasını ifade eden fonksiyonel sınıflandırmaya göre amaç, kamu harcamalarının hangi hizmetler için yapıldığının görülmesi olup bu sayede yapılan hizmetlerin maliyetleri görülebilmektedir (Özmen, 2010: 21). Genel olarak fonksiyonel sınıflandırma; eğitim, sağlık, ulaştırma, savunma, adalet, ekonomik yönlü hizmetler ve genel hizmetler gibi hizmet türlerini içermektedir. Bu tasnif sonucu devletin çeşitli faaliyetlere ne kadar kaynak tahsis ettiği ve yıllar itibarıyla yapılan kamu harcamaların miktarının görülmesi sağlanabilir (Pehlivan, 2013: 80).

❖ Genel Hizmet Harcamaları

Genel hizmet harcamaları, devletin yasama ve yürütme gibi asli görevlerini yürüten kurum ve kuruluşların harcamalarını kapsamaktadır. Bu kurum ve kuruluşlara; TBMM, Cumhurbaşkanlığı, Başbakanlık, Sayıştay, Danıştay, Devlet Planlama Teşkilatı(DPT) ve tüm bakanlıklar örnektir (Telek, 2013: 10).

❖ Adalet ve Yargı Harcamaları

Ülkedeki düzeni sağlamak amacıyla hukuk devleti olmanın gereği olarak demokratik ülkelerde adalet ve yargı harcamalarının önemi büyüktür (Özmen, 2010: 25). Adalet Bakanlığı, Anayasa Mahkemesi, Yargıtay, Danıştay ve Sayıştay harcamaları adalet ve yargı harcamaları kapsamında yer almaktadır.

❖ Savunma Harcamaları

Ülkenin kendisi, jeopolitik yapısı, komşularıyla olan ilişkileri, dış politikası ve teknolojik yapısı açısından önem arz eden savunma harcamaları kamu harcamalarının önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Savunma harcamalarının büyük bir kısmını Milli

Savunma Bakanlığı bütçesi oluşturmakla birlikte devletlerin silahlı kuvvetlerinin gelişen teknoloji ile modern silahlara duyduğu ihtiyaç bu harcamaları sürekli artırmaktadır (Telek, 2013: 11).

❖ Altyapı Harcamaları

Ekonominin düzenli bir şekilde yürümesini sağlamak ve altyapı yatırımlarının özel faydasından yüksek sosyal faydaya sahip olması sebebiyle genellikle devlet tarafından yürütülen kamu altyapı harcamaları genel olarak havayolu, karayolu, demir yolu ve deniz yolu ulaşım yatırımları, su ve kanalizasyon yatırımları, köprüler, doğalgaz ve elektrik altyapı ve nakil yatırımları, telekomünikasyon yatırımları, okul, hastane hizmetleri şeklindedir (Demir ve Sever, 2008: 103). Bu harcamalar üretim ve tüketim düzeyini olumlu etkileyerek pozitif dışsallıklar yaratır ve üretim maliyetlerinin düşmesine neden olur. Bu harcamaları genel olarak, Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ve Orman ve Su İşleri Bakanlığı ile Karayolları Genel Müdürlüğü'nün harcamalarından oluşmaktadır.

1.3. Kamu Harcamalarının Artışını Etkileyen Faktörler

Kamu harcamaları genel olarak ekonomilerde yaşanan bunalım dönemlerinde kamu harcamalarında yaşanan geçici duraklamalar dışında sürekli bir şekilde artış eğilimine sahiptir (Celepcioğlu, 2011: 26). Kamu harcamalarındaki bu artışın tümü gerçek artış olmayıp artışın bir bölümü görünüşte artıştır (Pehlivan, 2013: 69).

1.3.1. Kamu Harcamalarının Gerçek Artış Nedenleri

Kamu harcamalarının gerçekte artışının temel nedenleri arasında iktisadi nedenler, devlet anlayışında meydana gelen değişimler, savaş ve savunma harcamalarındaki değişimler, teknolojik gelişmeler ve nüfustaki değişimler yer almaktadır.

❖ İktisadi Nedenler

Klasik iktisat anlayışına göre, devlet sadece toplumun iç ve dış güvenliğini sağlamak, ekonomik hayatta mülkiyet haklarını korumak, serbest ticareti ve rekabet ortamını düzenlemek görevlerini üstlenmelidir. Ancak 1929 büyük iktisat buhranı ile birlikte Klasik görüş etkisini kaybetmiş, devletin ekonomik hayatta rol alması gerektiği görüşü yaygınlaşmıştır (Pehlivan, 2013: 69-70).

Klasik görüşün aksine devlete yüklenen fonksiyonların zamanla artması, konjonktürel dalgalanmaların “görünmez el” mekanizması ile çözülemeyeceğine inanılması ve devletin iktisadi hayata müdahale etmesi amacıyla önlemler alması gereği kamu harcamalarını artırmıştır. Devletin, özel sektör yatırımlarındaki eksikliği giderebilmesi için telafi edici maliye politikası ile yatırımlar yapması, durgunluk dönemlerinde genişletici maliye politikası izleyerek harcamalarını artırması kamu harcamalarının hem miktar hem de nitelik olarak gerçekten artmasına neden olmaktadır (Kalanderoğlu, 2007: 33).

❖ Devlet Anlayışında Meydan Gelen Değişmeler

Zaman içerisinde devlet anlayışında meydana gelen değişmeler, devletin üstlendiği rolün artması, beraberinde kamu hizmetlerini çeşitlendirerek kamu harcamalarının artması ile sonuçlanmıştır (Celepcioğlu, 2011: 27). Sosyal refah devleti anlayışının Klasik devlet anlayışının yerini almasıyla devlet, iktisadi ve sosyal hayatta etkili olma artan refahı toplumun tüm kesimlerine yayabilmek için her geçen yıl kamu gelirlerini ve kamu harcamalarını artırma gereği duymuştur (Pehlivan, 2013: 70).

❖ Savaş ve Savunma Harcamalarındaki Değişmeler

Devletin, ülkenin jeopolitik konumuna bağlı olarak alacağı savunma tedbirleri kamu harcamaları artışında önemli bir etki yaratmaktadır. Savunma araç ve gereçlerinin, silahların teknolojik gelişimle birlikte sürekli yenilenmesi gerekliliği,

maliyetlerinin yüksekliği, devlet bütçelerinin savunma harcamaları nedeniyle artmasına neden olmuştur (Telek, 2013: 17). Ayrıca savaş sonrası ülkedeki tahribatı giderebilmek amacıyla imar faaliyetlerinin artması ve günümüzde ülkelerin her an savaş çıkacakmış gibi savaş hazırlığı içinde olmaları savunma teknolojilerini yenilemelerini gerektirmekte ve bu harcamalar kamu harcamalarının gerçek artışına sebep olmaktadır (Kaya, 2006: 34).

❖ **Teknolojik Gelişmeler**

Tüm dünyaya kısa zamanda yayılabilen teknolojik gelişmeler, yeni teknolojiyi ülkeye getirme yönünde bir baskı oluşturup teknik gelişmelerden yararlanmak isteyen bireyler sayesinde ülkeye kazandırılmaktadır (Ünen, 2015: 13). Teknolojik gelişmelerin takibi ve yeni teknolojilerin kullanılmasının yaygınlaşması kamu harcamalarının artmasına yol açmaktadır (Pehlivan, 2013: 72). Otomotiv teknolojisinin gelişmesi devlete bölünmüş yollar, otoyollar inşa etme görevini, uçak teknolojisinin gelişmesi yeni havalimanları gereksinimini, sağlık alanındaki gelişmeler yeni tıbbi cihaz teknolojisine olan gereksinmeyi arttırmış ve kamu harcamaları dolayısıyla artmıştır.

❖ **Nüfus Artışı**

Günümüzde gelişmekte olan birçok ülkenin en önemli sorunlarının başında hızlı nüfus artışının yol açtığı ekonomik ve sosyal problemler gelmektedir. Bu ülkelerde genç nüfus yoğunluğunun yüksekliği sosyal hizmetlere olan talebi hızla artmaktadır. Bir ülkede nüfusun çoğalması devletin artan nüfusun toplumsal ihtiyaçlarını karşılayabilmek için daha fazla kamusal hizmet üretmesine ve eğitim, sağlık, gıda, barınma gibi ihtiyaçları karşılamak için daha fazla kamu harcaması yapmasına neden olacaktır (Şener, 2006: 36).

1.3.2. Kamu Harcamalarının Görünüşte Artış Nedenleri

Kamu harcamalarındaki her artış gerçek değildir. Bazı nedenler kamu harcamalarını görünüşte artırır. Bunlar aşağıda ifade edilmiştir.

❖ Ülke ve Nüfustaki Değişmeler

Savaş ve birleşmeler sonucunda, bir ülkenin nüfus veya topraklarının büyüklüğündeki artış, kişi başına kamu harcamalarında değişiklik yaratmayacağı için görünüşte artış olarak değerlendirilir. Ayrıca ülke genelinde yapılan kamu hizmetlerinin kalitesi değişmeyecek, ama kamu harcamaları görünüşte artacaktır (Kalanderoğlu, 2007: 32).

❖ Paranın Değerinin Düşmesi

Kamu harcamalarını görünüşte artıran en önemli neden paranın değerinin düşmesi olup bu durum, özellikle enflasyonun olduğu ülkelerde geçerlidir. Satın alınan mal ve hizmetlere ödenen bedel, en az para değerindeki düşme oranında artar. Parasının değeri düşen devlet, aynı miktardaki kamu hizmetini gerçekleştirebilmek amacıyla her yıl bütçesinden ilgili harcamalara daha fazla ödenek ayırmak zorunda kalır (Pehlivan, 2013: 72).

❖ Bütçe Tekniklerinin Değişmesi

Kamu harcamalarını görünüşte artıran nedenlerden biri de kullanılan bütçe tekniğinin değişikliğe uğramasıdır. Bütçe hesaplarının safi olarak tutulduğu ilk yıllarda kamu gelirleri ve kamu harcamaları mahsup edilerek bütçeye net olarak kaydedilirdi. Sonraki dönemlerde kamu hesapları gayri safi olarak (kamu gelirleri ve kamu harcamaları mahsup edilmeden) tutulmaya başlanmış ve bunun sonucunda kamu harcamaları görünüşte artmış gibi görünmüştür (Tuncer ve Yüksel, 2016: 232).

❖ **Kamu Hizmetlerinin Para ile Gördürülmesi**

Geçmiş dönemlerde, bazı kamu hizmetleri vatandaşların okul, yol gibi hizmetlerde herhangi bir ücret almaksızın bedeni olarak çalışması gibi aynı olarak yerine getirilmektedir. Bu gibi hizmetlerin paralı hale gelmesi neticesinde, kamu harcamaları artmış gibi gözükmemekte ancak, bu artış sağlanan kamusal hizmette bir değişiklik olmaması nedeniyle görünüşte artış olarak değerlendirilmektedir (Pehlivan, 2013: 72).

1.4. Ekonomik Büyüme

Bir ülkenin uzun dönemde sahip olduğu kıt kaynakların miktarını, nüfus artışı ile birlikte niteliksiz işgücü miktarındaki artış, yeni yatırımlar vasıtası ile sermaye stokundaki artış ve yeni rezervler aracılığı ile doğal kaynak veya hammadde miktarının artış vasıtası ile artırması veya üretim faktörlerinin kalitelerini iyileştirmesi veya üretim teknolojisini ve kurumsal çerçeveyi değiştirerek daha yüksek üretim düzeylerine yükselmesi diğer bir ifade ile Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH)'nin artışı “ekonomik büyüme” olarak ifade edilir (Berber, 2011:2-3).

Üretim olanakları eğrisinin dışarıya veya uzun dönem toplam arz eğrisinin sağa doğru kaymasına yol açan üretim faktörlerinin verimliliklerini artırıcı eğitimler, teknoloji politikalarının ve fiziki sermaye stoku artışına yol açan alt yapı yatırımları ülkelerin iktisadi büyüme kuramlarının konusunu oluşturur (Özmen, 2010: 78).

Büyüme ekonomisi, üretimdeki artışların niteliksel yönü ile ilgilenmeyip yalnızca niceliksel yönü ile ilgilenmektedir. Sanayi devriminden sonra büyüme kavramı üretim artışı ve ortaya çıkardığı etkilerin toplum refahına ne ölçüde katkı sağladığı perspektifinden de sorgulanmaya başlamış, “iyi büyüme” ve “kötü büyüme” ayrımları yapılmaya başlanmıştır. 1996 yılında Birleşmiş Milletler'in İnsani Kalkınma Raporu çerçevesinde “beş kötü büyüme” çeşidi aşağıdaki şekilde sıralanmaktadır (Berber, 2011: 6).

❖ **İşsiz Büyüme**

Bir ülkede belirli zaman aralığında ekonomik büyümenin istihdam yaratmaması işsiz büyüme olarak ifade edilir. Bu durumda büyüme yeni iş olanakları yaratmamakta veya hasıla artışı için emek faktörü gerekmemektedir. İç tasarruf yetersizliğinin dış kaynaklara özellikle sıcak para girişine dayandırılması, büyümenin imalat sektörüne dayalı olmaması, büyüme ve istihdam arasında geçici gecikme oluşması, küreselleşme sürecinin daha rekabetçi piyasalar yaratarak istihdam azalışına sebep olması vb. işsiz büyümenin diğer bir ifade ile istihdam yaratmayan büyümenin nedenleri olarak gösterilebilir (Çaşkurlu, 2014: 46).

❖ **Acımasız Büyüme**

Büyümenin nimetlerinin dağıtılmaması acımasız büyüme olarak ifade edilir. Bu büyümede gelir dağılımı düzenlenememekle birlikte gittikçe adaletsizleşir (Özden, 2014: 15).

❖ **Sessiz Büyüme**

Ülkeler büyürken demokratik gelişmenin olmaması, temel hak ve özgürlüklerin kötüleşmesi hali sessiz büyüme olarak ifade edilir (Berber, 2011: 6).

❖ **Köksüz Büyüme**

Ülkeler büyürken toplumun örf-adet, gelenek ve göreneklerinin yozlaşması, kısaca kültürel kimlik kaybı yaşanması köksüz büyüme olarak nitelendirilir (Berber, 2011: 6).

❖ Geleceksiz Büyüme

Büyümenin doğal kaynakların tüketilmesi pahasına gerçekleştirilmesi, çevrenin göz ardı edilmesi, kirlilik, nüfus artışı sürdürülebilir büyüme ve dolayısıyla geleceksiz büyüme kavramlarını gündeme getirmiştir. Roma Kulübü'nün "Büyümenin Sınırları" başlıklı raporuna göre; "Eğer dünya nüfusunda, sanayileşmede, gıda üretiminde, çevre kirliliğinde ve yenilenemez kaynakların tüketiminde mevcut büyüme trendleri değişmeden devam ederse, gelecek yüzyıl içinde gezegendeki büyüme sınırlarına ulaşılabilecektir. Bu olası durum ise dünya nüfusunda ve sanayileşme kapasitesinde ani ve kontrol edilemez bir düşüşe neden olacaktır" (Öztürk, 2007: 14).

Yukarıda sayılan unsurları taşımayan beşeri gelişmeyi temel amaç olarak belirleyen büyüme 'iyi büyüme' olarak ifade edilir. İyi büyüme (Berber, 2011: 8);

- İstihdamı teşvik eden,
- Bireye kaderini belirleme ve denetleme şansı veren,
- Refah artışını adil dağıtan,
- Toplumsal işbirliği ve uyumu sağlayan,
- Beşeri gelişmenin geleceğini koruyacak olan özelliklere sahip olandır.

1.4.1. Ekonomik Büyümenin Belirleyicileri

Ülkelerin ekonomik, sosyal, siyasi ve kültürel yapıları farklılık gösterdiği için ekonomik büyümeyi belirleyen etkenler ülkeden ülkeye farklılaşmaktadır. Büyümenin belirleyicileri; büyümenin temel belirleyicileri ve büyümenin politik ve kurumsal belirleyicileri olmak üzere ayrıma tabi tutulabilir.

❖ Büyümenin Temel Belirleyicileri

Büyümenin temel belirleyicileri eğitim, inovasyon ve deregülasyon, yatırım, işgücü, sermaye ve doğal kaynak olmak üzere altı grupta toplanabilir.

- **Eğitim**

Ekonomik bŸyŸme; ulusal ekonomilerin sahip olduğu fiziki ve beŸeri sermaye stokunun rasyonel kullanımına ve bunlara yapılacak ilavelere bağlıdır. Ekonomik faaliyetlerin öznesinin insan olması, insan faktörünün niteliğinin artmasının ekonomik bŸyŸmeyi itmesi sonucunu doğurmaktadır. Eğitimin emek faktörünün beceri ve üretkenliğini geliŸtirerek milli gelirin artmasına katkı sağladığı, yeni fikirlerin, yeni icatların beŸeri sermayeye yapılan eğitim yatırımları sonucunda ortaya çıktığı ve pozitif dıŸsallıklar yarattığı kabul görmektedir (AfŸar, 2009: 88).

- **İnovasyon ve Teknoloji**

Günümüz geliŸmiŸ ekonomilerinde iktisadi bŸyŸmenin en önemli faktörleri arasında inovasyon ve teknoloji gelmektedir. Teknolojik geliŸmeleri ve inovasyonu kullanan ekonomiler, sağladıkları verimlilik ve maliyet avantajı ile küresel pazarlarda rekabet gücünü artırarak uzun vadede ekonomik bŸyŸme üzerinde pozitif sonuçlar yaratır. Çin'in yüksek bŸyŸme performansında inovasyon önemli rol oynamıŸtır. Ayrıca inovasyon, verimlilik artıŸı ve maliyet düŸüŸü yanında hammadde kullanımında etkinlik, yeni hammaddelerin ortaya çıkması, kalite artıŸı, müşteri memnuniyetinin maksimize edilmesi, yeni pazarların ortaya çıkması, ürün ve hizmet sürelerinin kısalması, kaynakların etkin ve verimli kullanılması ve girişimciliğin arttırılması ekonomik bŸyŸmeye ivme kazandıran faktörlerdir (Coplugil, 2015) .

- **DeregŸlasyon ve Yatırım**

Rekabetten en yoğun Ÿekilde korunan ve çeŸitli Ÿlkelerde farklı zamanlarda, farklı derecelerde taŸımacılık (hava, kara, navlun ve demiryolu) iletiŸim (telekomŸnikasyon ve posta) ve kamu hizmetleri (elektrik ve gaz) sektörlerinde deregŸlasyon ile özelleŸtirmeler sermaye birikimine önemli pozitif etkilerde bulunarak ekonomik bŸyŸmeyi itici rol oynamaktadır (Tüsiad, 2005: 33) .

- **İşgücü**

İşgücü, ekonomik büyümeıı belirleyen temel faktörlerden biri olup, üretime yönelmiş olan beden veya düşünce gücü emek faktörünü oluşturmaktadır. Nüfus artışı, işgücünde artış meydana getireceğinden ekonomik büyüme açısından olumlu değerlendirilebilmekle birlikte nüfusu oluşturan herkes işgücüne dahil değildir. Ekonomi programlarının başarısı açısından işgücüne katılan nüfusun verimliliğı önemlidir. Vasıflı ve eğitilmiş işgücü olduğı takdirde özellikle gelişmekte olan ülkelerde uygulanan ekonomi programlarının başarısından söz edilebilir (Berber, 2011: 23).

- **Sermaye**

Ülkenin, belli bir anda sahip olduğı üretim araçlarının toplamı sermaye olarak adlandırılmaktadır (Fikir, 2010: 8). Sermaye bir başka ifade ile bir ülkenin sahip olduğı makineler, donanımlar ve araç-gereçler, tesisler gibi üretim araçlarının toplamıdır. Sermaye birikimi, mevcut gelirin bir kısmının tasarruf edilip gelecekteki üretimi ve geliri artırmak amacıyla yatırıma dönüştürülmesi olayıdır (Berber, 2011: 22).

Sermaye, fiziki ve beşeri sermaye olmak üzere iki çerçevede değerlendirilmektedir. Fiziki sermaye; emeğın verimliliğini artıran insanlar tarafından üretilmiş üretim araçlarıdır. Beşeri sermaye ise işgücünün sahip olduğı bilgi ve beceriler toplamı olarak tanımlanabilmektedir (Telek, 2013: 30).

- **Doğal Kaynaklar**

Ülkelerin sahip olduğı toprakları, yeraltı ve yerüstü zenginlikleri genel olarak doğal kaynakları oluşturmaktadır. Kıt faktör olan toprağın, çoğaltılması ve bir yerden başka yere taşınması imkânsızdır. Doğal kaynakların dağılımı yönünden ülkelerarası

bir eşitsizliğin varlığı muhakkaktır. Bazı ülkeler doğal kaynaklar bakımından zengin olmasına rağmen, bazı ülkelerdeki doğal kaynaklar kıttır (Fikir, 2010: 10).

Doğal kaynaklar ekonomik büyümede mutlak belirleyici değildir. Zengin petrol yataklarına sahip Arap ülkeleri açısından kaynak zenginliği belirleyici bir faktörken, Japonya gibi doğal kaynakları çok az olan bir ülkenin büyümedeki başarısı kaynak zenginliğinin belirleyici olmayışını doğrulamaktadır (Demir, 2015: 81)

❖ **Büyümenin Kurumsal ve Politik Belirleyicileri**

Büyümenin kurumsal ve politik belirleyicileri enflasyon, maliye politikası, uluslararası ticaret ve finansal sistem olmak üzere dört başlıkta toplanabilir.

• **Enflasyon**

Enflasyonun, deflasyon ve stagflasyon gibi fiyat istikrarsızlıklarının önlenmesi ve ekonomik büyümenin sağlanması iktisat politikasının temel amaçlarındandır. Fakat ekonomik büyümenin hızlandığı dönemlerde toplumun gelir seviyesinin yükselişi toplumun tüketim kalıplarını değiştirerek yaratılan talep fazlasının karşılanamamasına ve fiyat istikrarının bozulabilmesine neden olabilmektedir. Fiyat istikrarı için toplam harcamaları azaltıcı politikalar ise ekonomik büyümenin azalmasına neden olabilmektedir. Ayrıca enflasyon, ekonomik belirsizliğin artmasına sebep olarak miyop etkisi yaratarak risklerin maliyetini artırıp ülkenin potansiyel üretim kapasitelerinin azalmasına ve dolayısıyla ekonomik büyümenin azalmasına neden olabilmektedir (Karaçor vd, 2011: 30).

• **Maliye Politikası**

Kamu harcamalarının veya toplumsal transferlerin borçlanma ile finanse edilmesi durumunda, daraltıcı maliye politikasının özel yatırımları dışlama etkisi yaratacağı kabul edilmektedir. Kamu harcamalarının finansmanının kamu gelirlerinin

artırılması ile sağlanması durumunda ise, vergiler girişimciliği olumsuz etkileyerek çıktı artışını düşürebilir ve kamu harcamalarının büyüme ile ilgili olmayan alanlarda odaklanması durumunda ise yatırımların azalması ve ülkenin üretim kapasitesinin düşmesi gibi olumsuz etkiler daha açık görülebilir (Tüsiad, 2005: 38).

- **Uluslararası Ticaret**

Refah seviyesini yükseltmeye çalışan ülkeler sanayileşmeye çalışırken çoğu zaman kaynak kısıtı ile karşılaşmakta ve çoğunlukla otarşi (kendi kendine yeterli) politikası izleyememektedir. Teknoloji, haberleşme ve iletişim alanlarındaki küreselleşme ile ülkeler birbirine bağımlı hale gelmektedir. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler tasarruf düzeylerinin düşüklüğü ve sermaye kıtlığı nedeniyle ihtiyaç duydukları ithalatı yapmakta zorluklarla karşılaşmakta büyüme ve kalkınma süreçleri sekteye uğrayabilmektedir. Büyüme sürecinde ülkelerin ithal ikamesine dayalı büyüme stratejisi ve ihracata dayalı büyüme stratejisi uyguladıkları görülmektedir. İthal ikamesine dayalı büyüme stratejisi ile ithal edilen mal ve hizmetlerin ülke içinde üretilebileceği ve bu sayede üretimin ülke içinde gerçekleştirilebileceği bir yapı oluşturulmaya çalışılmaktadır. İhracata dayalı büyüme stratejisinde ise ithal ikame stratejisi ile üretilen mal ve hizmetlerin ihracı ile ülkeye döviz girdisi sağlanmaya çalışılmaktadır (Korkmaz ve Aydın, 2015: 47-49).

- **Finansal Sistem**

Ampirik analizlerin genelinde finansal sistemlerin ekonomik büyümeyi “finansal araçların düzeyi”, “finansal araçların verimliliği” ve finansal araçların düzenlenmesi (kompozisyonu)” olmak üzere üç temel çerçevede etkilediği kabul edilmektedir. Finansal araçların düzeyi, daha büyük finansal sistemin ölçek ekonomisinin kullanımına izin vererek bilgi üretimini sağlar, kredi kısıtlanmasını azaltabilir, firmaların borçlanma kabiliyetini artırarak ekonominin dış şoklara olan dayanıklılığını artırarak büyümeye ivme kazandırabilir. Finansal araçların verimliliği, asimetrik bilgi, finansal piyasalarda dışsallık ve eksik rekabet yatırımların optimale

ulaşamamasına neden olarak ekonomik büyümeı engelleyebilir. Bu durumda finans piyasalarının çeşitli hukuki ve kurumsal düzenlemeleri ile ekonomik büyüme gerçekleştirilebilir. Finansal aracılarn kompozisyonu ise finansal araçların vadesi, sermaye piyasası ve yatırımcıların büyüklüğü büyümeı etkilemektedir. Yapılan çalışmalar genelde, finansal gelişmelerin ekonomik büyümeı pozitif etkilediğı yönündedir (Afşar, 2007: 192-193).

1.5. Başlıca Büyüme Teorileri

Geçmişte ve günümüzde gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerin en çok üzerinde durduğı konulardan biri olan ekonomik büyüme iktisatçıların her dönem tartıştığı önemli konulardan biridir. Bu çerçevede tarihsel süreçte Marksist Büyüme Teorisi (Sosyalist Büyüme Teorisi), Harrod-Domar Büyüme Modeli, Solow Büyüme Modeli ve İşsel Büyüme Teorileri başlıca büyüme teorileridir.

1.5.1. Marksist Büyüme Teorisi (Sosyalist Büyüme Teorisi)

Sosyalist Büyüme Teorisinin oluşumunda en büyük paya sahip olan Karl Marx'ın, Proudhon'un Sefaletin Felsefesi adlı eserine karşıt Felsefenin Sefaleti (1847) eserini yazması iktisadi alandaki yazılarının ilkidir. Bu eserini 1848 yılında Engels ile yazdığı "Komünist Manifestosu" adlı eseri izlemiş ve bu eserinde kapitalizmin sonunda çökeceğini ileri sürmüştür. Marx, bundan sonraki çalışmalarını Smith ve Ricardo ile politik iktisat alanına çevirmiştir. Bu alandaki en önemli eseri ise, Das Kapital'dir. Marx'a göre, kapitalizm sistemi belirli bir gelişme gösterdikten sonra sistem kendi içindeki çekişmeler nedeniyle işsizlerin sayısı ve işçi sınıfının sefaleti artacak, sonunda işçi sınıfı kapitalist sınıfın çıkarlarını koruyan devlet mekanizmasını ihtilal yoluyla devirecektir. İşçi sınıfının proleter diktatoryası altında geçireceğı belirli bir sosyalist evreden sonra, herkesin kabiliyetine göre üretime katılması, ihtiyaçlarına göre ise tüketimden pay alması ile komünizme ulaşılabacaktır (Celepcioğlu, 2011: 61-62).

Teoride genel yaklaşımla, üretim sürecinde artı-değer artarken kar oranları azalır. Sermaye belirli ellerde toplanırken işsizlik artar ve beraberinde sefalet artar. Teknolojik gelişme olsa da kar azalacağı için emeğin milli gelirden alacağı pay azalır.

Marx teorisi, kapitalizmin hala varlığını devam ettirmesi ve Marx'ın söylediğinin aksine reel ücretlerde önemli artışlar yaşanması ve Marx'ın bunun üzerinde hiç durmaması, kar oranlarının azalmasını önleyici dış ticaret artışı, nüfus fazlası, sabit sermaye girdilerindeki ucuzlama, firmaların daha karmaşık bir mali yapıya dönüşmesi gibi faktörler üzerinde durmaması, firmaların rekabet neticesinde ölçek büyütebileceği gibi açılardan eleştirilmiştir (Berber, 2011: 80).

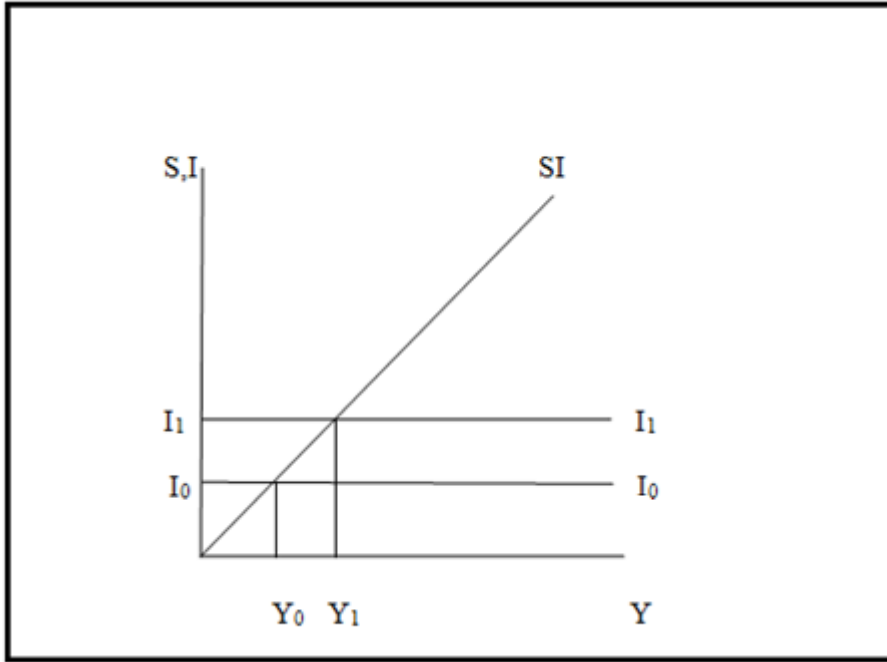
1.5.2. Harrod-Domar Büyüme Modeli

Harrod(1939) ve Domar (1946) tarafından ayrı ayrı geliştirilmekle birlikte aralarında çok az fark olduğu için Harrod-Domar Modeli olarak bilinen ekonomik büyüme modeli gelişmiş ülke ekonomilerine dayalı temel değişkenleri yatırım ve tasarruf olan büyüme modelidir. Harrod ve Domar öncelikle gelişmiş kapitalist ekonomileri baz almış ve bu ekonomilerde büyümeyi hızlandırmak amacıyla gerekli analizleri yapmışlardır. Harrod'a göre ekonomik büyüme süreci, cari büyüme oranının tatmin eden büyüme oranına eşit olduğu durumda gerçekleşmektedir. Büyüme sürecinin istikrarsız olduğunu düşünen Harrod, denge büyüme oranından sapmaların uzun vadeli enflasyonu veya uzun vadeli durgunluğu ortaya çıkaracağını ifade etmektedir (Diler, 2011: 47).

Harrod ve Domar ekonomik büyüme sürecinde yatırımların anahtar bir rol oynadığını vurgulamışlardır. Harrod ve Domar'a göre yatırımların iki karakteri vardır. Öncelikle yatırımlar gelir yaratır ve ikinci olarak da sermaye stokunu artırarak ekonominin üretim kapasitesini artırır. İlki "talep etkisi" ikincisi ise yatırımlar üzerinde "arz etkisi" olarak kabul edilebilir. Böylece net yatırımlar gerçekleştikçe reel gelir ve üretim genişlemeye devam edecektir. Ancak, gelirin tam istihdam denge seviyesi yıldan yıla devam ettikçe hem reel gelir hem de üretim aynı oranda

genişlemelidir ki sermaye stokunun üretken kapasitesi genişlesin. Aksi takdirde ikisi arasındaki ayırım fazla veya atıl kapasite olur ve böylece zorunlu girişimciler yatırım harcamalarını keser. Sonunda, bu durum geliri ve devam eden periyotta istihdamı düşürerek ekonomiyi kötü etkiler ve ekonominin istikrarlı büyümesini engeller. Böylece, eğer tam istihdam uzun dönem sürdürülebilirse, net yatırımlar sürekli genişleyecektir. Bu ayrıca büyüyen sermaye stokunun tam kullanımını sağlayan yeterli bir oranda reel gelirin sürekli büyümesini gerektirir. Bu gereken gelir büyüme oranı tatmin edici büyüme oranı veya “tam kapasite büyüme oranı” olarak adlandırılır (Jhingan, 2011: 317).

Şekil 1: Harrod-Domar Büyüme Modeli

Kaynak: (Paya, 2013: 496)

Şekil 1'de (S) tasarruf fonksiyonu, (Y) milli geliri, (I) yatırımları ifade eder. Y₀ ekonominin tam istihdam düzeyini ifade eder. Bu dönemde yapılan yatırımlar (I₀), üretim potansiyelini artırarak (Y₀)'dan (Y₁)'e yükseltir. Tüketim ve tasarruf fonksiyonunun değişmediği kabul edildiğinde üretim potansiyelinin (Y₁) olduğu ortamda dengenin kurulabilmesi için S=I için girişimcilerin yatırımları (I₁)'e yükseltmeleri gerekir. Görüldüğü üzere Harrod-Domar modelinde tek istikrarlı denge

vardır ve bu denge için girişimcilerin belirli düzeyde yatırım yapmaları gerekir. Eğer yatırım düzeyi olması gereken düzeyden sapsa ekonomik denge bozulacaktır. Bu nedenle bu model *bıçak sırtı denge modeli* olarak da tanımlanmaktadır (Paya, 2013: 496) .

1.5.3. Solow Büyüme Modeli

Solow büyüme modeli, Robert Solow tarafından 1950’li yılların ortasında geliştirilmiş tasarruf, sermaye birikimi ve ekonomik büyüme arasındaki değer ilişkileri temel alan bir modeldir (Paya, 2013: 498). Bu modelde, bir ekonomide sermaye stokundaki büyüme, işgücündeki büyüme ve teknolojideki gelişmenin birbirleri ile nasıl bir etkileşim içerisinde oldukları ve bir mal ve hizmet üretiminin toplamını nasıl etkiledikleri analiz edilmektedir (Mankiw, 2010: 215).

Bu model ayrıca, tam rekabet ve tam istihdam ve azalan verimler kanunu varsayımları içermektedir ve uzun dönemde ekonominin kararlı büyüme sergileyeceğine inanılmaktadır. Solow modelinde üretim faktörleri arasında ikame söz konusu olabilir ve sermaye-hasıla oranı değişebilir (Paya, 2013: 501).

Ülkelerin kişi başına gelir büyüme oranı, kişi başına gelirinin başlangıç düzeyi ile ters orantılıdır. Eğer ülkeler arasında yapısal açıdan ve teknolojik düzey anlamında benzerlikler varsa fakir ülkeler zengin ülkelere daha hızlı büyüme eğiliminde olacaklardır. Bu nedenle de ülkeler arasında, kişi başına gelir düzeyleri açısından bir yakınsama söz konusu olabilecektir (Telek, 2013: 39).

1.5.4. İçsel Büyüme Teorileri

İçsel büyüme teorileri, büyümeyi ekonominin dışındaki etkenler ile ilişkilendiren neo-klasik büyüme teorisinden ayrılarak, ekonominin kendi dinamiklerinin bir takım faktörler ile etkileşerek içsel olarak büyümeyi

gerçekleştireceği temeline dayanmaktadır. İçsel büyüme modelleri büyümenin itici gücü olarak tanımlanan faktörlere göre üç gruba ayrılır (Ercan, 2002: 130-131).

- i. *Nüfus artışı ve beşeri sermayeyi birer karar değişkeni olarak ele alanlar,*
- ii. *İçerilmemiş teknolojik değişmeyi, dışsal ve özerk bilimsel buluşlar yerine, piyasa güçlerinin yönlendirdiği girişimci kararlarına bağlayanlar,*
- iii. *Büyüme sürecinde kamunun rolünü bağımsız bir değişken olarak dikkate alanlar.*

❖ Beşeri Sermaye Modeli

Lucas tarafından geliştirilen bu modele göre uzun dönemli büyümenin anahtarı beşeri sermayedir. Cobb-Douglas üretim fonksiyonu beşeri sermayeyi kapsayacak şekilde yazılırsa,

$$Y = K^\alpha (hu\bar{L})^{1-\alpha} \quad 0 < u < 1 \quad (1)$$

Denklemdaki h , birim başına beşeri sermayeyi, fonksiyondaki u , hane halkının çalışmaya ayırdığı zamanı, K , fiziksel sermayeyi \bar{L} ise toplam işgücünü ifade eder. Lucas'a göre beşeri sermaye aşağıdaki gibi artmaktadır.

$$\dot{h} = (1 - u)h \quad (2)$$

Denklemdaki $(1-u)$, hane halkının beşeri sermayeyi artırmak için ayırdıkları zamanı ifade etmekte olup, hane halkının beşeri sermayelerini artırmak için eğitim sürelerini artırmaları durumunda çalışma süreleri azalmaktadır.

Beşeri sermaye büyüme oranı;

$$\dot{h}/h = (1 - u) \text{ dır.} \quad (3)$$

Bu denklemden uzun dönem büyüme oranı, $\dot{Y}/Y = (1 - u)$ (4) olur.

Bu modelde beşeri sermayeyi artırmaya yönelik faaliyetler için ayrılan zamana bağlı olan uzun dönem büyüme oranı içselleştirilerek büyüme olası hale gelir (Yıldırım vd, 2014: 541-542).

Ayrıca bu modelde beşeri sermaye zengini ülkelerde beşeri sermaye yatırımlarının çok çocuk sahibi olmanın getirisinden daha yüksek olduğunu tersi durumda ise beşeri sermaye açısından daha fakir ülkelerde çok çocuk sahibi olmanın getirisininin daha yüksek olduğunu savunmaktadır (Ercan, 2002, 131).

❖ Araştırma Geliştirme (Ar-Ge) Modeli

Romer modeline göre uzun dönemde sürekli büyümenin gerçekleşebilmesi bilim adamı, araştırmacı, teknik personel gibi nitelikli emeğin Ar-Ge'ye transferine ve Ar-Ge'de bu nitelikli emeğin sayısına bağlıdır. Ekonomik büyüme, Ar-Ge sektöründe nitelikli emeğin sayısına ve burada yeni bilgi ve teknolojilerin gelişimine bağlı olarak artacaktır. Romer'e göre model üç temele dayanmaktadır. İlki, ekonomik büyüme teknolojik gelişmelere bağlıdır. İkincisi, Teknolojik gelişme, firmaların piyasa teşvikleri doğrultusunda uyarılması sonucu aldıkları bilinçli kararlar ile oluşur. Üçüncüsü, üretim faktörü olarak bilginin kullanılması ile diğer üretim faktörlerinin kullanılması arasında önemli farklar vardır. Bilgi ne kadar kullanılırsa kullanılsın maliyetleri artırmaz. Ayrıca modelde piyasa büyüklüğü büyümeyi de artırır. Çünkü piyasa genişledikçe daha fazla araştırma beraberinde daha hızlı büyümeyi getirir. Romer'e göre piyasa büyüklüğü beşeri sermaye tarafından belirlenir (Özer ve Çiftçi, 2009: 221).

Teknolojik seviye indeksinin (A) sınırsız büyüdüğü ve yeni keşfedilen dayanıklı mallarla arttığı, ekonomide Ar-Ge sektörü, ara malı sektörü ve nihai mal sektörü olmak üzere üç sektör olduğu ve nüfus ve işgücü arzının sabit olduğu varsayımlarına sahip modelde tasarım üretiminde, işgücü, fiziksel sermaye ve toplam

beşeri sermayenin üretim için ayrılan kısmı H_A 'dır. Cobb-Dauglas üretim fonksiyonundan yararlanılarak elde edilen denklem aşağıdaki gibidir (Özer ve Çiftçi, 2009: 221-222).

$$Y(H_y, L, x) = H^{\alpha_Y} L^{\beta} \sum_{i=1}^{\infty} x_i^{1-\alpha-\beta} \quad (5)$$

Araştırma sektöründe çalışanların hepsi dikkate alındığında denklem aşağıdaki gibi olur:

$$^o A = \delta H_{AA} \quad (6)$$

Denklemden H_A , Ar-Ge sektöründe istihdam edilen toplam beşeri sermayeyi ifade eder. Bu denklem, Ar-Ge sektörüne tahsis edilen beşeri sermaye arttıkça yeni tasarım oranının yükseleceğini ve toplam bilgi ve tasarım stokunun genişliğinin Ar-Ge sektöründe çalışan mühendis ve araştırmacıların verimliliğini yükselteceğini ifade eder (Özer ve Çiftçi, 2009: 222).

❖ Kamu Politikası Modeli

Robert Barro tarafından geliştirilen bu model ölçüğe göre sabit getiri ile rekabetçi piyasayı benimseyen, verimlilik, teknoloji ve ekonomik büyüme ile kamu harcamaları arasındaki ilişkiyi inceleyen bir modeldir. Modelde kamu harcamaları kişi başına büyümeyi önemli ölçüde etkilemektedir ve verimli ve verimsiz kamu harcamalarının bir üretim girdisi olarak ekonomik büyümeyi etkilediği düşünülmektedir (Yardımcı, 2006: 53).

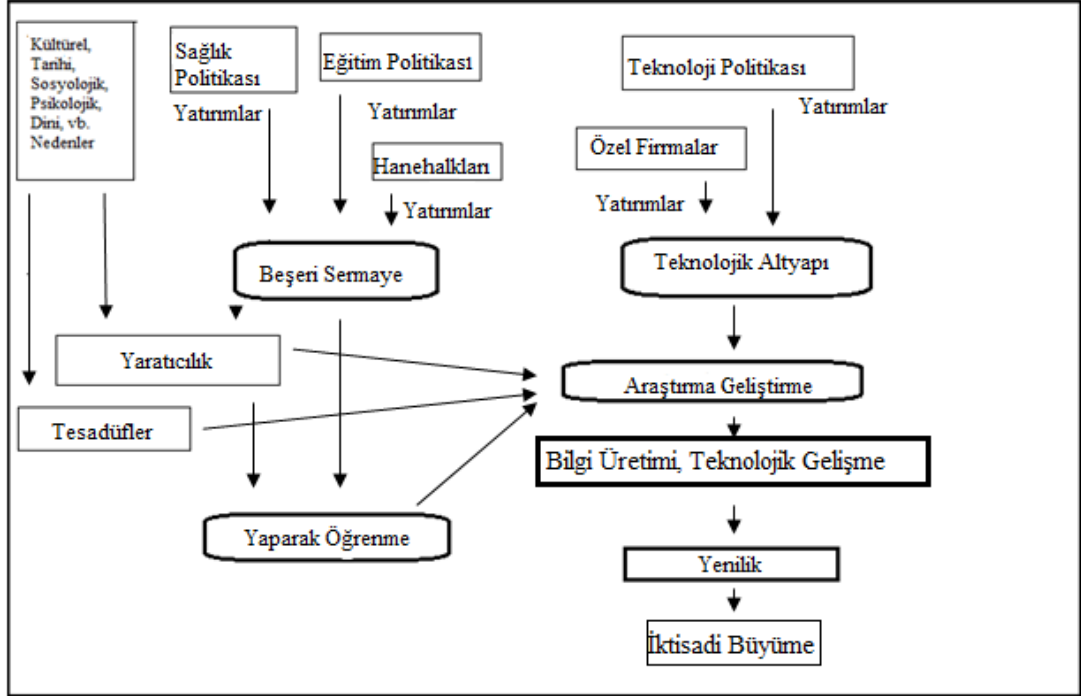
Modele göre büyüme, kamusal mallar ve haberleşme ağı, enformasyon hizmeti vb. gibi altyapı tarafından belirlenmektedir. Alt yapı yatırımları özel sermayenin verimliliğini artırarak firmalar için pozitif dışsallık yaratmaktadır. Ayrıca, hükümetler, yatırım harcamalarını artırarak, özel sektör teşviklerini ve sübvansiyonları

artırarak ekonomik büyümeyi gerçekleştirmeye çalışacaktır. Özel sektör yatırımları sermaye stoku artışına neden olurken dolaylı artan vergiler de kamu malları arzını artıracaktır. Ayrıca modelde devletin başlıca görevleri, kamusal mal ve hizmet üretmek, eğitim yatırımı gerçekleştirmek, Ar-Ge teşviki yaparak bilgi üretimi ve yayılmasını sağlamaktır (Ünen, 2015: 61-62).

Bu modelde ayrıca fayda maksimizasyonu amacı taşıyan hükümetin büyüme üzerinde pozitif etki yaratırken, seçim endişesi taşıyan hükümetin büyüme ve refahı olumsuz etkileyebileceği vurgulanmıştır. Ayrıca açık ekonomilerde vergi politikalarının olumsuz etkisinin daha net hissedileceği ve vergi oranlarındaki küçük değişikliğin büyümeyi engelleyebileceği bu grupta yer alan görüşler arasındadır (Ercan, 2002: 131-135).

Yeni büyüme modellerinde içsel (kendi kendini besleyen) büyüme süreçleri ise Şekil 2’de gösterildiği gibidir. Diğer firmaların yaratılacak teknolojik dışsallıklardan bedava yararlanabileceklerini gören firmaların bilgi üretme sürecine gönüllü olmamaları neticesinde piyasada aksaklıklar ortaya çıkmakta, taşmalar ölçeğe göre artan getiri koşullarını doğurmaktadır. Ayrıca bilgi üretiminin teşviki ve gönülsüzlüğün kaldırılması için gereken teknoloji ve eğitim politikalarının kapsamı açısından içsel büyüme teorilerinin gelişimine katkı sağlamaktadır (Kibritçioğlu, 1998: 13-14).

Şekil 2: İçsel Büyümenin Belirleyicileri

Kaynak: (Kibritçiöğlü, 1998: 14)

1.6. Türkiye’de Kamu Harcamalarının Gelişimi

Tablo 1 ve Tablo 2’de Türkiye’de 1950-2005 periyodunda Türkiye’de konsolide bütçenin gelişimi tablolaştırılmıştır. Tabloda konsolide bütçe gelirleri, konsolide bütçe giderleri ve konsolide bütçe açıkları verilmiştir. Tablo 1 ve 2 incelendiğinde kamu harcamaları ve kamu gelirlerinin istikrarlı şekilde arttığı görülmektedir. 1950-2005 periyodunda yalnızca 1951, 1952, 1958, 1959, 1962, 1963, 1967 ve 1970 yıllarında konsolide bütçe fazlası ortaya çıkmış diğer yıllarda ise bütçe açık vermiştir. 1971-2005 periyodunda ise bütçe açıkları sürekli bir artış trendi izlemiştir.

Tablo 1: Konsolide Bütçe Dengesi 1950-1974 (Milyon TL)

	Bütçe Giderleri	Bütçe Gelirleri	Bütçe Dengesi
	Harcama	Tahsilat	Gerçekleşen
1950	1.956	1.841	-115

1951	2.060	2.116	56
1952	2.640	2.704	63
1953	2.572	2.543	-29
1954	2.727	2.609	-119
1955	3.453	3.399	-53
1956	3.711	3.573	-139
1957	4.377	4.338	-40
1958	5.251	5.268	16
1959	7.047	7.155	108
1960	7.789	7.749	-40
1961	11.866	11.633	-233
1962	9.745	9.845	100
1963	12.442	12.609	167
1964	14.303	13.690	-613
1965	15.420	14.803	-617
1966	18.226	18.136	-90
1967	21.552	21.785	233
1968	23.261	22.669	-592
1969	26.715	25.115	-1.600
1970	34.708	34.919	211
1971	49.081	42.738	-6.343
1972	54.364	54.011	-353
1973	67.524	65.309	-2.216
1974	82.270	78.366	-3.904

Kaynak: www.bumko.gov.tr

Tablo 2: Konsolide Bütçe Dengesi 1975-2005 (Milyon TL)

	Bütçe Giderleri	Bütçe Gelirleri	Bütçe Dengesi
	Harcama	Tahsilat	Gerçekleşen
1975	119.994	118.769	-1.226
1976	162.358	158.403	-3.955
1977	248.314	236.128	-12.186
1978	361.555	337.686	-23.870
1979	633.217	573.053	-60.164
1980	1.147.552	988.227	-159.325
1981	1.632.962	1.536.448	-96.514
1982	1.764.895	1.622.165	-142.730
1983	2.914.818	2.695.633	-219.185
1984	4.278.255	3.769.962	-508.293
1985	6.493.304	5.980.147	-513.157
1986	8.311.421	7.153.602	-1.157.818
1987	12.790.981	10.444.630	-2.343.351
1988	21.446.013	17.587.328	-3.858.685
1989	38.871.230	31.368.631	-7.502.599
1990	68.354.408	56.572.566	-11.781.842
1991	132.400.881	99.084.246	-33.316.635

1992	225.398.205	178.070.168	-47.328.037
1993	490.437.973	357.332.583	-133.105.390
1994	902.453.637	751.615.000	-150.838.637
1995	1.724.193.850	1.409.250.000	-314.943.850
1996	3.961.308.043	2.727.958.000	-1.233.350.043
1997	8.050.252.190	5.815.099.000	-2.235.153.190
1998	15.614.441.482	11.811.065.000	-3.803.376.482
1999	28.084.684.793	18.933.065.000	-9.151.619.793
2000	46.705.028.674	33.440.143.000	-13.264.885.674
2001	80.579.064.758	51.542.970.000	-29.036.094.758
2002	115.682.349.519	75.592.324.000	-40.090.025.519
2003	140.454.842.223	100.250.427.000	-40.204.415.223
2004	141.020.859.433	110.720.859.000	-30.300.000.433
2005	146.097.573.179	137.980.944.000	-8.116.629.179

Kaynak: www.bumko.gov.tr

1950-1960 yılları arasında Türkiye’de genişletici para ve maliye politikaları izlenmiştir. Türkiye’de alt yapı harcamaları, kamu iktisadi teşebbüslerinin (KİT) işletme zararları ve tarımsal ürün destekleme alımları artmış ve KİT zararlarının önemli kısmı devlet bütçesinden karşılanmıştır. Tarımsal destekleme alımları enflasyonu tetiklemiş, hükümetler devletin ekonomideki payını küçültmek istese de bunu başaramamış ve kamu harcamalarının payı sürekli artış göstermiştir (Şahin, 2014: 116-117).

1961-1980 döneminde Türkiye’de karma ekonomik sisteme geçilmiş, beş yıllık kalkınma planları ve ithal ikamesi stratejisine dayalı büyüme politikası önem kazanmıştır. 1960-1970 yılları arasında sanayi ortalama % 8,7 büyürken, 1970-1979 döneminde imalat sanayide ve enerjide artışlar görülmüştür (Fikir, 2010: 124-125). 1973’den sonra Kıbrıs Barış Harekâtı, petrol fiyatlarındaki yükselişler ve diğer gelişmeler ile birlikte kamu harcamaları artışı devam etmiş ve 1970’li yılların ikinci yarısından itibaren maliye politikası ekonomiyi yönlendirebilme gücünü kaybetmiştir (Şahin, 2014: 160).

1980 sonrası dönemde kamu gelirleri ve kamu giderleri arasındaki dengesizlik giderek büyümüştür. Türk Vergi Sistemindeki yapısal değişiklikler dolaylı vergilerin payını artırmıştır. 1985 yılında Katma Değer Vergisi’nin yürürlüğe girmesi,

yatırımları ve ihracatı teşvik etmek amacıyla Kurumlar Vergisi'ne ilişkin istisna ve muaflikların artırılması dolaylı vergilerin payının giderek artmasına neden olmuştur. Bununla birlikte seçim harcamaları, kamu açıklarının enflasyonist finansmanı kamu harcamalarının artışını tetiklemiştir. İç ve dış borçlanma sonucu faiz ödemelerindeki artış ise bütçe açıklarının giderek daha fazla olmasına neden olmuştur (Ağcakaya, 2003: 219).

Türkiye'de 1980 sonrası piyasa ekonomisine geçiş ile birlikte özelleştirme, kamu müdahalelerinin azaltılması, döviz kuru değişikliği gibi yapısal değişikliklere rağmen kamu müdahaleleri, Sosyal Güvenlik Kurumları açıkları, KİT ve yerel yönetimlerin kamu borcu, kamu açıkları ve enflasyon gibi nedenlerle devam etmiştir. Kamu harcamaları 1980 sonrası izlenen liberal politikalara rağmen siyasi, ekonomik ve sosyal olumsuzluklardan dolayı artmıştır (Bayrak ve Kanca, 2013: 4-7).

1990-2005 periyodunda 1990 yılı ağustos ayında yaşanan Körfez krizi ve beraberinde yaşanan petrol şoku, iç borçlanma maliyetini artırmıştır. 1994 yılında iç ve dış dengedeki bozulmalar, 1999 Ağustos Marmara depremi, 2000 yılında yaşanan ekonomik kriz kamu açıklarının artmasına neden olmuştur.

2006 yılında 5018 sayılı Kamu Mali Yönetim ve Kontrol Kanunu gereğince, bütçe kanununun kapsamı genişletilerek konsolide bütçe uygulamasından merkezi yönetim bütçe uygulamasına geçilmiştir. Bu çerçevede Tablo 3'de 2006-2016 yılları arasında Merkezi Yönetim Bütçesi kapsamında bütçe gelirleri, bütçe giderleri ve bütçe dengesine yer verilmiştir.

Tablo 3: Merkezi Yönetim Bütçesi 2006-2016 (Milyon TL)

	Bütçe Giderleri	Bütçe Gelirleri	Bütçe Dengesi
	Harcama	Tahsilat	Gerçekleşen
2006	178.126	173.483	-4.643
2007	204.068	190.360	-13.708
2008	227.031	209.598	-17.432
2009	268.219	215.458	-52.761
2010	294.359	254.277	-40.081

2011	314.607	296.824	-17.783
2012	361.887	332.475	-29.412
2013	408.225	389.682	-18.543
2014	448.752	425.383	-23.370
2015(Gerçekleşen)	505.992	483.386	-22.606
2016 (Bütçe)	570.507	540.819	-29.688

Kaynak: www.bumko.gov.tr

Türkiye’de 2006-2016 yılları arasında bütçe gelişiminin gösterildiği Tablo 3 incelendiğinde 2007, 2008 ve 2009 yıllarında bütçe açıklarının 2008 ekonomik krizinin etkisini hafifletmek amacıyla harcamalara yapılan ilaveler neticesinde 2008 yılında 227.031 milyon TL olan kamu harcamalarının 2009 yılında 268.219 TL’ye yükseldiği görülmektedir. 2011 yılında mahalli idareler dengesinin fazlaya dönmesi ile bütçe açıkları azalmış, 2012 yılı itibari ile ise yeniden artış trendine girmiştir.

1.7. Türkiye’de Ekonomik Büyümenin Gelişimi

Tablo 4, 1950-1980 yılları arası, Tablo 5 ise 1980-2014 yılları arası Türkiye ekonomisinde tarım, sanayi ve hizmetler olmak üzere sektörel düzeyde ve Gayri Safi Yurtiçi Hasıla(GSYİH) büyüme hızını vermektedir.

Tablo 4: Sektörel ve Toplam Büyüme Hızı 1950-1980

	Tarım	Sanayi	Hizmetler	GSYİH
1950	10,9	9,3	8,0	9,4
1951	19,8	2,6	9,6	12,8
1952	9,5	10,9	14,5	12,0
1953	8,7	19,2	11,6	11,2
1954	-13,9	9,2	3,6	-2,9
1955	9,8	11,3	5,5	8,1
1956	5,0	9,6	-0,3	3,3
1957	6,5	10,7	7,9	7,9
1958	9,2	5,6	0,4	4,6
1959	0,3	3,6	7,6	4,6
1960	2,3	0,4	5,4	2,9
1961	-4,9	11,7	4,2	1,7
1962	5,0	3,5	8,0	6,1
1963	9,6	12,0	8,9	9,4
1964	-0,4	11,2	4,8	4,1
1965	-3,9	9,5	5,6	2,6

1966	10,7	15,2	11,5	11,7
1967	0,1	8,2	5,2	4,5
1968	1,5	11,1	7,9	6,7
1969	-1,4	12,0	5,0	4,1
1970	2,8	-0,5	4,9	3,2
1971	5,1	8,9	4,7	5,6
1972	1,0	10,6	10,2	7,4
1973	-8,1	12,0	6,5	3,3
1974	6,2	7,1	4,7	5,6
1975	3,0	9,1	8,5	7,2
1976	6,9	8,9	12,8	10,5
1977	-2,1	6,6	4,7	3,4
1978	2,7	3,1	0,4	1,5
1979	-0,2	-5,0	0,9	-0,6
1980	1,3	-3,6	-3,6	-2,4

Kaynak: www.kalkinma.gov.tr

1950-1980 periyodunun ele alındığı Tablo 4 incelendiğinde 1950-1953 yılları arasında büyümenin yüksek seviyelerde gerçekleştiği görülmektedir. Bu gelişmenin nedenleri arasında iyi iklim koşullarının gerçekleşmesi ve tarımda görülen gelişmeler, Türkiye'nin buğday, pamuk ve tütün ihracatçısı ülkeler arasında sayılmasıdır (Şahin, 2014: 99). Bu dönemde tarım, sanayi ve hizmet sektöründe de önemli oranda artışlar göstermiştir. 1954-1956 periyodunda ve sonrasında dış ticaret açığı ve döviz darboğazı ile ithalat düşmüş ve sanayide büyüme yavaşlamaya başlamış ve 1961 yılında % 0,4 seviyesine düşmüştür. 1960-1977 döneminde tarım sektöründe büyüme düşük düzeylerde seyrederken sanayi ve hizmet sektöründe büyüme düzeyleri hedeflere yakın gerçekleşmiş ve GSYİH büyümesine tarımın katkısı azalırken hizmet ve sanayi sektörünün katkısı artmıştır. 1979 ve 1980 yıllarında 1973 petrol krizinin de etkisi ile ödemeler bilançosu açıkları ve döviz darboğazı ve beraberinde yaşanan enflasyonist baskılar ile 1979 yılında büyüme hızı %-0,6 ve 1980'de %-2,4 seviyesinde gerçekleşmiştir.

1950-1980 yılları arasında Türkiye'de korumacı bir politika izlenmiş, tarımdan sanayiye geçişler olmuştur. 1963 yılından itibaren beş yıllık kalkınma planlarının başlaması ile sanayi ekonominin lokomotifine yapılmaya çalışılmıştır. Sanayiye teşvik amacı ile de ithal ikameci politika izlenmiş ve özellikle imalat sanayine

ağırlık verilmiştir. 1960'lı yıllarda Türkiye ekonomisi düşük enflasyon ile büyüme sürecine girmiştir. Planlı kalkınma döneminde yüksek ekonomik büyüme imalat ve hizmet sektörü sayesinde gerçekleşmiştir (Aydın, 2008: 73-75).

İthal ikamesi stratejisine dayalı büyümeyi gerçekleştirebilmek amacıyla yapılan yatırımları finanse etmek için iç tasarruflar kullanılırken, daha sonra dış kaynaklara başvurulmuştur. 1968-1973 arasında iç tasarruflara bağlı yapılan yatırımlar 1974 sonrasında yaşanan petrol krizinin de etkisi ile dışa bağımlı hale gelmiştir (Aydın, 2008: 78).

Tablo 5: Sektörel ve Toplam Büyüme Hızı 1981-2014

Yıllar	Tarım	Sanayi	Hizmet	GSYİH
1981	-1,8	9,9	5,9	4,9
1982	3,3	5,1	3,1	3,6
1983	-0,8	6,7	6,7	5,0
1984	0,6	10,5	7,5	6,7
1985	-0,3	6,5	4,9	4,2
1986	3,6	13,1	5,6	7,0
1987	0,4	9,2	12,7	9,5
1988	8,0	2,1	0,4	2,1
1989	-7,7	4,9	0,7	0,3
1990	7,0	9,3	9,9	9,3
1991	-0,6	2,9	0,5	0,9
1992	4,3	6,2	6,3	6,0
1993	-0,8	8,3	10,4	8,0
1994	-0,6	-5,7	-6,6	-5,5
1995	1,3	12,5	6,3	7,2
1996	4,6	6,8	7,7	7,0
1997	-2,2	10,2	8,6	7,5
1998	9,6	1,8	3,6	3,1
1999	-5,7	-4,6	-1,3	-3,4
2000	7,1	6,2	6,6	6,8
2001	-7,9	-9,0	-1,0	-5,7
2002	8,8	4,7	4,7	6,2
2003	-2,0	7,7	4,1	5,3
2004	2,8	11,6	9,8	9,4
2005	7,2	8,8	8,6	8,4
2006	1,4	10,2	7,1	6,9
2007	-6,7	5,8	6,4	4,7
2008	4,3	-1,3	2,3	0,7
2009	3,6	-8,6	-1,8	-4,8
2010	2,4	13,9	7,6	9,2

2011	6,1	10,0	8,8	8,8
2012	3,1	1,6	2,5	2,1
2013	3,5	4,1	5,5	4,2
2014	-1,9	3,5	4,0	2,9

Kaynak: www. kalkinma. gov.tr

1981-2014 periyodunun ele alındığı Tablo 5 incelendiğinde 1981-1983 periyodunda büyümenin yeniden artmaya başladığı görülmektedir. 24 Ocak 1980 programında ekonomik büyüme 1984 yılına kadar diğer kısa vadeli hedefler, 1979-1980 yıllarında yaşanan bunalım nedeniyle göz ardı edilmiş ve dolayısıyla büyüme duraklamıştır. 1981-1983 yılları arasında büyüme yeniden toparlanmış ortalama % 4 artış göstermiştir. 1984 sonrası dünya ekonomisinde yaşanan iyileşmelerin etkisi ile de inşaat sanayi, enerji, ulaştırma, ticaret ve imalat sanayi sektörlerinde büyüme hızlanmıştır. Ekonomik sektörlerin GSMH'deki payları düşmüş tarımın 1991'de GSMH'deki payı % 16'ya düşmüş sanayinin payı ise % 60'a çıkmıştır (Şahin, 2014: 201-202).

1990-1996 yılları arasında 1991 ve 1994 yılları dışında Türkiye'ye çok fazla sermaye girişi olmuş bunun sonucunda yerli para aşırı değerlendirilerek faiz oranlarını artırmış ve toplam iç talep artışı ekonomiyi olumsuz etkilemiştir. 1994 ekonomik krizine bağlı olarak faiz oranlarındaki artışlar, sıcak para girişindeki artışlar ve TL'nin reel olarak aşırı değerlendirilmesi Türk ekonomisinin rekabet gücünü kaybetmesine neden olmuştur. 1994 yılında Türkiye negatif büyüme oranı ile karşılaşmıştır. 1996-2000 yılları arasında Türkiye iç ve dış olumsuzluklar nedeni ile öngörülen büyüme hızına ulaşamamıştır (Bayrak ve Kanca, 2013: 6-11).

2001 yılında yaşanan krizin etkisi ile Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası desteği ile "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" uygulanmaya başlanmıştır. Programın temel hedefleri, enflasyonu önlemek, kamu iç borçlanmanın sürdürülebilirliğini artırmak ve büyümeyi önleyen yapısal sorunları ortadan kaldırmaktır. Bu doğrultuda Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) özerkliği, bankacılık alanında düzenlemeler, yatırımcılara orta vadeli perspektif sağlama ve sıkı

maliye politikası, anti enflasyonist yaklaşım ve istikrarlı büyüme gerçekleştirilmeye çalışılmıştır (Sungur, 2015: 245-246).

İKİNCİ BÖLÜM

KAMU HARCAMALARI-EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ ÜZERİNE TEMEL YAKLAŞIMLAR VE LİTERATÜR TARAMASI

2.1. Kamu Harcamaları-Ekonomik Büyüme İlişkisi Üzerine Temel Yaklaşımlar

Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ele alan teorik yaklaşımlar arasında; Wagner Kanunu, Keynesyen Yaklaşım, Pecoock-Wiseman Yaklaşımı, Meltzer-Richard Sosyal Seçim Teorisi, Dengesiz Büyüme Modeli, Musgra ve Kalkınma Aşamaları Tezi, Armeıy Eğrisi, Barro Modeli temel yaklaşımlar olmakla birlikte kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisini dolaylı olarak ele alan Bürokrasinin Ekonomik Teorisi, Olson Hipotezi, Leviathan Model yaklaşımları sırayla ele alınacaktır.

2.1.1.Wagner Kanunu

1929 Büyük Ekonomi Buhranından sonra kamunun ekonomi içerisindeki ağırlığı artmaya başlamış verimlilik ve etkinlik kavramları tartışılmaya başlanmıştır. Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkilerin analiz edildiği bu dönemde ekonomide kamunun etkinliğindeki artışın iktisadi büyüme hızını yavaşlatacağı ve verimliliği azaltacağı görüşü savunulmakla birlikte aksine, ekonomi için kamu kesiminin varlığının önemli olduğu da savunulmuştur. Adolph Wagner, bu hususta kamu harcamalarındaki artış hızının milli gelirdeki artış hızından daha yüksek olduğunu ve iktisadi büyümeden kamu harcamalarına doğru bir nedensellik olduğunu ifade etmiştir. Bu hipotez literatüre “Wagner Kanunu” olarak geçmiştir (Tuna, 2013: 54).

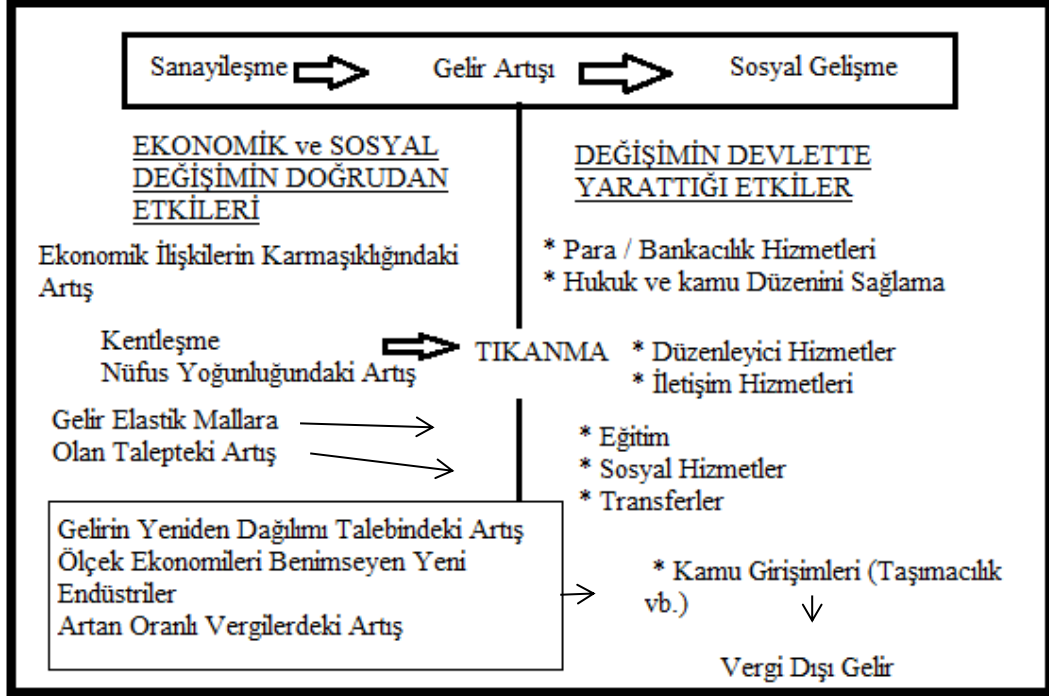
Wagner Kanunu çerçevesinde kamu sektörünün genişlemesi üç temel nedenle açıklanmaktadır (Balcı, 2010: 5):

- ❖ Sanayileşme ve modernleşme özel kesim faaliyetlerinin kamu kesimi tarafından ikamesine neden olmaktadır.
- ❖ Gelirin reel olarak artışı kültürel ve refah harcamalarına olan talebi görece artırmaktadır.
- ❖ Ekonomik kalkınma ve teknolojik değişimler neticesinde, hükümetler ekonomik etkinliği artırmak amacıyla doğal tekelleri devralma gereği duymaktadır.

Wagner Kanunu'na göre devlet faaliyetlerinin en temel artma nedeni sanayileşmedir.

Şekil 3'de Wagner Kanunu'nun ekonomik ve sosyal değişiminin doğrudan etkileri ve söz konusu değişimin devlette yarattığı etkiler şematize edilmiştir. Şekil 3'de görüldüğü üzere sanayileşme ile birlikte ekonomik ve sosyal değişim gerekliliği kamu hizmetlerinde artışa neden olmuştur. Ekonomik ilişkilerin karmaşıklığını çözmek üzere devletin ekonomiyi güçlendirebilmek adına açık piyasa işlemleri, zorunlu karşılık oranları ve faiz oranları gibi para politikası araçları ile ekonomiye müdahale ettiği görülmekte ve bununla birlikte devletten ekonomik işlemlerde hukuki temellerin atılması ve kurumların adil uygulamalara sahip olması için iyileştirilmesi beklenmektedir. Wagner Kanunu'na göre ayrıca gelir elastik mallara olan talep artışı, gelirin yeniden dağılımı talebindeki artış ve artan oranlı vergi artışları, sanayileşme sonucu ekonomik ve sosyal değişimin yarattığı etkiler arasındadır ve bu etkiler devlette eğitim, sosyal hizmetler ve transferler, kamu girişimleri ve vergi dışı gelirler gibi etkiler yaratmaktadır (Hızarcı, 2007: 12-14).

Şekil 3: Wagner Kanununun Gösterimi

Kaynak: (Hızarcı, 2007:13)

Wagner Kanunu çerçevesinde beş farklı model oluşturulmuştur (Yamak ve Küçükale, 1997: 5):

- ❖ Peacock Wiseman Modeli (1961): Milli gelir kamu harcamalarının bir fonksiyonudur ve milli gelir arttıkça kamu harcamaları artar.
- ❖ Goffman Modeli (1968): Wagner Kanununun reel kamu harcamalarının gelir elastikiyeti 1'den büyük olması durumunda geçerlidir.
- ❖ Musgrave Modeli (1969): Wagner Kanunu toplam ekonomik faaliyetler içerisinde kamu harcamalarının kişi başına düşen milli gelire olan elastikiyetinin 0'dan yüksek olmasına bağlıdır.
- ❖ Michas Modeli (1975): Wagner Kanunu kişi başına düşen reel kamu harcamalarının kişi başına düşen reel GSMH elastikiyetinin 1'den büyük olması durumunda geçerlidir.
- ❖ Peacock ve Wiseman Geliştirilmiş Modeli: Wagner Kanunu ilk Peacock Wiseman modelinin geliştirilmiş hali olan bu model reel kamu

harcamalarının reel GSMH içindeki payının, reel GSMH elastikiyetinin 0'dan büyük olmasına bağlıdır.

2.1.2. Keynesyen Yaklaşım

1929 Büyük Ekonomi Buhranı Klasik Okul'un yeniden gözden geçirilmesine neden olmuş ve bu dönemde krizden çıkabilmek için Klasik Okul'un çözüm olamayacağı fikri ön plana çıkmıştır. Bu dönemde Klasik Okul'un aksine "görünmez el" mekanizmasının geçersiz olduğunu, yerine devlet müdahalesini öngören Keynesyen görüş popüler hale gelmiştir. Keynes devlete harcanmayan geliri harcayarak kamu harcamalarını artırma ve çarpan mekanizması ile milli geliri daha fazla artırarak ekonomik büyümeyi gerçekleştirme, ekonomiyi likidite tuzağından kurtarma, etkin politikayı seçme ve ekonomik büyümeyi sağlamak gibi dört önemli görev yüklemiştir (Bilgili, 2014: 119).

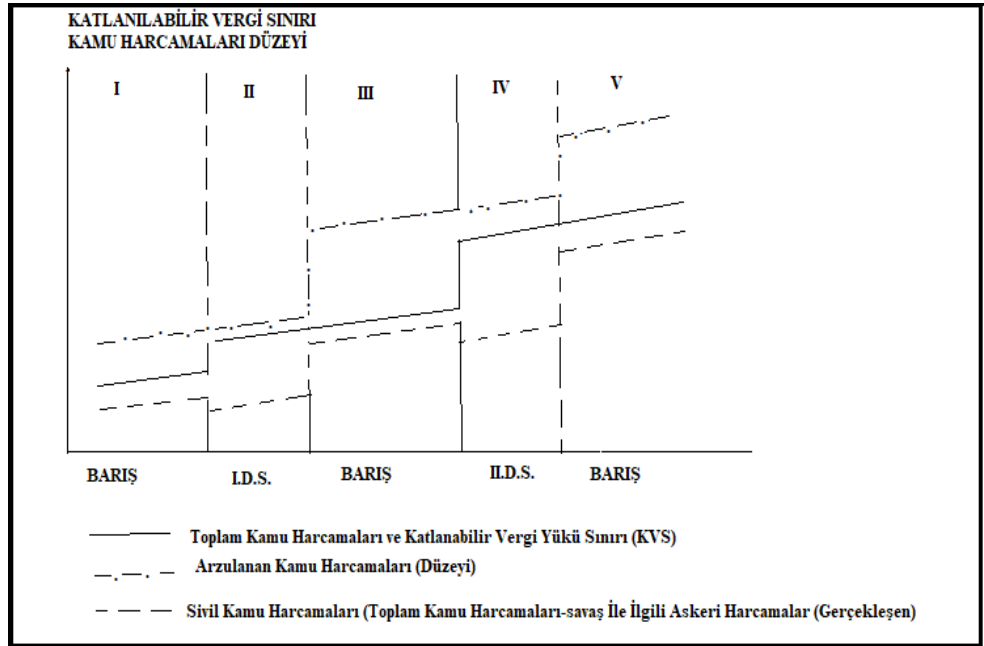
Keynes ekonomik büyümenin artırılabilmesi için kamu harcamalarının artırılması gerektiğini, Klasik görüşün aksine ekonominin lokomotifinin arz değil talep olduğunu belirterek kamu harcamaları arttıkça toplam talebin artacağını ve toplam talep arttıkça da ekonomik büyümenin kamu harcamalarını kullanarak gerçekleşeceğini vurgulamıştır. Keynes'e göre kamu harcamaları, hem iktisadi büyümeyi pozitif etkiler hem de kısa dönemde konjonktürel dalgalanmaları hafifletecek bir politik araç olarak kullanılabilir. Dolayısıyla kamu harcamaları artışı ekonomik büyümeyi artırır (Gül ve Yavuz, 2011: 75).

Keynesyen görüşte kamu harcamaları otonom dışsal bir değişken olup maliye politikası aracı olarak özellikle konjonktürel daralma dönemlerinde kullanılmadığı. Ayrıca fiyat ve ücretlerin katı olduğunu ve bu nedenle ortaya çıkabilecek talep yetersizliğinin işsizlik ve durgunluk yaratabileceğini ve bu nedenle kamu harcamalarından ekonomik büyümeye doğru nedensellik ilişkisi olduğunu belirtmiştir (Ağayev, 2012: 21).

2.1.3. Peacock-Wiseman Yaklaşımı: Sıçrama Tezi

Peacock ve Wiseman, on dokuzuncu yüzyılın sonları ile yirminci yüzyılın ilk yarısını kapsayan dönemde kamu harcamalarının artış nedenlerini incelemiş ve Wagner Kanunu çerçevesinde yaptıkları değerlendirmede kamu harcamalarındaki artışın var olduğunu, ancak yıllar itibariyle bu artışın süreklilik arz etmediğini özellikle savaşa hazırlık ve savaş yıllarında sıçrayarak arttığını savunmuştur. Literatürde “sıçrama tezi” olarak nitelendirilen bu görüşe göre olağanüstü şartlar ortadan kalktığında halk yüksek düzeyde vergi ödemeye devam eder ve olağanüstü şartlar ortadan kalmasına rağmen harcamalar eski seviyesine düşmez (Pehlivan, 2013: 68).

Şekil 4: Kamu Harcamalarının Sıçrama Tezi

Kaynak: (Akbulut, 1993: 248)

Şekil 4’de Peacock ve Wiseman’ın İngiltere’de kamu harcamalarının artış nedenlerine ilişkin analizleri değerlendirilmiştir (Akbulut, 1993: 247-249).

1. Mükellefler kamu harcamalarının artışını istemelerine rağmen vergi ödeme konusunda isteksizdirler (I. III. ve V. Bölgeler).
2. Mükelleflerin katlanabileceği maksimum vergi yükü kamu harcamalarının gerçekleşen seviyesine özdeştir (Kesiksiz kalın çizgili eğri).
3. Kamu harcamaları savaş veya ekonomik kriz gibi olağanüstü durumlarda yükselirken bununla birlikte katlanılan vergi sınırı da yükselecek ve kamu harcamalarının gerçekleşme düzeyi kamu harcamalarının istenilen düzeyine yaklaşacaktır (II. ve IV. Bölgeler).
4. Kamu harcamalarının düzeyi olağanüstü durumun ortadan kalkması ile bir miktar azalmış olsa bile olağanüstü dönem öncesine düşmeyecek ve daha yüksek bir seviyede yerleşik kalacaktır.
5. Katlanılabilir vergi sınırı savaş sonrası dönemde düşmeyip, askeri harcamalardaki azalma devletin sivil harcamalarının artışı ile sonuçlanacaktır (Kesikli çizgi ile gösterilen eğri).
6. Savaşlar, kamu hizmetlerinin görülmesi açısından iki etki yaratacaktır. İlk etki, halkın kamu hizmetlerinin sunumu konusunda eksiklikleri ve aksaklıkları fark etmeleri iken ikinci etki ise, artan vergi oranları karşısında halkın savaş sonrasında taleplerini artırma eğilimleridir. Söz konusu bu iki etki ile halk savaş sonrası yükselen vergi oranları karşısında kendilerine yönelik kamu hizmetlerinin artışı talep edeceklerdir ve istenen harcama düzeyi ile katlanılabilir vergi yükü arasındaki açık büyümeye başlayacaktır (Çizgi ve nokta ile gösterilen alan).

Peacock ve Wiseman yaklaşımına göre kamu harcamalarının artış seyri yakalama etkisi, kritik eşiği geçme etkisi, sorumluluk yükleme etkisi ve merkezileşme etkisi olmak üzere dört etki yaratır (Şener, 2006: 32).

- ❖ Yakalama Etkisi: Vergi gelirlerinin kamu harcamalarına özdeş bir şekilde artarak onu yakalamasıdır.
- ❖ Kritik Eşiği Geçme Etkisi: Toplumun, ülkenin içinde bulunduğu kriz ortamından kurtulabilmek adına daha yüksek vergi dilimlerinden

vergilendirilmeyi kabul etmesidir. Kriz sona erdiğinde mükellefler daha alt bir gelir dilimine geçme yönünde herhangi bir talepte bulunmamaları kritik eşiği geçme etkisi olarak ifade edilir.

- ❖ Sorumluluk Yükleme Etkisi: Büyük ekonomik krizlerin ve sosyo ekonomik problemlerin çözümünden piyasa ekonomisi yerine devletin sorumlu tutulması, özellikle işsizlik ve sosyal güvenlik hizmetlerinin etkin bir biçimde yerine getirilebilmesi için devletin görevlendirilmesidir.
- ❖ Merkezileşme Etkisi: Hızlı artan kamu harcamalarının, hizmetlerin merkezde toplanmasına ve yerel yönetimlerin zayıflamasına sebep olmasındır.

2.1.4. Meltzer-Richard Sosyal Seçim Teorisi

Allan H. Meltzer ve Scott F. Richard refahını maksimize etmeye çalışan birey tercihlerinin hükümetin büyüklüğünü belirlediğini ifade etmişlerdir. Bu yaklaşıma göre bütçe reel ve dengededir ve seçmenler kamu büyüklüğü hakkında tam bilgiye sahiptir. Söz konusu seçmen oy kullanana vatandaşlar arasında orta gelirli ve başkan olarak nitelendirilen her iki tarafın eşit oya sahip olması durumunda sonucu belirleyecek olan kişidir. Seçmenlerin geliri, başkan olarak ifade edilen seçmenlerin gelirinden düşükse daha fazla vergi ve daha fazla gelirin yeniden dağılımını savunan adaylara oy verecekler, aksi durumda ise seçmenlerin geliri, başkan olarak ifade edilen seçmenlerin gelirinden yüksek ise daha düşük vergi ve dolayısıyla daha az yeniden gelir dağılımı savunan adaylara oy vereceklerdir. Oy belirleme gücüne sahip olan seçmenler vergiden pay almak isteyecektir. Gelir arttığında vergiler artarken, gelir azaldığında vergiler düşecektir. Ekonomik büyüme ile birlikte kamu gelirleri ve dolayısıyla kamu harcamaları artacaktır (Balcı, 2010: 9).

2.1.5. Dengesiz Büyüme Modeli

W.J. Baumol, kamu kesiminin önemli ölçüde emek yoğun üretim yapması ve bu durumun emek verimliliğini düşürerek kamusal faaliyetlerin birim maliyetlerini

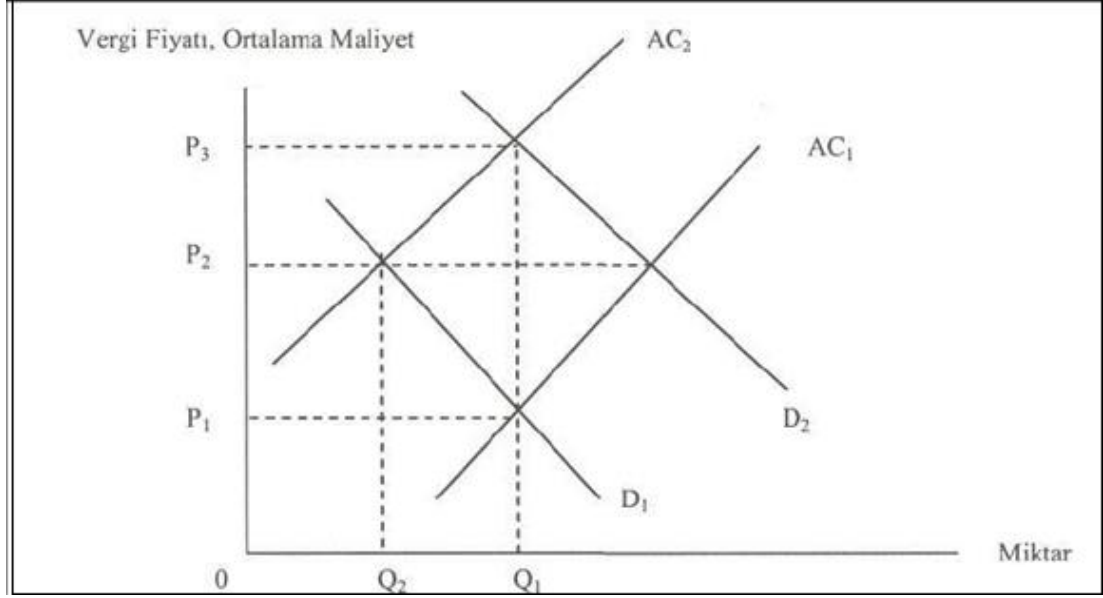
artıracağını ve beraberinde kamu harcamalarının artacağını savunmuştur (Akkaya, 2016: 18).

Baumol ekonomide teknolojik gelişmelerden faydalanan, sermaye yoğun üretimde bulunan ilerici ve verimli özel sektör ve emek yoğun üretimde bulunan ilerici olmayan kamu sektörü olmak üzere iki sektörlü bir model geliştirmiştir. Baumol'a göre kamu sektöründe üretim maliyetleri teknolojik yetersizlikten dolayı artacak ve kamu dengesiz büyürken ekonomik büyüme yavaşlayacaktır. Baumol bu tezini üç varsayıma dayandırmaktadır:

- ❖ Emek gücü sabittir ve emek dışı maliyetler dikkate alınmaz.
- ❖ Emek mobilitesi nedeniyle ücretler iki sektörde de kısa dönemde birlikte artar, kısılır ve uzun dönemde eşitlenir.
- ❖ Ücret, ilerici sektör olan özel sektörde kişi/saat başına verimlilik artışına eşit bir şekilde artar.

Bu modelde kamu sektöründeki ücret ve emeklilere yapılan ödemeler cari kamu harcamalarının $1/3$ 'ü ile $1/2$ 'si arasında yer almaktadır. Özel sektörde işgücü verimliliği artışıyla ücret artışı gerçekleştiği için işgücü başına maliyetler sabit kalmaktadır. Kamu sektörü ise kendi çalışanının özel sektöre geçişini engelleyebilmek için verimlilik artışının üzerinde ücret söz konusu olacak bu ücret artışları özel sektör ücret artışlarını geçecektir. Nispi fiyat etkisi olarak da bilinen bu duruma göre cari harcamalar ve beraberinde kamu harcamaları artar (Durmüş, 2006: 274).

Şekil 5: Baumol / Nispi Fiyat Etkisi

Kaynak: (Durmuş, 2006: 274)

Bu modele göre kişi başına gelir arttıkça kamusal mallara olan talep de artar. Kamusal mallara olan talebin fiyat esnekliği inelastik, gelir esnekliği elastik ise ve kamusal malların gelir elastikiyeti fiyat elastikiyetinden yüksekse kamu genişler (Diler, 2011: 49). Şekil 5’de görüldüğü üzere verimlilik arttığında ortalama maliyet eğrisi AC_1 azalarak, AC_2 olarak sola kayar. Bununla birlikte talep eğrisi D_1 ise ücret artışından kaynaklanan gelir artışından dolayı D_2 olarak sağa kayar. Kamu harcama seviyesi (P_1Q_1) iken ortalama maliyet yükselişinden dolayı Q_1, Q_2 olur (fiyat esnekliği: D_1 üzerinde hareket eder), fakat talebin kayması ile bu durum dengelenir (gelir esnekliği). Sonuç olarak hasıla/üretim sabit olup Q_1 toplam kamusal harcama P_1Q_1 ’den P_3Q_1 ’e yükselir (Durmuş, 2006: 275).

Baumol ayrıca yerel yönetimlerin ilerici olmayan sektör olma gerekçesi ile ve yerel yönetimlerde emek yoğun sunulan hizmetler olduğu için de bu sektörün verimlilik artışının sınırlı olduğunu savunmaktadır (Nacar, 2005: 223).

2.1.6. Musgrave / Kalkınma Aşamaları Tezi

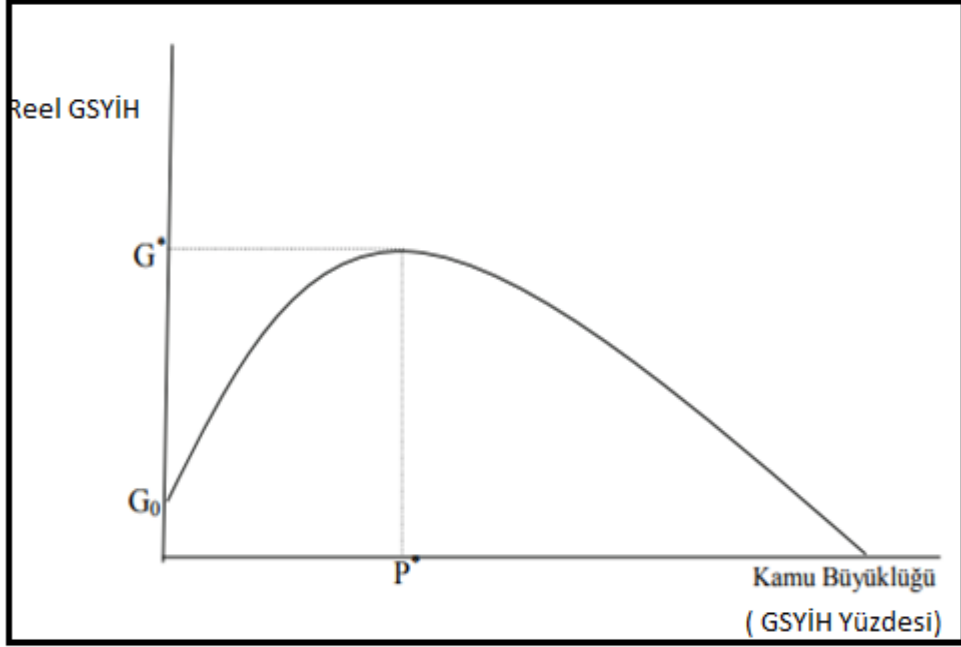
Musgrave modeline göre kamu harcamaları, toplumun talep eğilimine odaklanmıştır ve kamu harcamalarının belirleyici unsurları kalkınmanın aşamalarına göre farklılaşmaktadır. Kalkınmanın başlangıç aşamasında alt yapı başta olmak üzere sermaye harcamaları yoğunlukta iken kalkış sonrası ise bu eğilim ortadan kalkar (Durmuş, 2006: 261-262).

Ayrıca bu yaklaşıma göre, iktisadi faktörler dışında nüfus artışı da kamusal hizmet talebini artırarak kamu harcamaları artışını tetikler. Gelirin talep esnekliği birden büyük ise vergi fiyatı düşer. Ölçek büyüklüğü optimale ulaşınca kadar nüfus artışı kamu harcamalarını artırmazken, ölçek büyüklüğü optimale ulaştıktan sonra kamu harcamaları nüfus artışından daha hızlı artar (Şener, 2006: 33).

2.1.7. Armeý Eğrisi Yaklaşımı

Richard Armeý tarafından 1995 yılında ortaya atılan ve azalan faktör getirileri kanununa dayanan “Armeý Eğrisi” yaklaşımına göre kamu harcamaları arttıkça GSYİH belirli bir noktaya kadar artar (pozitif ilişki), fakat GSYİH maksimum düzeye ulaştıktan sonra ise kamu harcamaları arttıkça GSYİH azalmaya başlar (negatif ilişki). Ekonomik büyümenin maksimum olduğu düzeyde kamu harcamalarının marjinal verimliliği özel sektör harcamalarının marjinal verimliliğine eşittir. Bu düzeyden sonra kamu harcamalarının ekonomiye katkısı yoktur. Büyümenin maksimum olduğu düzeyden sonra devlet küçülmelidir (Altunç ve Aydın, 2012: 85).

Şekil 6: Armeý Eğrisi

Kaynak: (Altunç ve Aydın, 2012: 86)

Şekil 6’da Armeý eğrisi yaklaşımı açıklanmaktadır. G_0 kamunun olmadığı durumda ekonomik büyümenin çok düşük düzeyde olduğunu göstermekte ve teorik olarak bu düzey sıfır kabul edilmektedir. Kamu harcamaları artışı başlangıçta ekonomik büyümeyi artırarak maksimum düzeye ulaşır. Şekil 6 üzerinde bu düzey G^* olarak gösterilmiştir. Kamu harcamaları büyümenin maksimum olduğu bu düzeyde P^* ile ifade edilmiştir. Kamu harcamaları P^* aştığı durumda ekonomik büyüme şekilde görüldüğü üzere azalmaya başlamıştır.

2.1.8. Barro Modeli

Robert Barro tarafından 1990 yılında savunulan bu görüşe göre kamu harcamaları içsel bir değişkendir ve uzun dönemde ekonomik büyüme kamu harcamalarına bağlıdır. Kamu harcamalarının etkisi verimli olan harcamaların verimli-verimsizliğine bağlı olarak değişkenlik gösterecektir. Verimli kamu harcamaları özek sektöre pozitif dışsallık yaratarak ekonomik büyümeyi olumlu etkilerken, verimsiz

kamu harcamaları ise özel sektöre negatif dışsallık yaratarak özel sektör yatırımlarını azaltarak dışlama etkisine sebep olacaktır (Balcı, 2010: 12).

Barro teorisini 98 ülke ve 1970-1985 yılları arasında kişi başına milli gelir büyüme rakamları ve devletin kamu harcamalarının milli gelir içindeki payını dikkate alarak geliştirmeye çalışmıştır. Çalışmasında ülkelerin kişi başına milli geliri arttıkça devletin tüketim harcamalarının milli gelirdeki payının azaldığı sonucuna ulaşmıştır. Bu ilişki yatırım harcamaları perspektifinde incelediğinde ise kişi başına milli gelir arttıkça yatırım harcamalarının milli gelir içerisindeki payının arttığını fakat istatistikî olarak anlamsız ilişki olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte Barro büyüme arttıkça kamu hizmetleri (altyapı, eğitim, sağlık vb. gibi) talebinin arttığını da belirtmiştir (Kolçak vd, 2015: 20).

2.1.9. Bürokrasinin Ekonomik Teorisi

William Niskanen'in bürokrasi modeline göre, bürokratlar devlet yönetimine ilişkin olarak temelde yüksek maaş, güç ve prestij olmak üzere üç amaca sahiptir (Bilkay, 2016: 60). Bürokratlar bu üç amacı gerçekleştirmek ve kişisel çıkarlarını maksimize edebilmek amacıyla bütçeden yüksek pay almaya çalışır bunun sonucunda kamu harcamaları, aşırı kaynak tahsisi sonucunda artar. (Aktan, 2012: 66).

Niskanen yaklaşımına göre bürokratlar kamu hizmetinin sunulmasının gerçek bedeli hakkındaki bilgi ve siyasetçinin sunulan kamu hizmetine verdiği değere ilişkin bilgi olmak üzere iki önemli avantaja sahiptir. Bu avantajlar ise bürokratların büyük bütçe konusundaki ikna gücünü artırır. Literatürde bu durum bürokratların "bütçe maksimize ediciler" olarak tanımlanmasına da neden olmuştur (Büker, 2012: 40).

Niskanen tarafından ortaya atılan bir başka etkinsizlik olan X etkinsizliğine göre ise verimsiz çalışma, israf, eleman fazlalığı gibi teknik etkinsizlik üretim olanakları eğrisinin içerisinde bir noktada üretimde bulunulmasına ve etkinsizliğe neden olmaktadır. Bu durumun temel nedeni ise bürokrasinin tekel güce sahip olması

nedeniyle maliyetlerin marjinal maliyetlerin üstünde tutulmasıdır. Bunun neticesinde mükellefler daha yüksek vergiler ile karşılaşacaktır. X etkinsizliğine bürokrasi dışında özel kesimde de rastlanılmaktadır. Özel kesimde anti tekel yasaları, Rekabet Kurulu gibi bağımsız kurullar özelde tekeli oluşumların önlenmesi için alınan önlemlerdendir (Şenatalar vd, 2007: 86).

Niskanen, gayriiradî işsizliği azaltmak amacıyla kamu harcamalarının vergileri artırmadan artırılmasına, gelecek nesillerin gereğince temsil edilmemesi ve politikacıların cari harcamaları borçlanma ile finanse etme eğiliminden ötürü eleştirilmiştir (Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, 2010: 235).

Niskanen'in teorisi ayrıca siyasilerin söz konusu teklifleri geri çevirebilme ihtimalini ve siyasilerin gücünü dikkate almadığı, bürokratların bütçelerini en üst düzeye çıkarabilmelerinin kurumdaki konumlarındaki farklılıklar, bütçe unsurlarındaki farklılıklar ve kurumların yapısal farklılıkları nedeniyle mümkün olamayacağı hususlarında da eleştirilmiştir (Büker, 2012: 41-44).

2.1.10. Olson Hipotezi

Mancur Lloyd Olson tarafından 1965 yılında savunulan bu hipoteze göre devletin büyümesinde müteşebbisler, seçmenler ve bürokratlar dışında çıkar ve baskı grupları da etkili olur. Çıkar ve baskı grupları siyasal iktidar ve bürokrasi üzerinde lobicilik yaparak ekonomik transferler yapmaya çalışırlar (Aktan, 2012: 66).

Bürokratlar güçlerini artırabilmek amacıyla devlet imkânlarından faydalanmaktadır. Milletvekillerinin eski seçim bölgesinde yeniden aday olma durumunda o bölgenin yollarını gerekmeseyse bile yeniden yapılmasını sağlaması, bir lise okul müdürünün okul bahçesine anasınıflı öğrencileri için park yaptırması ve stratejik plana koyması bu duruma örnek teşkil etmektedir (Bilkay, 2016: 90-91).

2.1.11. Leviathan Model

Leviathan modele göre kamu harcamalarının artış nedeni politikacı, bakanlar, bürokratların ve teknokratların önceden beri var olan harcama eğilimleri ve kendi menfaatlerine yönelik maksimize çabalarıdır. Ayrıca kamu çalışanlarının hükümete yakınlıklarından dolayı karar alıcıları etkileme gücü daha yüksektir. Bu nedenle kamu istihdamını artırarak kamu harcamalarını artırır ve kamu leviathan (canavar) gibi büyür (Durmuş, 2006: 267).

2.2. Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi Üzerine Literatür Taraması

Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi literatürde ekonomik büyümeden kamu harcamalarına doğru nedensellik olduğunu savunan Wagner Hipotezi ve kamu harcamalarından ekonomik büyümeye doğru nedensellik olduğunu savunan Keynesyen Hipotez çerçevesinde incelenmiştir. Wagner Hipotezi ve Keynesyen Hipotez çerçevesinde yapılan ampirik literatürde bazı çalışmalar Wagner Hipotezini desteklerken bazı çalışmalar ise Keynesyen Hipotezi desteklemektedir. Bu çerçevede kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi bu iki hipotez çerçevesinde ele alan çalışmaların bir bölümü Türkiye üzerine yapılan çalışmalar ve yabancı ülkeler üzerine yapılan çalışmalar şeklinde sunulmuştur.

2.2.1. Türkiye Ekonomisi Üzerine Yapılan Çalışmalar

Arısoy (2005), Türkiye’de Wagner ve Keynesyen yaklaşım çerçevesinde kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini analiz etmiştir. 1950 - 2003 periyodu için Türkiye’de ekonomik büyüme ve toplam kamu harcamalarının yanı sıra bu harcamaların ekonomik tasnife göre ayrıştırılmış çeşitli unsurları arasındaki ilişkiyi Engle-Granger eşbütünleşme, Johansen eşbütünleşme ve Hata Düzeltme Modeli (ECM) testleri kapsamında incelemiştir. Çalışmada toplam kamu

harcamaları hariç, uzun dönemde ekonomik büyümeden, ekonomik tasnife göre ayrıştırılmış cari, yatırım, transfer ve transfer dışı harcamalar gibi kamu harcamalarının unsurlarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi saptanmış, uzun dönemde ekonomik büyümenin kamu harcamalarını artıracakını öne süren Wagner Hipotezi desteklenmiştir.

Ay (2006), Türkiye’de Wagner Hipotezinin geçerliliğini 1980-2005 döneminde ECM ve vektör otoregresif (Var) analizi yöntemlerini kullanarak test etmiştir. Ampirik uygulama sonuçları uzun dönemde Wagner Hipotezini geçerli kılarken kısa dönemde ECM sonuçları ise değişkenler arasında bir ilişki bulunmadığını göstermiştir.

Bağdigen ve Beşer (2009), 1950 - 2005 döneminde Türkiye’de ekonomik büyüme ve kamu harcamaları arasındaki ilişkiyi Wagner Hipotezi çerçevesinde incelemiştir. Çalışmalarında Granger nedensellik analizi ile birlikte Hsiao ve Toda - Yamamoto nedensellik modellerine de yer vermişlerdir. Uyguladıkları ekonometrik analiz sonucunda kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında nedensel ilişkiye rastlamamışlardır.

Başar vd. (2009), 1975 - 2005 yılları arasında Türkiye’de kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Wagner Hipotezi ve Keynes Hipotezi çerçevesinde gecikmesi dağıtılmış otoregresif model (ARDL) ile hem toplam kamu harcamaları hem de cari harcamalar, yatırım harcamaları ve transfer harcamaları alt kalemleri itibariyle incelemiştir. Çalışmalarında yatırım harcamaları ile GSMH arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmazken alt kalemler itibariyle Wagner ve Keynesyen Hipotezlerin Türkiye için geçerli olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Kısa dönemli analizlerinde ise hâsıla arttıkça toplam kamu harcamalarının azaldığı sonucuna varmışlardır.

Celepçioğlu (2011), Türkiye’de kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini 1980-2010 döneminde VAR modeli, etki-tepki fonksiyonları

analizleri ve nedensellik ilişkisini tespit etmek amacıyla Wald testi ile analiz edilmiştir. Kamu harcamalarının ekonomik büyümeye etkisini analiz etmek için sabit fiyatlarla GSYİH ve ekonomik ayrıma göre sınıflandırılmış olan cari, yatırım ve transfer harcamalarının toplamını ifade eden toplam harcamalar değişkeni analize dâhil edilmiştir. Nedensellik ilişkisini tespit etmek amacıyla uygulanan Wald testi sonucunda sadece cari harcamalardan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi görülmüştür. Sonuç olarak incelenen dönemde Türkiye’de cari harcamalardaki artışın ekonomik büyümeyi’de beraberinde getireceği ve bulunan sonuçların Keynesyen Hipotezi doğruladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Diler (2011), Türkiye’de kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini Wagner ve Keynes Hipotezleri açısından incelemiştir. Çalışmasında, 1998 - 2010 yıllarını kapsayan döneme ait kamu harcamaları ile ekonomik büyümenin üçer aylık verileri arasındaki ilişkiyi ARDL sınır testi yaklaşımı ve Toda-Yamamoto nedensellik testi ile analiz etmiştir. Çalışmasında Wagner Hipotezi ve Keynesyen Hipotezden biri ya da ikisinin birlikte gerçekleşmesi durumu söz konusu olmamıştır. Dolayısıyla incelenen dönem için kamu harcamalarının Türkiye’de önemli bir politika aracı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Fikir (2010), Türkiye’de kamu harcamalarının büyüme üzerine etkilerini incelemiştir. 1950 - 2007 yılları arasında Türkiye’de kamu harcamalarının kişi başına reel büyüme üzerindeki etkileri VAR modelleri yardımıyla incelemiştir. Çalışmada Türkiye’de kamu harcamalarının iktisadi büyümenin yaratılmasında yeterince etkili olmadığı ve oluşan pozitif etkinin çok düşük olduğu ileri sürülmüştür. Çalışmada ayrıca devlet tarafından gerçekleştirilen eğitim, sağlık ve savunma harcamalarının iktisadi büyüme üzerindeki etkileri de incelenmiş olup büyüme literatürüne göre gerçekleşmesi beklenen olumlu etkinin gerçekleşmediği görülmüştür. Bunun nedeni olarak ise yapılan kamu harcamalarının hem nicelik hem de nitelik olarak yetersiz düzeylerde kalması ileri sürülmüştür.

Gacener (2005), 1987/1 - 2003/4 dönemine ilişkin olarak üçer aylık verilerle Türkiye ekonomisinde Wagner Hipotezi'nin geçerliliğini incelemiştir. Gacener, kamu harcamaları ve büyüme ilişkisini Wagner Hipotezi çerçevesinde ele alan Peacock ve Wiseman, Goffman, Musgrave, Michas ve Peacock ve Wiseman modelinin gelişmiş hali olmak üzere beş yaklaşım çerçevesinde değerlendirmiştir. Uzun dönemli ilişkiyi incelemek için Johansen-Juselius eşbütünleşme testi ve Var modeli kullanılmıştır. Çalışmada kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu ve ekonomik büyüme gerçekleştikçe kamu harcamalarının ekonomik büyümeden daha hızlı arttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Gül ve Yavuz (2011), Türkiye'de 1963-2008 yılları arasında kamu harcamaları (cari harcamalar, yatırım harcamaları ve transfer harcamaları) ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri Johansen eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik testi ile analiz etmişlerdir. Johansen eşbütünleşme testi sonucunda ekonomik büyüme ile kamu harcamaları arasında bir eşbütünleşme ilişkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Granger nedensellik testi sonucunda ise ekonomik büyümeden kamu harcamalarına doğru bir nedensellik bulunamazken, kamu harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensel ilişki olduğunu ve Türkiye'de Keynesyen Hipotezin geçerli olduğunu saptamışlardır.

Günaydın (2003), 1950-2002 ve 1970-2002 dönemlerinde Türkiye'de büyüme ve kamu harcamaları ile onun unsurları arasındaki ilişkiyi Engle-Granger iki aşamalı eşbütünleşme ve ECM kullanarak analiz etmiştir. Çalışmada kişi başına yatırım ve kişi başına milli gelir dışında uzun dönemde ekonomik büyümeden kamu harcamalarına ve kamu harcamaları unsurlarına doğru tek yönlü nedensellik olduğu ve uygulamanın Wagner Hipotezini desteklediği sonucuna ulaşmıştır.

Hızarcı (2007), Türkiye'de kamu harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisini Wagner Hipotezi çerçevesinde incelemiştir. Çalışmada 1950-2005 dönemi yıllık verileri kullanılarak Granger ve Hsiao nedensellik testlerinden yararlanılmıştır. Granger yöntemine göre değişkenler arasında anlamlı bir ilişki sadece bir modelde

bulunmuşken, Hsiao yönteminde ise değişkenler arasında hipotezi doğrulayan bir ilişki bulunmamıştır.

Işık ve Alagöz (2015), 1985-2003 yılları verileri yardımıyla, kamu harcamaları ve ekonomik büyüme değişkenleri kullanılarak, Türkiye’de Wagner Hipotezinin geçerliliği incelenmiştir. Johansen eşbütünleşme analizi ile değişkenler arasında uzun dönem ilişkinin varlığı bulgusuna rastlanılmış ve ekonomik büyümenin kamu harcaması değişkenini pozitif yönde etkilediğini göstermiştir. Granger nedensellik testi, Wagner Hipotezini teyit edici şekilde, ekonomik büyümenin neden, kamu harcamalarının ise sonuç değişkeni olduğunu ortaya koymaktadır. Sadece esneklikler dikkate alındığında bütün modellerde Wagner Hipotezini onaylayıcı sonuçlar elde edilmiştir.

Kaya (2006), Türkiye’de kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini Granger nedensellik testi ile analiz etmiştir. 1968-2004 periyodunun ele alındığı çalışmada kısa dönem için kamu harcamalarından GSMH’ye doğru nedensellik tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlar, kamu harcamalarını iktisadi büyümeyi etkileyebilecek ve kısa dönem dalgalanmaları düzeltebilecek bir politika aracı olarak gören Keynes’in görüşlerini destekleyebilecek nitelikte olduğu ifade edilmiştir.

Oktayer ve Susam (2008), çalışmalarında kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisini 1970-2005 periyodunda Türkiye ekonomisi için En Küçük Kareler (EKK) yöntemi kullanılarak analiz etmişlerdir. Test sonuçlarına göre kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi anlamlı çıkmazken, kamu harcamalarını ekonomik tasnife göre sınıflandırarak yaptıkları çalışmalarında kamu yatırım harcamalarındaki artışın ekonomik büyümeyi 0.081 artırdığı sonucuna ulaşmışlardır.

Özmen (2010), kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini Wagner ve Keynes Hipotezleri çerçevesinde incelemiştir. Çalışmada 1980-2008

dönemi için Johansen-Juselius eşbütünleşme, Granger nedensellik ve VAR modelleri kullanılmıştır. Yapılan analizde kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişkinin mevcut olduğu, Granger nedensellik testi sonuçlarında ise ekonomik büyümeden kamu harcamalarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiş olup uzun dönemde ekonomik büyümenin kamu harcamalarını artıracakını öne süren Wagner Hipotezini desteklediği ileri sürülmüştür.

Recepoğlu (2016), Türkiye’de bölgesel düzeyde Wagner Hipotezinin geçerliliğini incelediği çalışmasında 26 adet Düzey 2 bölgesinde Wagner Hipotezinin geçerliliğini 2004-2011 döneminde panel eş bütünleşme ve panel FMOLS (tam düzeltilmiş en küçük kareler) yöntemleri ile analiz etmiştir. Yapılan analizler sonucunda uzun dönemde düşük gelir düzeyine sahip bölgelerde Wagner Hipotezi geçerli iken yüksek gelir düzeyi ve orta gelir düzeyinde ise Wagner Hipotezinin geçerli olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Seçme (2010), Türkiye’de kamu cari harcamaları ile kamu yatırım harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırdığı çalışmasında kamu harcamalarını sınıflandırarak, ekonomik büyüme üzerindeki çarpan ve hızlandırıcı gibi etkilerini ve harcama politikasını ele almış, harcama araçlarının politika aracı olarak ekonomik büyümedeki rolünü incelemiştir. Çalışmasında Türkiye’deki reel kamu harcamalarının ekonomik büyüme ile ilişkisini 1987-2007 dönemi için Granger nedensellik modeli ile test etmiş ekonomik büyüme arttıkça kamu cari harcamaların arttığını ve Türkiye’de Wagner Hipotezinin geçerli olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Selen ve Eryiğit (2009), çalışmalarında kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen Wagner Hipotezinin beş modelinin uzun dönemde Türkiye için geçerliliğini incelemişlerdir. 1923-2006 döneminin ele alındığı çalışmada yapısal kırılmaların varlığını ortaya koyan Johansen modeli kullanılmıştır. Ampirik çalışmaları sonucunda modeller açısından Wagner Hipotezini destekleme gücü farklı olsa da Türkiye’de Wagner Hipotezinin geçerli olduğu ve GSMH’den kamu harcamalarına doğru pozitif yönlü bir etkileşim olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Şanlısoy ve Sunal (2016), Türkiye’de kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1980-2010 dönemini ele alarak Toda-Yamamoto nedensellik testi ve Dinamik EKK yöntemlerinden yararlanarak Wagner Hipotezinin beş modeli çerçevesinde incelemişlerdir. Yapılan analizler sonucunda sadece Peacock - Wiseman modeli için kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında nedensel ilişkiye rastlanmazken diğer dört model için iki değişken arasında Wagner Hipotezi ve Keynesyen Hipotez ile ilişkili nedensellik görülmüştür. Eş bütünleşme analizi sonucunda ise Wagner Hipotezinin desteklendiği görülmüştür.

Telek (2013), Türkiye’de kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi test ettiği çalışmasında Wagner ve Keynes Hipotezleri çerçevesinde 1998-2012 dönemi üçer aylık verileri kullanarak Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik analizlerini kullanmıştır. Çalışmada kamu harcamalarından ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisine rastlanmış olup incelenen dönem için Türkiye’de Wagner Hipotezinin geçerli olduğu ileri sürülmüştür. Çalışma 1987-2012 yıllarını kapsayacak şekilde aynı ekonometrik modellerle test edildiğinde ise Wagner Hipotezinin desteklemediği görülmüştür.

Timur ve Albayrak (2016), Türkiye’de 1998/1-2015/4 döneminde üçer aylık verilerle Türkiye ekonomisinde Wagner Hipotezinin geçerliğini Peacock ve Wiseman ve Michas çerçevesinde analiz ettikleri çalışmalarında VAR analizi üzerinden elde edilen Johansen eşbütünleşme yönteminden yararlanmışlardır. Eşbütünleşme analizi sonucunda Wagner ve Keynesyen Hipotezlerin geçerli olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Tülümce ve Zeren (2017), Türkiye’de kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Wagner ve Keynesyen Hipotezler çerçevesinde araştırmışlardır. Çalışmalarında 1975-2014 periyodunda Hacker-Hatemi J ve Asimetrik nedensellik testleri ile ampirik analiz yapmışlardır. Analizleri sonucunda toplam harcamalar ve transfer harcamaları için hem Keynesyen Hipotez hem de Wagner Hipotezinin geçerli olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Ulutürk (2016), 1980-2014 döneminde Türkiye’de Wagner Hipotezinin geçerliliğini ARDL modelini Wagner Hipotezinin beş modelini kullanarak test etmiştir. Analizde elde edilen sonuçlar kullanılan modeller için farklılık gösterirken Wagner Hipotezinin geçerliliğine ilişkin kesin bir sonuca ulaşılmamıştır.

Üçler (2011), Türkiye’de kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini analiz ettiği çalışmasında kamu harcamalarının sınıflandırma yapısını da dikkate alarak, hem fonksiyonel hem de ekonomik sınıflandırılma çerçevesinde, savunma, sağlık, eğitim, cari, yatırım ve transfer harcamalarının uzun ve kısa dönem açısından teker teker ele almıştır. ARDL ve Johansen eşbütünleşme modelleri, Granger nedensellik ve ECM ile 1970-2009 yıllarının baz alındığı çalışmada savunma harcamaları eğitim ve yatırım harcamalarının büyüme üzerinde pozitif etkileri tespit edilmiştir. Savunma harcamalarında nedenselliğin yönü büyümeden savunma harcamalarına olup Wagner Hipotezini destekler nitelikte iken eşbütünleşme ve nedensellik analizleri çerçevesinde incelenen sağlık harcamalarının büyüme üzerindeki etkisinin negatif olduğu görülmüştür. Eğitim harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki analizlerde ise eğitim harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Yatırım harcamaları ve büyüme ilişkisinde ise yatırım harcamalarının büyümeyi pozitif etkilediği gözlenirken, cari harcamaların ve büyümeyi negatif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada modellere değişken olarak dâhil edilen özel sektör yatırım harcamalarının büyümeye etkisi tüm modellerde pozitif çıkmış olup, kamu harcamalarının büyüme üzerinde pozitif etkiye sahip olması, doğru ve yerinde kullanılması ve israf edilmemesine bağlanmıştır.

Ünen (2015), Türkiye ekonomisinde 1998-2014 yılları arasındaki kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelediği çalışmasında ekonomik büyüme ile kamu harcamaları arasındaki ilişkinin test edilmesi için Engle-Granger eşbütünleşme, Johansen eşbütünleşme, ECM ve Toda-Yamamoto nedensellik analizleri kullanılmıştır. Çalışmada 1998-2014 yılları arasında Türkiye ekonomisinde Wagner Hipotezinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yamak ve Küçükkale (1997), 1950-1994 periyodunda Türkiye’de kamu harcamaları ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkileri Wagner Hipotezi beş yaklaşım çerçevesinde değerlendirmişlerdir. Engle-Granger ve Johansen-Juselius eşbütünleşme testleri ile incelemişlerdir. Çalışmalarında Türkiye’de kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli ilişki olduğu ve Granger anlamda ekonomik büyüme kamu harcamalarını artırırken, kamu harcamalarının ekonomik büyümeyi etkilemediği sonucuna ulaşmışlardır.

Tablo 6, Türkiye ekonomisi üzerine yapılan çalışmaları özetlemektedir.

Tablo 6: Türkiye Ekonomisi Üzerine Yapılan Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi Literatür Tablosu

Yazar ve Yayın Yılı	Çalışılan Dönem	Kullanılan Yöntem	Sonuç
Arısoy(2005)	1950-2003	Engle-Granger , Johansen Eşbütünleşme ve ECM	Wagner Hipotezini destekler nitelikli bulgulara ulaşılmıştır.
Ay (2006)	1980-2005	VAR modeli ve ECM	Wagner Hipotezi uzun dönemde geçerli, kısa dönemde ise değişkenler arası ilişki yoktur.
Bağdigen ve Beşer (2009)	1950-2005	Granger, Hsiao ve Toda-Yamamoto nedensellik	Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında nedensel ilişki yoktur.
Başar vd. (2009)	1975-2005	ARDL	Kısa dönemde hasıla artışı kamu harcamalarını azaltmakta, uzun dönemde Wagner ve Keynesyen Hipotez geçersizdir.
Celepçioğlu (2011)	1980-2010	Var modeli ve Wald testi	Keynesyen Hipotez geçerlidir.
Diler (2011)	1998-2010	ARDL ve Toda-Yamamoto nedensellik testi	Wagner ve Keynesyen Hipotez geçersizdir.

Fikir (2010)	1950-2007	Var modeli	Keynesyen Hipotez geçerlidir fakat bu etki çok zayıftır.
Gacener (2005)	1987/1-2003/4	Johansen-Juselius eşbütünleşme testi ve VAR modeli	Wagner Hipotezi geçerlidir.
Gül ve Yavuz (2011)	1963-2008	Eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik	Keynesyen Hipotez geçerlidir.
Günaydın (2003)	1950-2002 1970-2002	Engle-Granger iki aşamalı eşbütünleşme ve ECM	Wagner Hipotezi geçerlidir.
Hızarcı (2007)	1950-2005	Granger , Hsiao nedensellik	Genel olarak Wagner ve Keynesyen Hipotez doğrulayan bulgulara ulaşılmamıştır.
Işık ve Alagöz (2015)	1985-2003	Johansen Eşbütünleşme ve Granger nedensellik	Wagner Hipotezi geçerlidir.
Kaya (2006)	1968-2004	Granger nedensellik	Keynesyen Hipotezi desteklemektedir.
Oktayer ve Susam (2008)	1970-2005	EKK	Kamu yatırım harcamaları ekonomik büyümeyi 0.081 artırmaktadır.
Özmen (2010)	1980-2008	Johansen-Juselius eş bütünleşme, Granger nedensellik testi ve VAR modeli	Wagner Hipotezini destekler nitelikli bulgulara ulaşılmıştır
Recepoğlu (2016)	2004-2011	Panel eşbütünleşme ve Panel FMOLS	Uzun dönemde düşük gelir düzeyine sahip bölgelerde Wagner Hipotezi geçerli iken yüksek ve orta gelir düzeyine sahip bölgelerde Wagner Hipotezi geçersizdir.
Seçme (2010)	1987-2007	Granger nedensellik	Wagner Hipotezi geçerlidir.

Selen ve Eryiğit (2009)	1923-2006	Johansen eşbütünleşme	Wagner Hipotezi geçerlidir.
Şanlısoy ve Sunal (2016)	1980-2010	Toda-Yamamoto nedensellik, ECM ve Dinamik EKK	Nedensellik analizinde Keynesyen ve Wagner Hipotezleri geçerli iken eşbütünleşme analizlerinde Wagner Hipotezinin geçerli olduğu görülmüştür.
Telek (2013)	1998-2012	Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik	Wagner Hipotezini destekler nitelikli bulgulara ulaşılmıştır
Timur ve Albayrak (2016)	1998/1-2015/4	VAR modeli ve Johansen eşbütünleşme	Wagner ve Keynesyen Hipotez geçerli değildir.
Tülümce ve Zeren (2017)	1975-2014	Hacker-Hatemi J ve Asimetrik nedensellik testi	Transfer harcamaları için Wagner ve Keynesyen Hipotez geçerlidir.
Ulutürk (2016)	1980-2014	ARDL	Wagner Hipotezinin geçerliliğine ilişkin sonuçlara ulaşılmamıştır.
Üçler (2011)	1970-2009	ARD , Johansen eşbütünleşme, Granger nedensellik ve ECM	Savunma Harcamaları Wagner Hipotezini desteklerken Eğitim ve Yatırım harcamaları ise Keynesyen Hipotezi desteklemektedir.
Ünen (2015)	1998-2014	Engle-Granger, Johansen Eşbütünleşme, ECM ve Toda-Yamamoto nedensellik	Wagner Hipotezi geçerlidir.
Yamak ve Küçükale (1997)	1950-1994	Engle-Granger ve Johansen-Juselius eşbütünleşme	Wagner Hipotezi geçerlidir.

2.2.2. Yabancı Ekonomiler Üzerine Yapılan Çalışmalar

Abdiyeva ve Çetintaş (2017), çalışmalarında Wagner Hipotezi çerçevesinde Kırgızistan ekonomisinde ekonomik büyüme ile kamu harcamaları arasındaki uzun dönemli ilişki ve nedenselliği ARDL ve ECM ile incelenmişlerdir. 1995-2014 periyodunun ele alındığı çalışmada Kırgızistan'da GSYİH %1 arttığında uzun dönemde kamu harcamalarının % 1'den daha fazla arttığı gözlenmiştir. Nedensellik testi sonucunda ise ekonomik büyümeden kamu harcamalarına doğru tek yönlü bir nedensellik olduğu gözlenmiş olup Keynesyen Hipotez reddedilerek milli gelirdeki artışın kamu harcamalarını artıracığını ifade eden Wagner Hipotezi desteklenmiştir.

Ageli (2013), 1970-2012 periyodunda Suudi Arabistan'da Wagner Hipotezinin geçerliliğini reel petrol GSYİH ve petrol dışı GSYİH değişkenleri ile Wagner Hipotezinin altı versiyonu olan Peacock ve Wiseman, Gupta, Goffman, Pryor, Musgrave ve Mann yaklaşımları çerçevesinde incelemiştir. ECM, Engle-Granger ve Johansen-Juselius eşbütünleşme tekniklerinin kullanıldığı çalışmada Wagner Hipotezinin desteklendiği görülmüştür.

Ahsani vd. (1996), Kanada üzerine yaptıkları çalışmalarında kamu harcamaları ve GSYİH'nin büyümesi arasındaki ilişkiyi 1952-1988 periyodunda zaman serisi analizleri kullanılarak incelemiştir. Engle-Granger iki aşamalı eş bütünlüşme analizleri ile yapılan uygulama sonucunda Kanada'da Wagner Hipotezinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Antonis (2013), kamu harcamaları ve gelir arasındaki ilişkiyi 1833-1938 döneminde Yunanistan ekonomisi üzerinde Wagner ve Keynesyen Hipotezler çerçevesinde analiz etmiştir. ARDL sınır testi yaklaşımının kullanıldığı çalışmada Wagner Hipotezinin Yunanistan'da geçerli iken Keynesyen Hipotezin belirli zaman periyodlarında şüpheler ortaya koyduğu gözlemlenmiştir.

Burney (2002), Kuveyt ekonomisinde gelir seviyesini de içeren sosyoekonomik değişkenler ve kamu harcamaları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. ECM ve Engle-Granger eşbütünleşme testlerini içeren zaman serisi analizleri 1969/1970-1994/1995 periyodu için modelde kullanılmıştır. Genellikle bulgular kamu harcamaları ve sosyoekonomik değişkenler arasındaki uzun dönemli dengenin varlığına çok az destek vermekte ve bulgular Kuveyt'te Wagner Hipotezinin geçerliliğini desteklememektedir.

Babatunde (2011), kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1970-2006 yılları arasında ARDL sınır testi yaklaşımı ve Toda- Yamamoto nedensellik testi ile yıllık zaman serisi kullanarak Nijerya ekonomisi için Wagner Hipotezinin beş formülasyonu çerçevesinde incelemiştir. Ampirik analizleri sonucunda kamu harcamaları ve hâsıla arasında uzun dönemli bir ilişkiye rastlanmamıştır. Ayrıca Toda-Yamamoto'nun nedensellik testleri sonucunda Nijerya'da Wagner Hipotezinin geçerli olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Chang vd. (2004), çalışmalarında Wagner Hipotezinin beş farklı versiyonunu 1951-1996 döneminde on ülke üzerinde yıllık zaman serileri ile incelemiştir. Çalışmada Asya'nın yeni sanayileşme gösteren üç ülkesi olan Güney Kore, Tayvan, Tayland ve yedi sanayileşmiş ülkesi olan Avustralya, Kanada, Japonya, Yeni Zelanda, ABD, Birleşik Krallık ve Güney Afrika ele alınmıştır. Çalışmada gelir ve kamu harcamaları arasındaki uzun dönemli ilişki iki değişkenli eşbütünleşme sistemi ve Johansen ve Juselius tarafından desteklenen eşbütünleşme metodu kullanılarak test edilmiştir. Tek yönlü Granger nedenselinde yeni sanayileşmiş ülkeler olan Güney Kore ve Tayvan ve sanayileşmiş ülkeler olan Japonya, Birleşik Krallık ve ABD'de gelirden kamu harcamalarına doğru bir nedensellik görülmüş olup Wagner Hipotezinin bu ülkelerde desteklendiği görülmüştür. Çalışmada ele alınan diğer beş ülkede ise (Avustralya, Kanada, Yeni Zelanda, Güney Afrika ve Tayland) gelir ve kamu harcamaları arasında nedensel bir ilişki görülmemiştir.

Chow vd. (2002), çalışmalarında 1948-1997 periyodunda Birleşik Krallık'da uzun dönemde Wagner Hipotezinin geçerliliğini incelemişlerdir. Çalışmada öncelikle kamu harcamaları ve ekonomik gelişme arasındaki uzun vadeli ilişki incelenmiş olup, iki değişkenli eşbütünleşme testi uzun dönemli denge varlığını göstermiştir. Ayrıca üçüncü bir değişken olan para arzı modele dahil edilerek ekonomik gelişme ve kamu harcamaları arasında yeniden eşbütünleşme modeli kurulmuştur. Çok değişkenli Granger nedensellik ve Johansen eşbütünleşme testlerinin uygulandığı çalışmada gelirden ve para arzından kamu harcamalarına doğru uzun dönemli tek yönlü nedensellik gözlenmiş olup Wagner Hipotezinin çalışmada desteklendiği görülmüştür.

Clement vd. (2010), Nijerya ekonomisinde Wagner Hipotezini test ettikleri çalışmalarında toplam kamu harcamalarına ek olarak 1961-2007 yılları arasında ekonomik büyüme üzerinde önemli etkiye sahip olabilen özellikle genel idare harcamaları, sosyal hizmetler, toplum ve sosyal hizmetler olarak sınıflandırılmış kamu harcamalarını dikkate almışlardır. Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik analizlerinin kullanıldığı çalışmada özel kamu harcamalarının yanı sıra bağımlı değişken olarak toplam kamu harcamalarının kullanılması Wagner Hipotezinin diğer modellerinde maliye politikası değişkenleri dahil edilmesi durumunda dahi yasanın geçerliliğini yitirdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Ghafoor (2004), 1977-2001 döneminde Kuzey Kıbrıs'ta GSYİH ve çeşitli bileşenlerin yanında toplam kamu harcamaları arasındaki ilişkiyi Wagner Hipotezi çerçevesinde incelemiştir. GSYİH ve kamu harcamalarının farklı bileşenleri arasındaki uzun dönemli ilişkiyi belirlemek amacıyla Johansen maksimum olasılık testi ve kısa dönemli nedensellik ilişkisini belirlemek amacıyla Granger nedensellik testinin kullanıldığı çalışmada Wagner Hipotezinin Kuzey Kıbrıs'ta geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Govindaraju vd. (2010), çalışmalarında 1970-2006 döneminde Malezya'da reel kamu harcamaları ve reel GSYİH arasındaki ilişkiyi Wagner ve Keynesyen Hipotezleri çerçevesinde incelemişlerdir. Çalışmalarında hem iki hem de çok

değişkenli modeller kullanmışlardır. İki durum değerlendirildiğinde ilk aşamada, tüm kamu harcamaları ve GSYİH arasındaki ilişki ele alınırken ikinci aşamada, Malezya’da en yüksek harcamalardan biri olan ve yıldan yıla artan eğitime yönelik kamu harcamaları ve GSYİH arasındaki ilişki dikkate alınmıştır. Çalışmada eşbütünleşmenin varlığı ARDL yaklaşımı ile araştırılarak kısa ve uzun dönemde iki değişken arasındaki ilişki belirlenmeye çalışılmıştır. İki değişkenli modelde Granger analizini desteklerken, çok değişkenli modelde Wagner Hipotezinin ise uzun vade geçerli olmadığı ve Keynesyen Hipotezin geçerli olduğu genel olarak Malezya’da Keynesyen Hipotezin Wagner’in aksine geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Gurgul vd. (2012), çalışmasında Polonya’da bütçe harcamalarının farklı türleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Wagner Hipotezinin uygulanabilirliğini değerlendirebilmek için ampirik analiz doğrusal ve doğrusal olmayan Granger nedensellik testleri ile yapılmıştır. 2001 yılı 1. çeyreği - 2008 3. çeyreği döneminde sağlık hizmetleri ve sosyal güvenlik, eğitim ve bilim, milli savunma ve kamu güvenliği harcamaları ve hükümet idaresi harcamalarını içeren en önemli alt kategorilere ayrılmış bütçe harcamalarını kullanmışlardır. Bu nedensellik analizinde toplam bütçe harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin Keynesyen Hipotez ile tutarlı olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Çalışmada Polonya’da sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde eğitim ve sağlık harcamaları kadar önemli olduğu belirtilmiştir.

Islam (2001) Amerika’da büyüyen kamu sektörü ile ekonomik gelişmeyi Wagner Hipotezi çerçevesinde 1929-1996 periyodunda dışsallık testleri ile birlikte Johansen-Juselius eşbütünleşme modeli çerçevesinde incelemiştir. Islam çalışmasında Amerika’da Wagner Hipotezinin geçerli olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Lamartina ve Zaghini (2010), 1970-2006 periyodunu ele aldıkları çalışmalarında 23 Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ülkesinde ekonomik büyüme ve kamu harcamalarının gelişimini panel data eş bütünleşme analizi ve havuzlanmış ortalama grup (PMG) tahmin prosedürü ile analiz etmiştir. Ampirik

deliller kamu harcamaları ve kişi başına GSYİH arasındaki yapısal pozitif korelasyonun Wagner Hipotezine işaret eden bir gösterge olduğunu işaret etmektedir.

Loizides ve Vamvoukas (2004), 1948-1995 periyodunda Yunanistan, Birleşik Krallık ve İrlanda ekonomileri üzerinde kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Johansen eşbütünleşme, ECM ve Engle-Granger nedensellik testleri ile analiz etmişlerdir. Çalışmalarında Yunanistan için Wagner hipotezi geçerli, Birleşik Krallık 'da da benzer sonuçların geçerli olduğunu ve kamu harcamalarının da büyüme üzerinde hem kısa hem de uzun dönemde etkiler yarattığı sonucuna ulaşırken İrlanda ekonomisinde Wagner Hipotezini destekleyen bulgulara rastlanmamıştır.

Montiel (2010), çalışmasında Meksika'da kamu harcamaları ve milli gelir arasındaki ilişkiyi 1950-1999 periyodunda Wagner ve Keynesyen Hipotezleri çerçevesinde ele almıştır. ECM ve Engle-Granger eşbütünleşme testlerinin kullanıldığı çalışmada kamu harcamaları ve milli gelir değişkenlerinin eş bütünleşik oldukları ve bu nedenle uzun dönemli denge şartını sağladıkları görülmüştür. Ayrıca Granger nedensellik testi sonucunda ise GSYİH'den kamu harcamalarına doğru tek yönlü nedensel bir ilişki olduğu ve yalnızca çalışmada incelenen dönem periyodunda Meksika'da Wagner Hipotezinin geçerli olduğu sonucun ulaşılmıştır.

Narayan vd. (2008), çalışmalarında 1970-2002 döneminde Fiji'de Wagner Hipotezinin geçerliliğini incelemişlerdir. Johansen eşbütünleşme testi kullanılarak yapılan çalışmada esnekliğin 1.36-1.44 arasında değişmekte olup gelirdeki % 1'lik artışın kamu harcamalarında %1.36 -%1.44'lük bir artışa neden olduğunu gözlemlemişlerdir. Granger nedensellik analizi sonucunda ise kısa dönemde kamu harcamaları ve milli gelir arasında ilişki gözlemlenirken, uzun dönemde Wagner Hipotezini destekleyen önemli bir bulguya rastlanmamıştır.

Peters (2002), çalışmasında sırasıyla ABD'de 1948-1995, Tayland'da 1952-1995, Barbados'da 1966-1995 ve Haiti'de 1965-1995 periyodlarında kamu harcamaları ve milli gelir arasındaki ilişkiyi Wagner Hipotezi çerçevesinde

incelemiştir. Engle-Granger ve Johansen-Juselius eşbütünleşme testleri ile yaptığı çalışmada Engle Granger testi, yalnızca ABD ve Barbados için Wagner Hipotezini desteklerken geliştirilmiş bir modelle Johansen prosedürü tüm varsayımlar altında tüm ülkeler için Wagner Hipotezinin geçerliliğini desteklemektedir.

Ram (1986), 115 ülke için Wagner Hipotezini 1950-1980 periyodu için zaman serisi analizini kullanarak test etmiş ve ülkelerin % 60'ının hipotezi destekler nitelikte olduğu sonucuna ulaşmıştır. Yatay kesit verileri kullanarak yaptığı çalışmasında ise Wagner Hipotezinin daha çok az gelişmiş ülkeler için geçerli olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Tang (2010), Malezya'da kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Wagner ve Keynesyen Hipotezler çerçevesinde 1960-2005 yılları arasında Johansen çoklu eşbütünleşme, ve Granger nedensellik testleri ile analiz etmiştir. Çalışmada hem Wagner Hipotezinin hem de Keynesyen Hipotezin geçerli olduğu ve kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında iki yönlü ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Samudram vd. (2009), Malezya ekonomisi üzerine kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında 1970-2004 periyodu için ARDL modelini kullanmışlardır. Çalışmalarında toplam harcamalar (savunma harcamaları, eğitim, kalkınma ve tarım) ve GSYİH arasındaki uzun dönemli çift yönlü ilişki olduğu, sağlık, yönetim harcamalarının hem Keynesyen Hipotezi hem de Wagner Hipotezini desteklerken diğer harcama türlerinde ise nedensel ilişkinin Wagner Hipotezini desteklediği sonucuna ulaşmışlardır.

Tablo 7, Yabancı ekonomiler üzerine yapılan çalışmaları özetlemektedir.

Tablo 7: Yabancı Ekonomiler Üzerine Yapılan Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi Literatür Tablosu

Yazar ve Yayın Yılı	Çalışılan Dönem	Ülke	Kullanılan Yöntem	Sonuç
Abdiyeva ve Çetintaş(2017)	1995-2014	Kırgızistan	ARDL ve ECM	Wagner Hipotezi geçerlidir.
Agali (2013)	1970-2012	Suudi Arabistan	Engle-Granger nedensellik, Johansen-Juselius eş bütünleşme ve ECM	Wagner Hipotezi geçerlidir.
Ahsani, vd. (1996)	1952-1988	Kanada	Engle-Granger iki aşamalı eşbütünleşme analizi	Wagner Hipotezi geçerlidir.
Antonis (2013)	1833-1938	Yunanistan	ARDL ve Yapısal Kırılmalı Modeller	Wagner Hipotezi geçerlidir fakat Keynesyen Hipotez belirli dönemlerde şüpheler ortaya koymaktadır.
Burney (2002)	1969/ 1970 1994/ 1995	Kuveyt	Engle - Granger eş bütünleşme ve ECM	Wagner Hipotezi geçersizdir.
Babatunde (2011)	1970-2006	Nijerya	ARDL,Toda-Yomamoto nedensellik	Wagner Hipotezi geçersizdir.
Chang vd. (2004)	1951-1996	Güney Kore, Tayvan, Tayland, Avustralya, Kanada, Japonya, Yeni Zelanda, ABD, Birleşik Krallık ve Güney Afrika	İki değişkenli eş bütünleşme ve Joansen –Juselius eş bütünleşme	Güney Kore, Tayvan, Japonya, Birleşik Krallık ve ABD’de Wagner Hipotezi geçerli iken; Avustralya, Yeni Zelanda, Güney Afrika ve Taylan’da kamu harcamaları ve büyüme arasında nedensel ilişkiye rastlanılmamıştır.
Chow vd. (2002)	1948-1997	Birleşik Krallık	Çok değişkenli Granger nedensellik ve Johansen eş bütünleşme analizi	Wagner Hipotezi geçerlidir.

Clement vd. (2010)	1961-2007	Nijerya	Johansen eş bütünleşme ve Granger nedensellik	Wagner Hipotezi geçersizdir.
Ghafoor (2004)	1977-2001	Kuzey Kıbrıs	Johansen Maksimum Olasılık Testi, Granger nedensellik	Wagner Hipotezi geçerlidir.
Govindaraj vd. (2010)	1970-2006	Malezya	ARDL	Keynesyen Hipotez geçerlidir.
Gurgul vd. (2012)	2001/ 1.Çeyrek 2008/ 3.Çeyrek	Polonya	Granger nedensellik	Keynesyen Hipotez geçerlidir.
Islam (2001)	1929-1996	ABD	Johansen-Juselius eş bütünleşme	Wagner Hipotez geçerlidir.
Lamartina ve Zoghini (2010)	1970-2006	23 OECD ülkesi	Pandel data eşbütünleşme ve PMG	Wagner Hipotezi geçerlidir.
Loizides ve Vamvoukas (2004)	1948-1995	Yunanistan, Birleşik Krallık ve İrlanda	Johansen eşbütünleşme ,ECM, Granger nedensellik	Yunanistan ve Birleşik Krallık 'da Wagner Hipotezi geçerli iken İrlanda'da Wagner Hipotezini destekleyen bulgulara rastlanılmamıştır.
Mantiel (2010)	1950-1999	Meksika	Engle-Granger eş bütünleşme ve ECM	Wagner Hipotezi geçerlidir.
Narayan vd. (2008)	1970-2002	Fiji	Johansen eş bütünleşme	Kısa dönemde kamu harcamaları ve milli gelir arasında ilişki gözlemlenirken, uzun dönemde Wagner Hipotezini destekleyen bulgulara rastlanılmamıştır.
Peters (2002)	ABD 1948-1995 Tayland 1952-1995 Barbados 1966- 1995 Haiti 1965-1995	ABD, Tayland, Barbados, Haiti	Engle-Granger ve Johansen-Juselius eşbütünleşme	Engle Granger testi yalnızca ABD ve Barbados için Wagner Hipotezini desteklerken, Johansen modeli tüm ülkeler için Wagner Hipotezini desteklemektedir.
Ram (1986)	1950-1980	115 ülke	Yatay kesit verileri	Wagner Hipotezi daha çok az gelişmiş ülkeler için geçerlidir.

Tang (2010)	1960-2005	Malezya	Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik	Hem Wagner Hipotezi hem de Keynesyen Hipotez geçerlidir.
Samudram vd. (2009)	1970-2004	Malezya	ARDL	Wagner ve Keynesyen Hipotez geçerlidir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

WAGNER VE KEYNESYEN HİPOTEZLERİN TÜRKİYE EKONOMİSİ BAĞLAMINDA AMPİRİK ANALİZİ

3.1. Ampirik Analizin Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın temel amacı kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi “Wagner Hipotezi” ve “Keynesyen Hipotez” tarafından ifade edilen teoriler bağlamında Türkiye ekonomisi için analiz edebilmektir. Çalışmada Türkiye ekonomisinin araştırma konusu olarak belirlenmesinin çeşitli nedenleri vardır. İlk olarak; Türkiye 2000’li yılların ortalarından itibaren ekonomik büyüme oranlarında önemli iyileşmeler sergileyen bir ülkedir. İkinci olarak; yüksek-orta gelirli gelişmekte olan ülkeler arasında yer almaktadır. Son olarak; Grafik 1’de de görüleceği gibi Türkiye ekonomisinde kamu harcamaları ve ekonomik büyüme göstergelerinde zaman içerisinde birlikte bir artış eğilimi söz konusudur. Bu nedenle 1982-2015 döneminde kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında ampirik açıdan da bir ilişkinin olup olmadığı araştırmaya değer bulunmuştur.

3.2. Ekonometrik Model ve Veri Seti

Bu çalışmada kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki “Wagner Hipotezi” ve “Keynesyen Hipotez” çerçevesinde ampirik olarak Türkiye ekonomisi bağlamında araştırılmaktadır. Bilindiği gibi “Wagner Hipotezi” ekonomik büyümeden kamu harcamalarına doğru bir etkileşimin yani nedenselliğin olduğunu savunurken “Keynesyen Hipotez” ise kamu harcamalarının ekonomik büyümeyi belirlediğini ve kamu harcamalarından ekonomik büyümeye doğru bir nedenselliğin olduğunu ortaya koymaktadır. Burada her iki yaklaşımın da Türkiye ekonomisi bağlamında ampirik açıdan geçerli olup olmadığı bir zaman serisi analizi çerçevesinde incelenmektedir. Başka bir ifadeyle kamu harcamaları ile ekonomik büyüme

arasındaki ilişkinin olup olmadığı 1982-2015 dönemi dikkate alınarak Türkiye ekonomisi bağlamında analiz edilmektedir.

Bu çerçevede her iki yaklaşım ile ilgili ekonometrik literatür dikkate alındığında genelde doğrusal bir regresyon denkleminin kullanıldığı görülmektedir. Bu araştırmada da kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki doğrusal bir regresyon modeli baz alınarak analiz edilmektedir. Bu bağlamda değişkenler arasındaki ilişki İslam (2001), Narayan ve Singh (2008), Tang (2008) ve Kesavarajah (2012) tarafından kullanılan aşağıdaki doğrusal regresyon modelleri ile tahmin edilmektedir:

$$LKBRKH_t = \alpha_1 + \beta_1 LKBRGDP_t + \varepsilon_t \quad (7)$$

$$LKBRGDP_t = \alpha_2 + \beta_2 LKBRKH_t + u_t \quad (8)$$

Bu denklemlerde KBRKH değişkeni kişi başına reel kamu harcamalarını, LBRGDP değişkeni ise kişi başına reel GSYİH'yı ifade etmektedir. α_1 ve α_2 sabit terimleri, ε ve u ise hata terimlerini göstermektedir. β_1 ve β_2 katsayıları sırasıyla kişi başına reel kamu harcamalarının kişi başına reel GSYİH (yani ekonomik büyüme) elastikiyetini, kişi başına reel GSYİH (yani ekonomik büyüme) nin kişi başına reel kamu harcamaları elastikiyetini göstermektedir. Cari fiyatlarla (nominal) kamu harcamaları ve GSYİH verileri Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) web sitesinden elde edilmiştir. Serilerin nominal değerleri Birleşmiş Milletler web sitesinden elde edilen GSYİH fiyat deflatörü yardımıyla reel hale getirilmiş, elde edilen reel değerler de nüfusa oranlanarak kişi başına reel kamu harcamaları ve kişi başına reel GSYİH değerleri bulunmuştur. Son olarak serilerin doğal logaritmaları alınarak logaritmik değerlerinin analizlerde kullanımı tercih edilmiştir.

Tablo 8, çalışmada kullanılan değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler hakkında bilgi sunmaktadır. Buna göre kişi başına reel kamu harcamaları değişkeninin aritmetik ortalaması, medyan, maximum, minimum değerleri ve standart sapması

sırasıyla 8.331, 8.519, 9.000, 6.802 ve 0.630 olarak bulunmuştur. Kişi başına reel GSYİH değişkeninin aritmetik ortalaması, medyan, maximum, minimum değerleri ve standart sapması sırasıyla 16.756, 16.843, 17.452, 15.589 ve 0.493 olarak belirlenmiştir.

Tablo 8, aynı zamanda korelasyon matrisi yani değişkenler arasındaki korelasyona dair bilgi vermektedir. Bu sonuçlara göre; iki değişken arasındaki korelasyon katsayısı 0.959 olarak hesaplanmıştır. Bu durum, kişi başına reel kamu harcamaları ve kişi başına reel GSYİH değişkenleri arasında pozitif ve güçlü bir korelasyonun olduğuna işaret etmektedir.

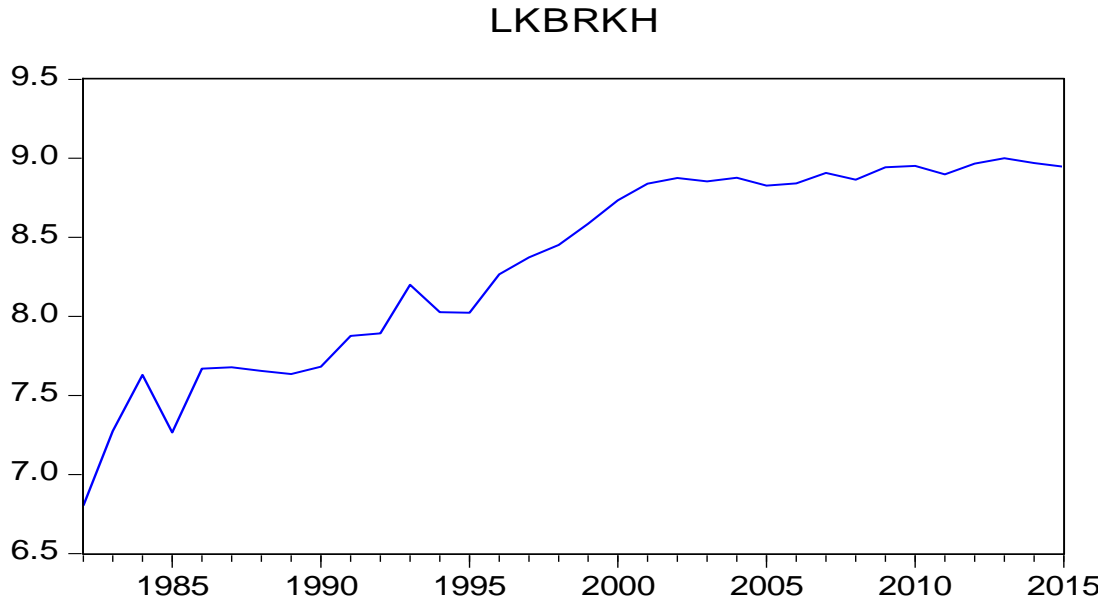
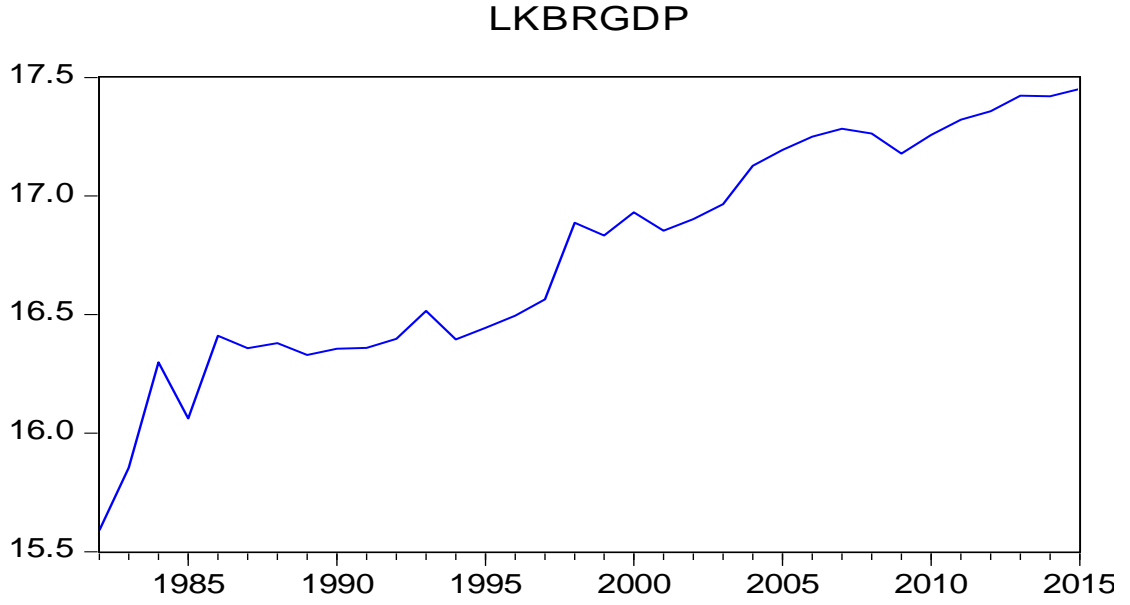
Serilerin 1982-2015 zaman periyodunda gösterdikleri genel eğilim Grafik 1’de görülmektedir. Kişi başına reel kamu harcamaları ve kişi başına reel GSYİH serileri zaman içerisinde aynı yönde ve birlikte hareket ettikleri söylenebilir. Bu grafiksel eğilim seriler arasında bir uzun dönem ilişkisi yani eşbütünleşmenin olabileceğini ima etmektedir.

Tablo 8: Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

(Zaman Serisi: 1982-2015; Gözlem Sayısı: 34)

İstatistikler	LKBRKH	LKBRGDP
Ortalama	8.331	16.756
Medyan	8.519	16.843
Maximum	9.000	17.452
Minimum	6.802	15.589
Standart Sapma	0.630	0.493
Çarpıklık	-0.623	-0.307
Basıklık	2.187	2.219
Normal Dağılım (Jarque-Bera)	3.138 (0.208)	1.396 (0.497)
Korelasyon Matrisi		
LKBRKH	1.000	
LKBRGDP	0.959	1.000

Not: Parantez içindeki değerler olasılık değerini gösterir.

Grafik 1: Kişi Başına Reel Kamu Harcamaları ve Kişi Başına Reel GSYİH Değişkenlerinin Zaman İçindeki Eğilimi (Logaritmik) (1982-2015)

3.3. Ekonometrik Metodoloji

Kişi başına reel kamu harcamaları ve kişi başına reel GSYİH değişkenleri arasındaki ilişkinin Türkiye ekonomisi bağlamında “Wagner” ve “Keynesyen” Hipotezler bağlamında analiz edildiği bu kısımda ekonometrik metodolojiyi 3 kısımda ele almak mümkündür. Birinci aşamada değişkenlerin durağanlık düzeyleri yani birim kök analizi üzerinde durulmaktadır. Burada değişkenlerin durağanlık seviyelerinin belirlenmesinde Kwiatkowski, Phillips, Schmidt ve Shin (1992) (KPSS) testinden istifade edilmiştir. İkinci aşamada değişkenler arasında bir uzun dönem ilişkisi yani eşbütünleşmenin olup olmadığı Johansen ve Juselius (1991) eşbütünleşme testi ile araştırılmaktadır. Son aşamada ise değişkenler arasında nedensellik ilişkileri Engle ve Granger (1987) tarafından literatüre kazandırılmış Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) Granger nedensellik testi ile incelenmektedir.

3.3.1. Birim Kök Analizi

Herhangi bir trend etkisi taşımayan, varyansı ve ortalaması sabit olan (zaman içinde değişmeyen), kovaryansı hesaplandığı döneme değil, dönem arasındaki farka bağlı olan sürece “durağanlık” denir. Durağan süreç zayıf durağanlık ve güçlü durağanlık olmak üzere ikiye ayrılır. Zayıf durağan süreç aşağıdaki gibi gösterilebilir:

$$E[Y_t] = \mu \quad (9)$$

$$Var[Y_t] = \sigma^2 \quad (10)$$

$$Cov[Y_t, Y_{t+n}] = Cov[Y_t, Y_{t+m}] \quad (11)$$

Bu koşullar ile birlikte zaman serisinin herhangi bir n birimlik gözlem setinin ortak dağılımı, $Y(t_1), Y(t_2), \dots, Y(t_n)$ her n ve k için $Y(t_1+k), Y(t_2+k), \dots, Y(t_n+k)$ setinin ortak dağılımı ile aynı dağılıma sahipse bu süreç güçlü durağan süreç olarak adlandırılır (Uğurlu, 2009: 1).

Durağan ve durağan olmayan seriler arasındaki farklar aşağıdaki gibi sıralanabilir (Sevüktekin ve Çınar, 2017: 317):

- Durağan seriler uzun dönem ön raporları serinin ortalamasına yaklaşırken durağan dışı seriler uzun dönemli ortalamaya sahip değildir,
- Durağan seriler sabit uzun dönem ortalama civarındaki dalgalanmalar ortalama olarak eski haline dönerken, durağan olmayan serilerde varyans zamandan bağımsızdır ve zaman sonsuza ilerlerken sonsuza yaklaşır,
- Durağan serilerde gecikme uzunluğu arttıkça otokorelasyon azalır, durağan olmayan serilerde ise otokorelasyon teorik olarak ortadan kalkmaz.

Kurulan ekonometrik modellerde, analiz edilmek istenen seriler durağan değil ise sonuçlar gerçek ilişkiyi yansıtmaz. Değişkenler arasında anlamlı istatistikî ilişkilerin gözlemlenebilmesi için serilerin durağan olması gerekir. Zaman içerisinde ortalaması ve varyansı değişmeyen seriler durağan olan ve birim kök içermeyen seriler olarak ifade edilmektedir. Zaman serilerinde birim kökün varlığını araştıran başlıca testler; DF (Dickey-Fuller) birim kök testi, ADF (Augmented Dickey Fuller) birim kök testi, Phillips-Peron (PP) birim kök testi, KPSS (Kwiatkowski, Phillips, Schmidt ve Shin) birim kök testi ve Ng-Perron testleri olmak üzere kategorize edilebilir. DF testinde terimlerin otokorelasyonsuz ve sabit varyanslı olması gerekir. Terimler white noise özelliği göstermelidir, aksi takdirde DF testi doğru sonuç vermez. ADF testinde ise değişen varyansı ortadan kaldırmak için logaritmik dönüşüm, otokorelasyonu ortadan kaldırmak için ise denklemin sağına gecikmeli bağımlı değişken değerleri koyulur ve analiz yapılır. PP testi, ADF testinin trendli serilerde durağanlığı belirlemede yetersiz kaldığı için geliştirilmiş olup, ADF testinden farklı olarak otokorelasyonu engellemek için gecikmeli değer eklemek yerine DF denklemini tahmin ederek t istatistiklerini yeniden düzenlemiştir ve yanlış bir H_0 hipotezini reddetmek için daha güçlüdür. KPSS testi, serinin durağan olduğunu söyleyen boş hipotezi kullanarak Langrange Çarpanı üzerine kurulmuştur ve diğer testlerin aksine yalnızca durağanlığı söyleyen hipotez üzerine kuruludur. Ng-Perron testi, PP testinin büyük negatif MA ve AR kökleri içermesi durumundaki sapmayı sergilemeyen bir

testtir. Elde edilen MZ test istatistikleri negatif hareketli ortalamalar durumunda PP'den daha etkin ve daha az sapma içerir. Karar aşamasında ADF gibi karar verilir (Uğurlu, 2009: 10-13).

3.3.1.1. Kwiatkowski, Phillips, Schmidt ve Shin (KPSS) Testi

ADF testinde, serilerin durağan olduğu hipotezine karşı birim kökü olduğu belirtilir. ADF testi gibi birim kök testi yapan KPSS testi ADF hipotezinden farklı olup sıfır hipotezi serinin durağan olduğunu alternatif hipotez ise seride birim kök olduğunu ifade eder. Sıfır hipotezindeki durağanlık trend durağanlığı gösterir ve seriler trendden arındırılır. Ayrıca sıfır hipotezi trend durağanlığı gösterdiği için rassal yürüyüş hipotezinin varyansı sıfır kabul edilir (Sevüktekin ve Çınar, 2017: 376). KPSS testi aşağıdaki gibi gösterilir:

$$y_t = r_t + \beta t + \varepsilon_t \quad t=1, \dots, T \quad (12)$$

r_t modelde rassal yürüyüş özelliğindedir.

$$r_t = r_{t-1} + u_t \quad (13)$$

(12) nolu denklemdeki $(y_t)_{t=1}$ gözlenmemiş seri, βt deterministik trend, $(\varepsilon_t)_{t=1}$ durağan hata terimini ifade eder. y_t trend durağan ($I(0)$) ise, rassal yürüyüş modelin analizi için önemlidir. Denklemdeki u_t , sıfır ortalama [$E(u_t) = 0$] ve sabit varyans [$E(u_t^2) = \sigma_n^2$] ile normal dağılıma [$u_t \sim ND(0, \sigma_n^2)$] sahiptir. ε_t ve u_t arasında korelasyon yoktur ve skotastik süreç (y_t) sabit etrafında ($\beta=0$) durağan veya trend durağandır ($\beta \neq 0$).

KPSS test istatistiği hesaplanırken y_t düzey durağan durum için sabit (r_t), trend durağan durum için trend (t) ve sabit (r_t) üzerine regresyonundan kalıntılar (e_t) için kısmi süreç toplamı ifade edilir.

$$S_t = \sum_i^t e_i \quad (14)$$

ε_t 'nin uzun dönem varyansı ise aşağıdaki şekilde hesaplanır.

$$\sigma^2 = \lim_{T \rightarrow \infty} T^{-1} E(S_T^2) \quad (15)$$

Langrange Multiplier (LM) testi aşağıdaki gibi hesaplanır:

$$LM = \sum_{i=1}^T \frac{S_i^2}{\sigma^2} \quad (16)$$

Denklemden $S^2(l)$, ε_t uzun dönem varyansının tahmincisidir. $S^2(l)$, σ^2 'nin kalıntılar için düzenlenmiş halidir ve σ^2 'nin tutarlı tahminidir. KPSS testinde $s^2(l)$ 'nin pozitif olmasını sağlayan Barlett Kernel tahmin yöntemi kullanılır.

$$S^2(l) = T^{-1} \sum_{i=1}^T e_i^2 + 2T^{-1} \sum_{s=1}^l w(s,l) \sum_{i=s+1}^T e_i e_{i-s} \quad (17)$$

Denklemden $w(s,l)$, zorunlu olmayan ağırlık fonksiyonudur ve $[1-s/(l+1)]$ 'a eşittir. l gecikme parametresini ifade eder ve $T \rightarrow \infty$ olarak belirlenmesi zorunludur. Gecikme parametresinin doğru tespit edilmesi otokorelasyon açısından önem arzeder ve kalıntılar yoksa $l=0$ alınır. $l=0$ ise KPSS test istatistiği aşağıdaki denkleme dönüşür:

$$\hat{\eta} = T^{-2} \sum_{i=1}^T \frac{S_i^2}{S^2(l)} \quad (18)$$

$\hat{\eta}$ normal dağılıma sahip değildir. KPSS testinde hipotezler aşağıdaki gibi kurulmaktadır.

$$H_0: \sigma_u^2 = 0$$

$$H_1: \sigma_u^2 > 0$$

Durağanlığı belirleyebilmek için $\sigma_u^2 = 0$ hipotezinde, σ_u^2 'nin pozitif olduğu y_t 'nin birim köke sahip olduğu alternatif hipoteze karşılık, otonom parametrenin sabit

unsuru olduğu iddia edilir. LM testi ile hesaplanan $\hat{\eta}$ değeri kritik değerden büyük ise temel hipotez reddedilir. Eğer LM testi ile hesaplanan $\hat{\eta}$ değeri kritik değerden küçük ise temel hipotez kabul edilir ve seri durağan kabul edilir (Yavuz, 2004: 242-244).

3.3.2. Eşbütünleşme Analizi

Serilerin durağan olması yapılan analizlerin gerçeği yansıtması açısından önemlidir. Eğer seriler durağan değil ise uygulanan regresyon analizinin sonuçları sahte olur. Eşbütünleşme (korelasyon) analizi durağan olmayan zaman serileri arasındaki uzun dönemli denge ilişkisini yansıtabilmesi açısından önem arz eder. Bu çerçevede eşbütünleşme analizi durağan olmayan zaman serileri arasındaki korelasyonu incelemek amacıyla geliştirilmiş bir yöntemdir. İki veya daha fazla zaman serisi kendileri durağan olmadıkları halde doğrusal bileşimlerinin durağan olması durumunda, eşbütünleşik kabul edilir (Yılmaz ve Işık, 2013: 458-459).

3.3.2.1. Johansen-Juselius Eşbütünleşme Testi

Literatürde yaygın olarak kullanılan Johansen-Juselius eşbütünleşme testi, Engle Granger'e göre birçok değişkeni aynı anda analiz edebilme ve eşbütünleşik vektörler ve uyarılma parametrelerinin maksimum olabilirlik tahminlerinin elde edilebilirliği açısından üstünlüğe sahiptir (Pata, 2016: 66). VAR modeline dayanan Johansen-Juselius eşbütünleşme testinin temeli aşağıdaki denklem ile ifade edilebilir:

$$Y_t = \alpha + \delta_1 Y_{t-1} + \delta_2 Y_{t-2} + \dots + \delta_p Y_{t-p} + \varepsilon_t \quad (19)$$

Denklem (19)'daki Y_t ;birinci farkında durağan olan $n \times 1$ değişkenler vektörünü, ε_t , $n \times 1$ şoklar vektörünü ifade eder. Eşbütünleşme analizi yapılırken kullanılan maksimum özdeğer (λ_{\max}) ve iz istatistikleri (λ_{trace}) aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır.

$$J_{iz} = -T \sum_{i=r+1}^n \ln(1 - \hat{\lambda}_i) \quad (20)$$

$$J_{max} = -T \ln(1 - \hat{\lambda}_{r+1}) \quad (21)$$

Eşbütünleşik rektör sayısı ve eşbütünleşik vektör sayısı r 'ye eşit veya r 'den küçük ise H_0 hipotezi, karşıt hipoteze karşı test edilir. Maksimum özdeğer istatistiği ile $r+1$ eş bütünleşik vektör olduğu şeklindeki karşıt hipoteze karşı, r tane eşbütünleşik vektör olduğunu belirten H_0 hipotezi test edilir. İz istatistiği ve maksimum öz değer istatistik değerleri Johansen-Juselius ve Osterwald-Lenum tarafından oluşturulan tablo kritik değerleri ile karşılaştırılır. İz ve öz değer istatistiği tablo kritik değerinde küçükse H_0 hipotezi kabul edilir, aksi durumda H_0 hipotezi reddedilir (Kahveci, 2016: 53-54).

3.3.3. Nedensellik Analizi

Regresyon analizlerinde iki değişken arasındaki ilişki, bu değişkenler arasında sebep sonuç ilişkisi ortaya koymamakta yalnızca değişkenlerin bağımlılıkları ile ilgilenmektedir. Buna karşın nedensellik analizi iktisadi değişkenler arasındaki sebep/sonuç ilişkilerini ortaya koymaktadır. Granger nedensellik analizinin uygulanabilmesi için serilerin durağan olması ve uzun dönemli zaman serilerinin söz konusu olması gerekir. Nedensellik analizinde temel amaç ilişkilerin yönünün araştırılmasıdır (Yalçınkaya, 201: 140).

3.3.3.1. Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM)

Engle-Granger tarafından 1987 yılında geliştirilen Hata Düzeltme Modeli (VECM), seviyesinde durağan olmayan fakat aynı derecede durağan olan serilerde nedensellik araştırması yapabilmek için kullanılan bir testtir. Engle-Granger'e göre uzun dönemde seriler arasında eşbütünlük bulunması durumunda hata düzeltme mekanizması oluşturulabilir ve seriler arasındaki uzun dönemli sapmanın düzeltilmesi regresyondaki hata terimlerinin anlamlılığı ile ispatlanmaya çalışılır (Binici, 2012: 62). VECM ile geliştirilen Granger nedensellik modeli, aşağıdaki denklemlerle gösterilebilir.

$$\Delta X_t = \alpha_1 + \sum_{i=1}^m \beta_{1i} Y_{t-i} + \sum_{i=1}^n \gamma_{1i} X_{t-i} + \sum_{i=1}^r \delta_{1i} ECM_{r,t-1} + u_t \quad (22)$$

$$\Delta Y_t = \alpha_2 + \sum_{i=1}^m \beta_{2i} X_{t-1} + \sum_{i=1}^n \gamma_{2i} Y_{t-i} + \sum_{i=1}^r \delta_{2i} ECM_{r,t-1} + u_t \quad (23)$$

Denklemlerde Δ , fark operatörünü, ECM_{t-1} , eşbütünlük ilişkisinden sağlanan hata düzeltme terimini gösterir. (22) ve (23) numaralı denklemler ile gösterilen hata düzeltme modeli, kısa ve uzun dönemde nedenselliği ortaya koymaktadır. Denklemlerdeki bağımsız değişkenlerin gecikmeli değerlerinin katsayılarının (γ_{1i} veya γ_{2i}) anlamlı olduğu tespit edilirse, bağımsız değişken istatistiki anlamda bağımlı değişkenin nedeni olduğu şeklinde değerlendirilir. Hata terimlerinin katsayısının (δ_{1i} veya δ_{2i}) istatistiki olarak anlamlı ise, bağımsız değişkenin uzun dönemde bağımlı değişkenin nedeni olduğu kabul edilir (Çelik, 2011: 125).

3.4. Ampirik Sonuçlar

Çalışmada ilk olarak kişi başına reel kamu harcamaları ve kişi başına reel GSYİH değişkenleri arasındaki ilişkiyi analiz edebilmek için bir ön test olan değişkenlerin durağanlık durumu araştırılmıştır. Tablo 9'da çalışmada kullanılan KPSS birim kök testinden elde edilen sonuçlar yer almaktadır. Hem sabitli model hem

de sabitli-trendli model sonuçları %5 anlamlılık seviyesinde her iki değişkenin de düzey değerlerinde birim kök içerdiğini ancak birinci farkları alındığında durağan hale geldiğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle değişkenlerin bütünleşme seviyelerinin $I(1)$ olduğu söylenebilir. Bu sonuçlar değişkenlerin aynı seviyede durağan olmaları nedeniyle Johansen-Juselius eşbütünleşme testinin uygulanabilmesine izin vermektedir.

Tablo 9: KPSS Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	KPSS sabitli model		KPSS sabitli-trendli model	
	LM-istatistiği	Kritik değer % 5	LM-istatistiği	Kritik değer %5
<i>LKBRGDP</i>	0.568 (5)	0.463	0.169 (2)	0.146
<i>LKBRKH</i>	0.653 (5)	0.463	0.186 (4)	0.146
Δ <i>LKBRGDP</i>	0.259 (0)	0.463	0.114 (1)	0.146
Δ <i>LKBRKH</i>	0.226 (0)	0.463	0.126 (1)	0.146

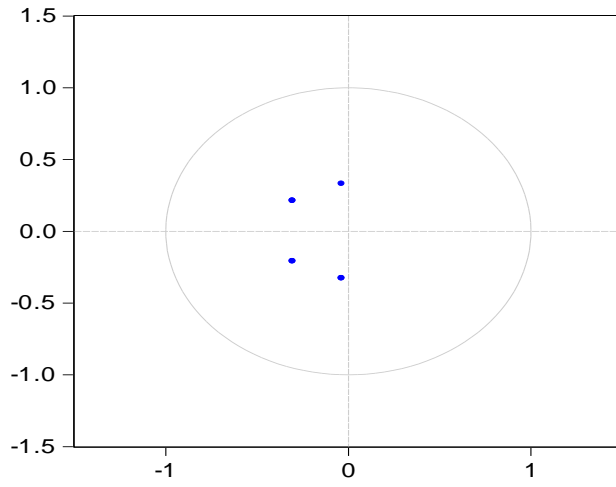
Not: Parantez içindeki değerler band genişliğini ifade etmektedir. Optimal band genişliği Newey-West metodu kullanılarak otomatik olarak belirlenmiştir.

Serilerin birinci farklarında durağan olduğunun tespit edilmesiyle birlikte aralarında bir eşbütünleşme yani bir uzun dönem ilişkisinin olup olmadığı Johansen-Juselius testi ile analiz edilmeye çalışılmıştır. Johansen-Juselius eşbütünleşme testi için optimal gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekir. Bu amaçla VAR yaklaşımı yardımıyla uygun gecikme uzunluğu belirlenmiş olup sonuçlar Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10 dikkate alındığında her ne kadar optimal gecikme uzunluğu 1 gözükse de gerek otokorelasyon gerek se değişen varyans probleminin olması en yakın gecikme uzunluğu olan 2'nin belirlenmesini gerektirmiştir. VAR da 2 gecikmeli modelin karakteristik kökleri Grafik 2'de görülmektedir. Köklerin ilgili dairenin içinde olması 2 gecikmeli VAR modelinin uygunluğuna bir işarettir. Bunun yanı sıra 2 gecikmeli VAR modelinin kalıntılarının otokorelasyon ve değişen varyans testi sonuçları ise Tablo 11 ve Tablo 12'de verilmiştir.

Tablo 10: VAR Modeli Optimal Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Gecikme uzunluğu	LR	FPE	AIC	SIC	HQ
0	NA	0.000152	-3.117964	-3.025449	-3.087807
1	15.36356*	0.000114*	-3.408598*	-3.131052*	-3.318125*
2	2.761606	0.000133	-3.256749	-2.794173	-3.105961
3	5.182151	0.000140	-3.214608	-2.567001	-3.003504

Grafik 2: VAR Modelinin Karakteristik Kökleri

Tablo 11: VAR Modeli Otokorelasyon (LM) Testi Sonuçları

Gecikme uzunluğu	LM-istatistiği	Olasılık
1	5.669660	0.2252
2	6.894255	0.1416
3	5.054397	0.2818
4	2.190616	0.7007
5	4.955035	0.2919
6	3.950849	0.4127
7	3.606898	0.4618
8	5.429322	0.2460
9	4.744068	0.3146
10	3.646012	0.4560
11	3.886189	0.4216
12	3.946959	0.4132

Tablo 12: VAR Modeli Değişen Varyans Testi Sonuçları

χ^2 değeri	Olasılık
25.718	0.367

Tablo 11, VAR modelinde otokorelasyon probleminin olmadığını göstermektedir. Tablo 12 ise VAR modelinde değişen varyans probleminin olmadığını ortaya koymaktadır. Bu sonuçlar 2 gecikmeli VAR modelinin uygun olduğunu ispatlamaktadır. Bu nedenle optimal gecikme uzunluğu 2 olarak belirlenmiştir.

Optimal gecikme uzunluğunun VAR modeli yardımıyla belirlenmesinden sonra kişi başına reel kamu harcamaları ile kişi başına reel GSYİH değişkenleri arasında bir uzun dönem ilişkisi yani eşbütünleşmenin olup olmadığı araştırılmıştır. Bu bağlamda kullanılan Johansen-Juselius eşbütünleşme testi sonuçları Tablo 13’de sunulmuştur. Ampirik bulgular hem iz istatistiği hem de maksimum öz değer istatistiği değerinin %5 kritik değerden büyük olduğunu dolayısıyla kişi başına reel kamu harcamaları ile kişi başına reel GSYİH değişkenleri arasında bir uzun dönem denge ilişkisinin yani eşbütünleşmenin varlığına işaret etmektedir.

Tablo 13: Johansen-Juselius Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Hipotez	İz istatistiği	%5 kritik değer	Max. değer istatistiği	öz %5 kritik değer	Eşbütünleşme
$R=0$	47.939	15.494	45.519	14.264	Var
$R\leq 1$	2.419	3.841	2.419	3.841	Yok

Kişi başına reel kamu harcamaları ve kişi başına reel GSYİH arasında uzun dönem ilişkisinin varlığı, değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin araştırılmasının bir ön şartı niteliğindedir. Çalışmada değişkenler arasındaki nedensellik ilişkileri VECM Granger nedensellik testi ile incelenmiş olup elde edilen sonuçlar Tablo 14’de verilmiştir. Tablodan görüleceği gibi hem kısa dönem hem de uzun dönem nedensellik sonuçları söz konusudur. Panel A kişi başına reel kamu harcamalarından kişi başına

reel GSYİH'ya bir nedenselliğin olup olmadığı hakkında bilgi sunar. Buna göre %5 anlamlılık seviyesinde hem kısa dönemde hem de uzun dönemde kişi başına reel kamu harcamalarından kişi başına reel GSYİH'ya doğru işleyen bir nedensellik tespit edilmiştir. Bu durum kısa ve uzun dönemde “Keynesye Hipotezin” Türkiye ekonomisinde geçerli olduğunu ispatlaması bakımından önem arz etmektedir. Breusch-Godfrey LM testi ve ARCH LM testi sonuçları modelde otokorelasyon ve değişen varyans problemlerinin bulunmadığını modelin uygun bir model olduğunu göstermektedir.

Diğer taraftan Panel B kısmı, kişi başına reel GSYİH'den kişi başına reel kamu harcamalarına doğru bir nedenselliğin olup olmadığı hakkında bilgi vermektedir. Kısa dönem ve uzun dönem nedensellik sonuçları, Türkiye ekonomisinde kişi başına reel GSYİH'den kişi başına reel kamu harcamalarına doğru işleyen bir nedensellik ilişkisinin bulunmadığını ortaya koymaktadır. Buna göre Türkiye ekonomisinde “Wagner Hipotezinin” geçerli olmadığı sonucuna varılabilir.

Tablo 14: VECM Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Değişkenler	Kısa dönem nedenselliği (<i>F</i> -istatistiği)	Uzun dönem nedenselliği	
Panel A	$\Delta LKBRGDP=f(\Delta LKBRKH)$	ECT_{t-1}	<i>t</i> -istatistiği
$\Delta LKBRKH$	3.935 (0.032)	-0.350	-2.598 (0.015)
Tanısal Testler			
Breusch-Godfrey LM Testi	1.467 (0.237)		
ARCH LM Testi	0.267 (0.609)		
Panel B	$\Delta LKBRKH=f(\Delta LKBRGDP)$	ECT_{t-1}	<i>t</i> -istatistiği
$\Delta LKBRGDP$	0.749 (0.482)	-0.182	-0.999
Tanısal Testler			
Breusch-Godfrey LM Testi	2.553 (0.122)		
ARCH LM Testi	0.003 (0.952)		

Not: Nedensellik analizi için sabitli model kullanılmıştır. Optimal gecikme uzunluğu SIC kriterine göre belirlenmiştir. Parantez içindeki değerler olasılık değerlerini gösterir.

3.5. Ampirik Bulguların Diğer Çalışmaların Bulgularıyla Karşılaştırılması

Türkiye ekonomisi üzerine yapılan çalışmalar arasında yer alan Arısoy (2005), Ay (2006), Bağdigen ve Beşer (2009), Celepcioğlu (2011), Fikir (2010), Gül ve Yavuz(2011), Gacener (2005), Gül ve Yavuz (2011), Günaydın (2003), Hızarcı (2007), Işık ve Alagöz (2015), Kaya (2006), Özmen (2010), Seçme (2010), Selen ve Eryiğit (2009), Şanlısoy ve Sunal (2016), Telek (2013), Timur ve Albayrak (2016), Ünen (2015), Yamak ve Küçükkale (1997) çalışmalarında kamu harcamaları ve ekonomik büyüme değişkenlerinin birim kök analizlerinde serilerin birinci farkında durağan oldukları görülmektedir. Bizim çalışmamızda da her iki değişken birinci farklarında durağan bulunmuştur.

Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında bir eşbütünleşme yani uzun dönem ilişkisinin araştırılmasında Arısoy (2005), Ünen (2015), Yamak ve Küçükkale (1997) Engle-Granger ve Johansen-Juselius eşbütünleşme testleri, Selen ve Eryiğit(2009), Gacener(2005), Telek (2013), Gül ve Yavuz (2011) Johansen-Juselius eşbütünleşme testi, Günaydın (2003) Engle-Granger eşbütünleşme testi, Diler (2011), Başar ve diğerleri (2009) ARDL sınır testi eşbütünleşme yaklaşımı, Üçler (2011) ARDL sınır testi ve Johansen-Juselius eşbütünleşme testini kullanmışlardır. Çalışmalarda değişkenler arasında bir eşbütünleşme yani uzun dönem ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir. Bizim çalışmamızda ise değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi Johansen-Juselius eşbütünleşme testi ile araştırılmış ve bir eşbütünleşmenin varlığı belirlenmiştir.

Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkileri Gül ve Yavuz (2011), Işık ve Alagöz (2015), Kaya (2006), Özmen (2010), Telek (2013), Üçler (2011) Granger nedensellik testi, Arısoy (2005) Hata Düzeltme Modeli, Bağdigen ve Beşer (2009) Granger, Hsiao ve Toda-Yamamoto nedensellik testleri, Celepcioğlu (2011), Diler (2011), Şanlısoy ve Sunal (2016), Ünen (2015) Toda-Yamamoto nedensellik testi, Günaydın (2003) Hata Düzeltme Modeli Granger

nedensellik testi, Hızarcı (2007) Granger ve Hsiao nedensellik testleri, Tülümce ve Zeren (2017) Hacker-Hatemi J ve Asimetrik nedensellik testi yardımıyla analiz etmişlerdir. Bizim çalışmamızda ise Vektör Hata Düzeltme Modeli Granger nedensellik testi ile nedensellik ilişkisi analiz edilmiştir. Arısoy (2005), Günaydın (2003), Özmen (2010), Yamak ve Küçükkale (1997) ekonomik büyümeden kamu harcamalarına doğru işleyen tek yönlü bir nedensellik ilişkisi, Celepcioğlu (2011), Gül ve Yavuz (2011), Telek (2013) kamu harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi, Şanlısoy ve Sunal (2016) kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir.

Bağdigen ve Beşer (2009) ise değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edememiştir. Bizim çalışmamızda ise kamu harcamalarından büyümeye doğru işleyen tek yönlü bir nedensellik belirlenirken ekonomik büyümeden kamu harcamalarına herhangi bir nedensellik ilişkisi belirlenememiştir.

Nedensellik analizi sonuçları Arısoy (2005), Günaydın (2003), Özmen (2010), Yamak ve Küçükkale (1997) çalışmalarında “Wagner Hipotezini” kanıtlayan bulguları doğrular iken Celepcioğlu (2011), Gül ve Yavuz (2011), Telek (2013) ise “Keynezye Hipotezin” geçerliliğini doğrulayan kanıtlar sunmuşlardır. Şanlısoy ve Sunal (2016) ise “Wagner Hipotezi” ve “Keynezye Hipotezin” varlığına dair herhangi bir ampirik kanıt sunamamıştır. Çalışmamızda ise “Keynezyen Hipotezin” Türkiye ekonomisinde geçerli olduğuna ilişkin ampirik bir kanıt elde edilmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Devlet tarihsel süreçte, insanların toplum içerisinde varlıklarını sürdürebilmek adına iç ve dış güvenliği sağlama, ülke çıkarlarının korunması, adalet sisteminin korunması gibi görevler üstlenmiştir. Zamanla ekonomik ve toplumsal konjonktürün etkisi ile devlete yüklenen görevlerin kapsamı genişlemiştir. Devletin kendisine toplum tarafından yüklenen bu görevleri yerine getirebilmek için yaptığı harcamalar kamu harcaması olarak ifade edilmektedir. Kamu harcamalarının hangi seviyede olması gerektiği iktisatçılar ve maliyeciler arasında tartışılan bir konu olmuştur. Özellikle 1929 krizine kadar olan süreçte devlete çok fazla görev yüklemeyen Klasik iktisatçıların görüşleri hâkim iken kriz sonrası dönemde devletin daha geniş bir faaliyet alanı olması gerektiğini düşünen Keynesyen iktisatçıların görüşleri kabul görmeye başlamıştır. Keynesyen iktisatçıların müdahaleci devlet anlayışı kamu sektörünün büyümesine ve bireysel ihtiyaçlardaki farklılaşma sonucu kamu harcamalarının artmasına neden olmuştur.

Reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'nın uzun dönemde artışı olarak ifade edilen ekonomik büyüme dünya ekonomilerinin temel hedefidir. Pozitif toplumsal fayda yaratan kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler 19. yüzyıldan itibaren analiz edilmeye başlanmıştır. Bu konuda tartışmaların başını çeken Wagner, sanayileşme ve modernleşme, kültürel faaliyetlere ve refah harcamalarına olan talep artışı ve ekonomik kalkınma ve teknolojik değişimlerin etkisi ile kamu harcamalarının artacağını ve ekonomik büyümeden kamu harcamalarına doğru nedensel bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Wagner Hipotezinin aksine Keynes, kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki nedensel ilişkinin kamu harcamalarından ekonomik büyümeye doğru olduğunu ve bunun devletin ekonomideki talep yetersizliğini maliye politikaları ile müdahalesi neticesinde de söz konusu olabileceğini ifade etmiştir.

Bu tez çalışmasında kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi teorik olarak açıklayan “Wagner” ve “Keynesyen” Hipotezleri Türkiye ekonomisi örneğinde araştırılmıştır. Türkiye ekonomisi 2000’li yıllar ile birlikte

ekonomik büyüme performansında önemli iyileşmeler göstermesi ve yüksek-orta gelir düzeyine sahip yeni endüstrileşen ülkeler kategorisinde yer alması itibariyle son dönemde öne çıkan ülkelerden birisi olmuştur. Bu gelişmeler Türkiye ekonomisinin araştırma konusu olarak belirlenmesinde önem arz etmektedir.

Ayrıca, 1982-2015 dönemi itibariyle Türkiye ekonomisinde kamu harcamaları ve ekonomik büyüme serilerinin zaman içinde birlikte hareket etmeleri her iki değişken arasında bir eşbütünleşme ilişkisi, nedensellik ilişkisi ya da ampirik açıdan başka bir ilişki var mıdır? sorularını ortaya atarak değişkenler arasındaki ilişkilerin ampirik açıdan analiz edilmesi gereğini ortaya koymaktadır.

Ampirik literatürde kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki eşbütünleşme ve nedensellik ilişkileri Islam (2001), Narayan ve Singh (2008), Tang (2008) ve Kesavarajah (2012)'in çalışmalarında olduğu gibi doğrusal regresyon modelleri ile tahmin edildiği için çalışmada böyle bir model kullanılmıştır. 1982-2015 dönemi kişi başına reel kamu harcamaları ve kişi başına reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla değişkenleri kullanılmış olup logaritmik değerleri alınmıştır.

Kişi başına reel kamu harcamaları ile kişi başına reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla değişkenleri arasındaki ampirik ilişki üç aşamadan oluşan bir ekonometrik metodoloji ile analiz edilmeye çalışılmıştır. KPSS birim kök testi ile değişkenlerin durağanlık düzeylerinin belirlendiği ya da birim kök analizinin yapıldığı birinci aşama eşbütünleşme ve nedensellik aşamaları için bir ön hazırlık niteliği taşımaktadır. İkinci aşama genel olarak değişkenler arasında bir uzun dönem ilişkisinin başka bir ifade ile eşbütünleşmenin olup olmadığının Johansen-Juselius eşbütünleşme testi ile araştırıldığı aşamadır. Üçüncü aşamada ise değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi Vektör Hata Düzeltme Modeline dayalı Granger nedensellik testi ile belirlenmiştir.

Ampirik analizlerden elde edilen sonuçlar aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

- KPSS hem sabitli model hem de sabitli-trendli model sonuçlarına göre; %5 anlamlılık seviyesinde her iki değişkenin de düzey değerlerinde birim kök

içerdiği, durağan olmadığı, birinci farkları alındığında durağanlaştığı görülmüştür. Bu durum değişkenlerin bütünleşme seviyelerinin $I(1)$ olduğunu ortaya koyduğu gibi, değişkenlerin aynı seviyede durağan olmaları da Johansen-Juselius eşbütünleşme metodunun uygulanabilmesine imkân tanımıştır.

- Değişkenler arasında bir uzun dönem ilişkisi yani eşbütünleşme ilişkisinin Johansen-Juselius metodu ile araştırılması için VAR modeli yardımıyla optimal gecikme uzunluğunun belirlenmesine geçilmiş, uygun gecikme uzunluğu 2 olarak belirlenmiştir. Burada VAR modelinin karakteristik köklerinin çember içinde olması, oto korelasyon ve değişen varyans sorunlarının olmaması uygun model olduğunu ispat etmiştir.
- Johansen-Juselius testi sonuçları hem iz istatistiği hem de maksimum öz değer istatistiği değerinin %5 kritik değerden büyük olması nedeniyle kişi başına reel kamu harcamaları ile kişi başına reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla değişkenleri arasında bir uzun dönem denge ilişkisinin (eşbütünleşme ilişkisinin) varlığını göstermiştir.
- Kişi başına reel kamu harcamaları ve kişi başına reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla arasında uzun dönem ilişkisinin varlığı, değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisinin araştırılabileceğini ortaya koymuştur.
- Vektör Hata Düzeltme Modeline dayalı Granger nedensellik testi bulgularına göre hem kısa dönemde hem de uzun dönemde kişi başına reel kamu harcamalarından kişi başına reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'ya doğru işleyen bir nedensellik ilişkisinin varlığı söz konusudur. Bu sonuç kısa ve uzun dönemde "Keynesyen Hipotezin" Türkiye ekonomisinde ampirik açıdan geçerli olduğunu ispatlaması bakımından önem arz etmektedir. Otokorelasyon ve değişen varyans test sonuçları modelde otokorelasyon ve değişen varyans problemlerinin bulunmadığını modelin uygun bir model olduğunu göstermiştir.

- Vektör Hata Düzeltme Modeline dayalı Granger nedensellik testi bulgularına göre Türkiye ekonomisinde kişi başına reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'dan kişi başına reel kamu harcamalarına doğru işleyen bir nedensellik ilişkisi söz konusu değildir. Bu sonuca göre Türkiye ekonomisinde “Wagner Hipotezi” ampirik açıdan geçerli değildir.

Ampirik bulguların kişi başına reel kamu harcamalarından kişi başına reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'ya doğru işleyen bir nedensellik ilişkisinin varlığını tespit etmesi kamu harcamalarının ekonomik büyümeyi belirleyen bir sürükleyici güç olduğunu ve ekonomik büyümenin temel unsurlarından birisi olduğunu ampirik açıdan göstermektedir. Bu çerçevede, Keynesyen Ekonomi Politikalarının Türkiye ekonomisinin gelişiminde önem arz ettiği söylenebilir. Hükümetin tüketim, yatırım, sağlık, savunma ve transfer harcamaları Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'nın büyümesinde etkili olmaktadır. Dolayısıyla Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'yı büyütmek ve daha ileri bir ekonomik büyüme oranları yakalayabilmek amacıyla kamu harcamalarının artırılması gerektiği önemli bir politika önerisi olarak belirtilebilir.

Türkiye'de ekonomik büyümenin sağlanabilmesi için üretim kapasitesi artışı ve sermaye birikimi sağlayan yatırım harcamalarının artırılması ve bu doğrultuda politikalar geliştirilmesi gerekmektedir. Yatırım harcamalarındaki artış ayrıca özel sektör faaliyetleri için pozitif dışsallık yaratarak kamu sektörünü tamamlayıcı özellik gösterip ekonomik büyümeyi artırıcı etki yaratabilecektir. Cari harcamalara yönelik olarak ise büyüme üzerinde dolaylı etki sağlayan beşeri sermaye artışına yönelik milli eğitim, sosyal güvenlik ve sağlık hizmetleri gibi harcamalardaki artış, transfer harcamaları çerçevesinde ise iktisadi ve mali transfer harcamalarındaki artış ekonomik büyümeyi pozitif etkileyebilecektir.

Ekonomik büyüme üzerinde kamu harcamaları Türkiye örneğinde pozitif etki olduğuna ilişkin çalışmada kanıtlar mevcut olmakla birlikte ülkemizde kamu açıklarının varlığı ekonomik büyüme hedefi için kamu harcamalarının bir politika aracı olarak kullanılması çerçevesinde bir çekince oluşturabileceği bir gerçektir. 1980

sonrası faiz ödemeleri, personel giderleri ve sosyal güvenlik primlerine aktarılan primler nedeni ile artan kamu harcamalarının verimliliğinin göz önünde bulundurulması, kamu harcamaları artışının kontrollü yapılması bu politika izlenirken üzerinde önemle durulması gereken hassas konular olacaktır. Bu hassas konulara dikkat edilmesi enflasyonun ve işsizliğin artmaması bağlamında önem arz etmektedir.

Bu ampirik çalışma ileride bazı ampirik çalışmalara da ışık tutabilecektir. Şöyle ki; ileride yapılabilecek bir ampirik çalışma kamu harcamaları ve ekonomik büyüme değişkenlerinin kısa ve uzun dönem katsayılarını da tahmin edebilir. Böylece nedensellik sonuçları ile uyumlu sonuçların olup olmadığı tespit edilmiş olacaktır. Tek ülkeli bireysel bir çalışma yerine aynı ekonomik gelişmişlik seviyesine sahip birkaç ülke de analize dahil edilebilir ve zaman serisi analizleri yapılabilir, böylece çok ülkeli ve karşılaştırmalı analizler literatüre kazandırılmış olacaktır. Ayrıca kamu harcamaları bir bütün olarak değil de alt türleri bazında ayrıştırılarak her bir kamu harcaması ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler araştırılabilir. Son olarak panel çalışmaları yapılarak geri kalmış, gelişmekte olan ve gelişmiş ülke grupları belirlenerek her ülke grubuna dönük ampirik analizler gerçekleştirilebilir.

KAYNAKÇA

- ABDİYEVA** Raziye ve **ÇETİNTAŞ** Hakan, (2017), "*Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Kırgızistan Örneği*", Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 1, ss: 19-33.
- AFŞAR** Aslı, (2007), "*Finansal Gelişme İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki* ", Muhasebe ve Finansman Dergisi, Sayı : 36, ss: 188-198.
- AFŞAR** Muharrem, (2009), "*Türkiye'de Eğitim Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi* " Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:9, Sayı:1.
- AGELİ** M. Moosa, (2013), "*Wagner's Law in Suudi Arabia 1970-2012: An Econometric Analysis*", Asian Economic and Financial Review, Volume: 3, Number: 5, ss: 647-659.
- AĞAYEV** Seymur, (2012), "*Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Eski Sovyetler Birliği Ülkelerinde Wagner Yasası Analizi (1995-2009)*", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 2, ss: 7-27.
- AĞCAKAYA** Serpil, (2003), "*Ülkemizde Konsolide Bütçe Harcamalarının Gelişimi (1980-2000)*", Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 10, ss: 215-226.
- AHSAN** Syed M., **KWAN** Andy C.C and **SAHNI** Balbır S. (1996), "*Cointegration and Wagner's Hypothesis: Time Series Evidence For Canada*", Applied Economics, Volume: 28, Issue: 8, ss: 1055-1058.
- AKBULUT** Esin Yalçın, (1993), "*Harcamaların Sıçramalı Artışı Tezi: Askeri Darbelerin Kamu Harcamalarının Artış Trendi Üzerindeki Etkileri*", Maliye Araştırma Merkezi Konferansları , İstanbul, Sayı: 35, ss: 245-258.
- AKKAYA** Hasan, (2016), "*Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Ektisi, Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülke Karşılaştırması* ", Nevşehir Hacı

Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı,
Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

AKTAN Çoşkun Can, (2012), "*Kamu Ekonomisi I*", Anadolu Üniversitesi
Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir.

ALTUNÇ Ömer Faruk ve **AYDIN** Celil, (2012), "*Türkiye'de Kamu Sektörü
Büyüklüğü ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Ampirik Analizi*", Ekonomik
Yaklaşım Dergisi, Cilt:23, Sayı: 82, ss: 79-98.

ANTONIS Antoniou, (2013), "*Wagner's Law Versus Keynesian Hypothesis:
Evidence From Pre-WWII Greece*", Panoeconomicus, Volume: 60, Issue: 4,
ss: 457-472.

ARISOY İbrahim, (2005), "*Wagner ve Keynes Hipotezleri Çerçevesinde Türkiye'de
Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi*", Çukurova Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 14, Sayı: 2, ss: 63-80.

AY Ahmet, (2006), "*Türkiye'de Wagner Teorisi Üzerine VAR Analizi*", Selçuk
Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik
Araştırmalar Dergisi, Sayı:12, ss: 293-314.

AYDIN Necati, (2008), "*Türkiye'de Ekonomik Büyüme (1968-2005): Solow
Büyüme Muhasebesi ve Regresyon Modeli*", Gazi Üniversitesi, Sosyal
Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi.

BABATUNDE M. Adetunji, (2011), "*A Bound Testing Analysis Of Wagner's Law
In Nigeria: 1970-2006*", Applied Economics, Volume: 43, Issue: 21, ss:
2843-2850.

BAĞDİGEN Muhlis ve **BEŞER** Berna, (2009), "*Ekonomik Büyüme ile Kamu
Harcamaları Arasındaki Nedensellik İlişkisinin Wagner Tezi Kapsamında
Bir Analizi: Türkiye Örneği*", Cilt: 5, Sayı: 9, ss: 1-17.

BALCI Davut, (2010), "*Adalet Harcamaları ile Ekonomik Gelişmişlik Düzeyi
Arasındaki İlişkinin Wagner Kanunu Çerçevesinde İncelenmesi: Türkiye*

Örneği " Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

BAYRAK Metin ve **KANCA** Osman Cenk, (2013), "*Türkiye'de 1970-2011 Yılları Arasında Oluşan Ekonomikve Siyasi Gelişmelerin Seyri* ", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 35, ss: 1-20.

BERBER Metin, (2011), "*İktisadi Büyüme ve Kalkınma*", *Derya Kitapevi*, 4. Baskı, Trabzon.

BİLGİLİ Yüksel, (2014), "*Karşılaştırmalı İktisat Okulları Ders Notları*" *İkinci Sayfa*, Yenilenmiş 11. Baskı, İstanbul.

BİLİCİ Nurettin ve **BİLİCİ** Adem, (2011), "*Kamu Maliyesi*" , Seçkin Yayıncılık, Ankara.

BİLKAY Murat Ali, (2016), "*Devletin Küçültülmesi Kapsamında Anayasal İktisat Kurumu*", Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilimdalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

BİNİCİ Fatih Ömür, (2012), "*Hisse Senedi Fiyatları ve Makroekonomik Değişkenler Arasındaki İlişkilerin Vektör Hata Düzeltme Modeliyle Analizi: İMKB Sınai Endeksi Üzerine Ampirik Bir Uygulama*", Mehmet Akif Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muhasebe ve Finansal Yönetim Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

BULUT Cihan, (2001), " *Türkiye Ekonomisinde Artan Kamu Açıklarının Enflasyon, Faiz Oranı ve Döviz Kuru Üzerindeki Etkileri*", İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilimdalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

BURNEY Nadeem A, (2002), "*Wagner's Hypothesis: Evidence From Kuwait Using Cointegration Tests*", *Applied Economics*, Volume: 34, Issue:1, (49-57).

BÜKER Hasan, (2012), " *Bürokratlar Ne İster ? Kamu Yönetiminde Paradigma Değişimi Çerçevesinde Bürokratik Davranış Kuramlarına Bakış* " *Türk İdare Dergisi*, Sayı: 474, ss: 35-54.

- BÜTÇE MALİ KONTROL GENEL MÜDÜRLÜĞÜ**, " *Konsolide Bütçe, Gelir, Gider ve Dengesi (1950-1974)*" <http://www.bumko.gov.tr> (Erişim: 03.11.2017).
- BÜTÇE MALİ KONTROL GENEL MÜDÜRLÜĞÜ**, " *Konsolide Bütçe, Gelir, Gider ve Dengesi (1975-2005)*" <http://www.bumko.gov.tr> (Erişim: 03.11.2017).
- CELEPCİOĞLU Merve Eker**, (2011), "*Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği* ", Balıkesir Üniversitesi,Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi.
- CELEPCİOĞLU Merve Eker**, (2011), "*Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği* " , Arıkan Yayınevi, Balıkesir.
- CHANG Tsangyao, LIU Wenrong and CAUDILL Steven B.** (2004), "*A Re-Examination Of Wagner's For Ten Countries Based On Cointegration And Error-Correction Modelling Techniques*", Applied Financial Economics, Volume:14, Issue: 8, ss: 577-589.
- CHOW Y. Foon , COTSOMITIS John A. and KWAN Andy C.C.** (2002), "*Multivariate Cointegration And Causality Tests Of Wagner's Hypothesis: Evidence From The UK*", Applied Economics, Volume: 34, Issue:13, ss: 1671-1677.
- COPLUGİL Alper**, (2015), "*Teknoloji ve İnovasyonun Büyüme Üzerindeki Etkisi*" Sektörüm Dergisi, <https://www.sektorumdergisi.com/yazarlarimiz/36-alper-coplugil-ar-ge-projeleri-danismani/1094-teknoloji-ve-inovasyonun-buyume-uzerindeki-etkisi>, (Erişim: 23.10.2017).
- ÇAŞKURLU Eren**, (2014), "*İstihdamsız Büyüme (İstihdamsız İyileşme) Sorununa Karşı Kamusal Politikalar ve Önemi:Türkiye Açısından Bir Değerlendirme*", Amme İdaresi Dergisi, Cilt: 47, Sayı: 2, ss: 43-76.
- ÇELİK İsmail**, (2011), "*Vadeli İşlem Piyasasında Fiyat Keşfi: İzmir Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsasında Ampirik Bir Uygulama*", Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

- DEMİR** Murat ve **SEVER** Erşan, (2008), "*Kamu Altyapı Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi:Türkiye Üzerine Bir İnceleme (1980-2007)*", *Marmara Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 25 Sayı: 2, ss: 99-117.
- DEMİR** Selçuk, (2015), "**Bireysel Kredilerin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği**", İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- DİLER** Huriye Gonca, (2011), "*Kamu Harcamaları - Ekonomik Büyüme :Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir Uygulama*", Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- DURMUŞ** Mustafa, (2006), "*Kamu Harcamalarının Artışını Açıklayan Makro ve Mikro Modellere İlişkin Bir Değerlendirme*", Gazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:8, Sayı: 3, ss: 251-299.
- EDİZDOĞAN** Nihat, (2008), "*Kamu Maliyesi " Ekin* , Bursa.
- EKER** Murat, (2007), "*Kamu Harcamalarının Ekonomik Etkileri: Türkiye Üzerine Bir Uygulama (1980-2004)*", *Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı , Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi.*
- ENGLE**, R.F. and **GRANGER**, C.J., (1987), "*Cointegration and Error-Correction-Representation, Estimation and Testing, Econometrica*", Vol. 55, ss: 251-278.
- ERCAN** Nihal Yener, (2002), "*İçsel Büyüme Teorisi: Genel Bir Bakış*", *Planlama Dergisi*, ss: 129-138.
- FİKİR** Halit, (2010), "*Türkiye'de Kamu Harcamaları ve İktisadi Büyüme Üzerine Etkisi*", Marmara Üniversitesi,Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- GACANER** Aydanur, (2005), "*Türkiye Açısından Wagner Kanunu'nun Geçerliliğinin Analizi* ", Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 20, Sayı: 1, ss: 103-122.

- GHAFOOR** Abdul, (2004), "*True Or False: Emprical Evidence On Wagner's Law From Cyprus*", Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi", Sayı: 8, ss: 58-78.
- GOVINDERAJU** V.G.R. Chadran, **RAO** Ramesh and **ANWAR** Sajid, (2010), "*Economic Growth And Government Spending In Malaysia: A Re-Examination Of Wagner And Keynesian Views*", Economic Change And Restructuring", Volume: 44, Issue:3, ss: 203-219.
- GURGUL** Henryk, **LACH** Lucasz and **MESTEL** Roland (2012), "*The Relationship Between Budgetary Expenditure And Economic Growth In Poland*", Cenrtal European Journal Of Operations Research, Volume: 20, Issue: 1, ss: 161-182.
- GÜL** Ekrem ve **YAVUZ** Hakan, (2011), "*Türkiye'de Kamu Harcamaları ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi:1963-2008 Dönemi*", Maliye Dergisi, Sayı: 160, ss: 72-85.
- GÜNAYDIN** İhsan, (2003), "*Türkiye'de Wagner Kanunu'nun Geçerliliği Üzerine Ekonometrik Bir Araştırma (1970-2002)*", "Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi", Cilt: 17, Sayı: 3-4, ss: 79-94.
- HIZARCI** Berna, (2007), "*Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Wagner Kanunu ile Analizi: Türkiye Örneği*", Zonguldak Karaelmas Üniversitesi,Sosyal Bilimler Enstitüsü,İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- IGHODARO** Clement A.U and **ORIAKHI** Dickson E, (2010), "*Does The Relationship Between Government Expenditure And Economic Growth Follow Wagner's Law In Nigeria?*", Annals Of The University Of Petroşani, Economics, Volume: 10, Issue:2, ss: 185-198.
- INIGUEZ-MONTIEL** Alberto, (2010), "*Government Expenditure And National Income In Mexico: Keynes Versus Wagner*", Applied Economics Letters, Volume: 17, Issue: 9, ss: 887-893.

- İSLAM** Anisul, M. (2001), "*Wagner' s Law Revisited: Cointegration and Exogeneity Tests for the USA*", Applied Economics Letters, Vol. 8, ss: 509-515.
- İŞİK** Nihat ve **ALAGÖZ** Mehmet, (2005), "*Kamu Harcamaları ve Büyüme Arasındaki İlişki*", Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Sayı: 24, ss: 63-75.
- JHINGAN**, M. L. (2011), "*The Economies of Development and Planning*", Vrında Publications.
- JOHANSEN** S. and **JUSELIUS** K. (1990). "*Maximum Likelihood Estimation and Inferences on Cointegration*", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52, ss: 169-210.
- KAHVECİ** Şükran, (2016), "*Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Büyüme İlişkisi (1984-2013)*", Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- KALANDEROĞLU** Mahmut, (2007), "*Kamu Maliyesi, Bütçe ve Borçlanma*", Agon Bilgi Akademisi, 6. Baskı, Ankara.
- KALENDEROĞLU** Mahmut, (2005), "*Kamu Maliyesi Bütçe ve Borçlanma*" , Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- KARAÇOR** Zeynep, **ÖZER** Hüseyin ve **SARAÇ** Taha Bahadır, (2011), "*Enflasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama (1988-2007)*", Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:4, Sayı:2, s: 29-44.
- KAYA** Ebru, (2006), "*Kamu Harcamalarının Büyüme Üzerine Etkileri*", Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- KESAVARAJAH** Mayandy (2012), "*Wagner's Law in Sri Lanka: An Econometric Analysis*", International Scholarly Research Notices (ISRN) Economics, Vol. 2012, ss: 1-8.

- KİBRİTÇİOĞLU** Aykut, (1998), "*İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri*", Ankara.
- KOLÇAK** Menşure, **KALABAK** Ali Yasin ve **BORAN** Handan, (2015), "*Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki Üzerine Ampirik Bir Analiz: 1984-2014 Türkiye Örneği*", Uluslararası Ekonomi Konferansı, Torino, İTALYA: IRES.
- KORKMAZ** Suna ve **AYDIN** Ahmet, (2015), "*Türkiye'de Dış Ticaret- Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Analizi*", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 10, Sayı:3, ss: 47-76.
- KWIATKOWSKI** D., **PHILLIPS** P.C.B.P., **SCHMIDT** B.P. and **SHIN** Y. (1992), "Testing the Null Hypothesis of Stationary against the Alternative of a Unit Root", Journal of Econometrics, 54, ss: 159-178.
- LAMARTINA** Serena and **ZAGHINI** Andrea, (2010), "*Increasing Public Expenditures: Wagner's Law In OECD Countries*", German Economic Review, Volume: 12, Issue: 2, ss:149-164.
- LOIZIDES** John and **VAMVOUKAS** George, (2001), "*Government Expenditure And Economic Growth: Evidence From Trivariate Causality Testing*", Journal Applied Economics, Volume: VIII, No: 1, ss: 125-152.
- MALİYE BAKANLIĞI STRATEJİ GELİŞTİRME BAŞKANLIĞI**, (2010), "*Maliye Politikası Yönetiminde Yeni Bir Eğilim: Vergi, Harcama, Borçlanma vs. Üzerine Kurallar ve Sınırlamalar*", Ankara.
- MANKİW** N. Gregory. (2010), "*Makro Ekonomi*" (Çev. Harun ÖZTÜRKLER), Efil Yayınevi, 6. Baskı, Ankara.
- NACAR** Birsen, (2005), "*Yerel Yönetimlerin Mali Krizi Üzerine Kuramsal Açıklamalar:Nedenler, Önerilerve Bir Değerlendirme*", Akdeniz İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, ss: 202-247.

- NARAYAN P. Kumar, PRASAD Arti and SINGH Baljeet**, (2008), "*A Test Of The Wagner's Hypothesis For The Fiji Islands*", *Aplied Economics*", Volume: 40, Issue:21, ss: 2793-2801.
- OKTAYER Nagihan ve SUSAM Nazan**, (2008), "*Kamu Harcamaları-Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1970-2005 Yılları Türkiye Örneği*", Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 22, Sayı:1, ss: 145-164.
- ORHANER Emine**, (2007), "*Kamu Maliyesi* ", Siyasal Kitapevi, Ankara.
- ÖZDEN Miray**, (2014), "*İktisadi Büyüme ve Kalkınma Olgusunda Dış Ticaretin Yeri ve Önemi:Türkiye Örneği*", Namık Kemal Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü,Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- ÖZER Mustafa ve ÇİFTÇİ Necati**, (2009), "*Ar-Ge Tabanlıçsel Büyüme Modelleri ve Ar-Ge Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: OECD Ülkeleri Panel Veri Analizi* ", Selçuk Üniversitesi,İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, ss: 219-240.
- ÖZMEN İbrahim**, (2010), "*Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği (1980 - 2008)*", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- ÖZTÜRK Lütfü**, (2007), "*Sürdürülebilir Kalkınma*" İmaj Yayınevi, Ankara.
- PATA Uğur Korkut**, (2016), "*Türkiye Ekonomisinde Enerji Tüketimi İle Ekonomik Büyüme İlişkisi (1972-2011)*", Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- PETERS Amos C**, (2002), "*An Application Of Wagner's 'Law' Of Expanding State Activity To Totally Diverse Countries*", Monetary Policy Unit, Eastern Caribbean Central Bank.
- PAYA Melih**, (2013), "*Makro İktisat*", Tükmen Kitapevi, 4. Baskı, İstanbul.
- PEHLİVAN Osman**, (2013), "*Kamu Maliyesi*", Trabzon.

- RAM Rati**, (1986), “**Wagner’s Hypothesis In Time-Series And Cross-Section Perspectives: Evidence From “Real” Data For 115 Countries**”, The Review Of Economics Statistics, Volum: 69, Number: 2, ss: 194-204.
- RECEPOĞLU Mürşit**, (2016), “*Türkiye’de Wagner Yasası’nun Geçerliliğinin Test Edilmesi: Bölgesel Panel Veri Analizleri (2004-2011)*”, Akademik Araştırmalar Dergisi”, Yıl: 4, Sayı: 35, ss: 513-526.
- SAMUDRAM Muthi, NAİR Mahendhram and VAİTİLİNGAM Santha** (2009), “*Keynes And Wagner On Government Expenditures And Economic Development: The Case Of A Devolving Economy*”, Empirical Economics, Volume: 36, Issue: 3, ss: 697-712.
- SEÇME Zekeriya Oğuz**, (2010), "*Kamu Harcamaları Politikasının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği*", Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksel Lisans Tezi.
- SELEN Ufuk ve ERYİĞİT Kadir**, (2009), “*Yapısal Kırımların Varlığında Wagner Kanunu Türkiye İçin Geçerli mi?*”, Maliye Dergisi, Sayı: 156, ss: 177-198.
- SEVÜKTEKİN Mustafa ve ÇINAR Mehmet**, (2017), "*Ekonometrik Zaman Serileri Analizi* ", Dora, 5. Baskı, Bursa.
- SUNGUR Onur**, (2015), "*2000 Sonrası Türkiye Ekonomisi: Büyüme, Enflasyon, İşsizlik, Borçlanma ve Dış Ticarete Gelişmeler*". Tematik Yazılar, Toplum ve Demokrasi, Cilt:9 , Sayı: 19-20, ss: 243-269.
- ŞAHİN Hüseyin**, (2014), " *Türkiye Ekonomisi*", Ezgi Kitapevi,14. Baskı, Bursa.
- ŞANLISOY Selim ve SUNAL Orçun**, (2016), “*Kamu Harcamaları-ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği*”, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 17, ss: 102-122.
- ŞENATALAR Burhan**, ve diğerleri (2007), "*Kamu Ekonomisi*", Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

- ŞENER** Orhan, (2006), "*Teori ve Uygulamada Kamu Ekonomisi*". Beta Basım Yayım Dağıtım, 8. Basım, İstanbul.
- TANG** Choor, F. (2010), "*Wagner's Law versus Keynesian Hypothesis: New Evidence from Recursive Regression-Based Causality Approaches*", The Icfai University Journal of Public Finance, Vol. VI, No. 4, ss: 29-38.
- TANG** T.Cheong, (2010), "*Wagner's Law Versus Keynesian Hypothesis In Malaysia: An Impressionistich View*", International Journal Of Business And Society, Volume: 11, No: 2, ss: 87-96.
- TELEK** Cebrail, (2013), "*Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi:Türkiye Ekonomisi Analizi (1998-2002)*", Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- TİMUR** M. Caner ve **ALBAYRAK** Nilcan, (2016), "*Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Analizi: Wagner Kanunu*", Sosyal Bilimler Metinleri, Aralık ICOMEP Özel Sayısı, (803-813)
- TUNA** Kadir, (2013), "*Türkiye'de Wagner Kanunu'nun Geçerliliğinin Test Edilmesi*", İşletme ve İktisat Çalışma Dergisi,Cilt:1, Sayı:3, ss: 54-57.
- TUNCER** İsmail ve **YÜKSEL** Cihan, (2016), "*Kamu Harcamalarının Ekonomik Analizi*", http://www.cihanyuksel.org/kitap_2011_1.pdf,(Erişim: 06.05.2016).
- TÜRKİYE CUMHURİYETİ KALKINMA BAKANLIĞI**, "*TÜİK Verilerine Göre Uyumlaştırılmış Gayri Safi Yurtiçi Hasıla*" www.kalkinma.gov.tr, (Erişim: 06.11.2017).
- YARAŞIR** TULÜMCE Sevinç ve **ZEREN** Fatma, (2017), "*Türkiye'de Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Asimetrik Nedensellik Testi İle Analizi*", Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, Cilt: 13, Sayı:2, ss: 299-310.
- TÜSİAD**, (2005), "*Ekonomik Büyüme Anlamak*", OECD, İstanbul.
- UĞURLU** Erginbay, (2009), "*Durağanlık ve Birim Kök Sınamaları*" Ders Notları

- ULUTÜRK** Süleyman, **AKYOL** Servet ve **MERT** Mehmet, (2016), "*Wagner Yasası'nın Türkiye İçin Test Edilmesi: 1980-2014 Dönemine İlişkin ARDL Analizi*", Akdeniz İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 34, ss: 18-44.
- ÜÇLER** Gülbahar, (2011), "*Kamu Harcama Çeşitleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisi için Ekonometrik Bir Analiz (1970-2009)*", Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- ÜNEN** Çetin, (2015), "*Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisinde Wagner Yasası Analizi (1998-2014)*", Nuh Naci Yazgan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- YALÇINKAYA** Ömer, (2012), "*Toplam Elektrik Üretimi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği*", Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- YAMAK** Nebiye ve **KÜÇÜKKALE** Yakup, (1997), "*Türkiye'de Kamu Harcamaları Ekonomik Büyüme İlişkisi*", İktisat, İşletme ve Finans, Sayı:131, ss: 5-14.
- YARDIMCI** Pınar, (2006), "*İçsel Büyüme ve Türkiye'de İçsel Büyümeyi Etkileyen Faktörlerin Ampirik Analizi*", Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- YAVUZ** Nilgün Çil, (2004), "*Durağanlığın Belirlenmesinde KPSS ve ADF Testleri: İMKB Ulusal-100 Endeksi İle Bir Uygulama*", İktisat Fakültesi Mecbuası, Cilt: 54, Sayı: 1, ss: 239-247.
- YILDIRIM** Kemal, **KARAMAN** Doğan ve **TAŞDEMİR** Murat, (2014), "*Makro Ekonomi*", Seçkin, 12. Baskı, Ankara.
- YILMAZ** Ömer ve **IŞIK** Nihat, (2013), "*Ekonometri*", Lisans Yayıncılık, İstanbul.